

NAAR EEN GEBRUIKSGESCHIEDENIS VAN DE VROEGMODERNE GENTSE ALMANAK: AUTEURS, GEBRUIKERS EN DE NOOD AAN CENSURMAATREGELEN.

Aantal woorden: ca. 27 000 (ex. kritisch apparaat)

Lisa Michiels

Studentennummer: 01606579

Promotor: Prof. dr. Steven Vanden Broecke

Lezers: Prof. dr. Michael Limberger en dr. Jonas Roelens

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de Geschiedenis

Academiejaar: 2023 – 2024

Voorwoord

In deze korte dankbetuiging zou ik eerst en vooral graag mijn promotor, professor Steven Vanden Broecke, willen bedanken. Hij heeft mij sinds het eerste bachelorjaar begeleid in het domein van de astrologie waarbij hij niet alleen constructieve kritiek bood, maar ook al mijn prangende vragen beantwoordde en inzichten verschafte in de diverse invalshoeken waarmee we dit onderwerp kunnen benaderen. Daarnaast wil ik ook mijn ouders bedanken die mij de kans gaven om nog een tweede master aan te vangen. Ik kon de voorbije drie jaar steeds rekenen op hun steun. Als laatste zou ik graag de medewerkers van het Rijksarchief Gent willen bedanken voor de waardevolle tips en de bemoedigende woorden.

Ik heb met veel interesse aan het onderwerp gewerkt. Het heeft me kritisch doen nadenken over de invloed van het maatschappijbeeld op het dagelijkse leven van een samenleving. Het was uitermate boeiend omdat ik veel inlevensvermogen nodig had om te werken aan een onderwerp het verleden dat daarnaast ook nog eens ver verwijderd staat van mijn huidig wereldbeeld.

Geloofssystemen hebben me altijd geboeid en blijven dat tot op de dag van vandaag doen. Dit omvat niet alleen de astrologie, maar ook het polytheïsme uit de klassieke oudheid, religies en andere levensfilosofieën, zoals het utilitarisme.

Ik hoop in mijn verdere loopbaan te blijven leren over andere wereldvisies en hun uitwerking in de dagelijkse realiteit van de mens.

Ik wens iedereen die deze masterscriptie leest veel leesplezier toe, een kritische ingesteldheid en een intellectuele nieuwsgierigheid toe om zowel historische als alternatieve geloofssystemen verder te onderzoeken.

Inhoudsopgave

Introductie	6
Vragen en methode	8
De maatschappelijke inbedding van de astrologie	10
Hoofdstuk één: Biografische informatie van de auteurs.....	14
Professionele identiteit van de berekenaars	14
Identiteit van de Gentse astrologen	16
Salomon de Jode (1531)	16
Gillis Van den Hoecke (1531 – 1535)	18
Mattheus de Gay (Gaey) (1556-1563)	20
Pieter de Buck (1556-1581)	21
Johannem P. Gandavensem (1562)	25
Robrecht Sanders (1563-1565)	26
Pieter Catoir (Cathoor) (1564-1584)	27
Thomas de Bert (1563)	29
Claude Garnier (1583)	30
Jan Verniers (1587-1590) en Joos Verniers (1636)	30
Lieven van Thuyne (1612-1627)	32
Pieter van der Meeren (1620-1623)	34
Philips de Dyn (1624-1648)	36
Isaac Kips (1623-1624)	38
Adrian Clais (1627)	39
Peter Blecquemerius (1624-1632)	39
Joos de Scheppere (1633-1642)	41
Willem Crabben (1636-1696)	42
Johannes Willemsens (1642-1670)	43
Theodor Caesmes (1645-?)	44
Jan van Waereghem (1663-1682)	45
Julius de Beaupré (1665-?)	46

Daniel Montanus (1684-?)	48
Godtgaf Van Trouwenraede (1685-?).....	49
Joos de Poortere (1672)	49
Pieter Ybannez (1684-1685).....	50
Conclusie.....	51
Hoofdstuk twee: De aankoop van de almanak als gebruiksinstrument	56
De kopers in Nederlanden	56
Gentse kopers in de zeventiende eeuw.....	58
Het stadsbestuur	58
Voor de Staten van Vlaanderen	66
Stedelijke organisaties	67
Particuliere bestellingen van almanakken.....	69
Individuele verkoop	69
Conclusie.....	70
Hoofdstuk drie: Censuur op de Gentse almanak	72
Beknopt overzicht van de wetgeving	72
De toepassing van de plakaten in Gent	76
De nood aan censuur in Gent	78
Illegale verkoop	79
De impact van de censuur: de legitimatie van de astrologie	82
De Bijbel als legitimatie	82
Autoriteit van het verleden	83
Voorgaande correcte voorspellingen	84
Conclusie.....	86
Discussie en mogelijkheden voor verder onderzoek.....	87
Conclusie.....	90

Bibliografie	92
Lijst met afkortingen	92
Onuitgegeven bronnen	92
Uitgegeven bronnen	93
Gedrukte bronnenn.....	93
Online geraadpleegde bronnen.....	95
Literatuur	96
Online-informatie	100

Introductie

In 1979 schreef Bernard Capp *Astrology and the popular press: English almanacs 1500-1800*. Het was een van de eerste werken van zijn omvang en invloed met betrekking tot almanakken. De almanak of astrologische kalender was namelijk de bestverkopende literatuur in vroegmodern Engeland met jaarlijkse oplages tot 400.000 exemplaren in het midden van de zeventiende eeuw, net achter de Bijbel.¹ De almanak werd opgesteld door geleerde personen met een wiskundige of medische achtergrond aan de hand van de astrologie of de wetenschap die gelooft in de invloed van de sterren. Astrologen trachtten aan de hand van mathematische berekeningen de stand van de sterren te bepalen. De stand van de sterren beïnvloedde namelijk het leven op aarde en via deze berekeningen hoopten ze dit ook te voorspellen.²

De almanak bevatte advies over de stand van de planeten en hun invloed op het dagelijkse leven zoals het weer, de getijden, de oogst, visvangst, handeldrijven maar ook over grotere maatschappelijke problemen zoals oorlog tussen volkeren. Ook bevatte de almanak medische informatie over wanneer het optimale tijdstip was voor een operatie of aderlating. De kalender vermeldde de heilige dagen, de jaarmarkten, informatie over de post, een geschiedkundige kroniek en nog zo veel meer. De almanak was een instrument waaruit het volk wijsheid kon halen voor de taken van de dag. Deze literatuur bevat dan ook een schat aan informatie over het dagelijkse leven tijdens de vroegmoderne periode.³

Tot nu toe werd de almanak in onze contreien vooral bestudeerd als historische bron voor mentaliteitsgeschiedenis. Aan de hand van de thema's, het taalgebruik en de functionele informatie uit de almanak gingen Franse historici er van uit dat de almanak een weerspiegeling vormde van de 'volksmentaliteit'.⁴ De idee bestond dat er een volkscultuur kon ontrafeld worden uit deze literatuur

¹ Bernard Capp, *English Almanacs 1500-1800: Astrology and the popular press* (Ithaca (N.Y.): Cornell university press, 1979), 27.

² Marijke Mortier, 'Het wereldbeeld van de Gentse almanakken, 17e en 18e eeuw,' *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 10 nr.35 (1984): 272-73.

³ Mortier, 'Het wereldbeeld van de Gentse almanakken, 17e en 18e eeuw,' (1984): 268.

⁴ Zie Geneviève Bollème, *les almanachs populaires aux XVIIe et XVIIIe siècles: essai d'histoire sociale* (Parijs: Mouton, 1969) en Robert Mandrou, *De la culture populaire aux 17e et 18e siècles: la bibliothèque bleue de Troyes*, 3. éd. (Paris: Imago: Diffusion Payot, 1985).

die los stond van een elitecultuur in de vroegmoderne periode.⁵ In de jaren tachtig en negentig kwam hier steeds meer kritiek op, onder andere van Roger Chartier, die stelde dat de almanak eerder dan een spiegel een gids was voor het gewone volk. Daarbij uitte hij ook kritiek op de idee van passieve overname van de ideeën uit de almanak door de burgers. Hij argumenteerde dat de interpretatie van de almanak steeds een wisselwerking is tussen het wereldbeeld in de almanak en het eigen subjectieve referentiekader.⁶

Het onderscheid volkscultuur en elitecultuur werd ook steeds meer aanzien als een statische categorie die afbreuk deed aan de historische werkelijkheid. Hierop verschoof de invulling van het begrip ‘populaire cultuur’ en kwam er aandacht voor nieuwe onderzoeksperspectieven. Populaire literatuur werd ingevuld als literatuur die veel gelezen werd door de bevolking zonder er een sociologisch klasse-label op te plakken. Er kwam ook meer aandacht voor genderverhoudingen, verschil tussen stad en platteland, en leeftijd. Onderzoek naar de astrologie als (volks)wetenschap werd verruimd met nieuwe studies in de jaren tachtig waaruit bleek dat deze wetenschap ook onderdeel was van een meer ‘geleerde’ cultuur.⁷

In de jaren negentig verschoof de aandacht van de almanak als historische bron voor mentaliteitsgeschiedenis naar de almanak als cultuurverschijnsel waarin de inhoud geïnterpreteerd werd binnen de socio-economische en culturele context waarin zij circuleerde.⁸ Historici zoals Jeroen Salman hadden aandacht voor de productie, verspreiding en consumptie van de jaarkalender. Daarbij toonde Salman aan dat de idee van louter privéverkoop van almanakken incorrect was. Het waren eerder institutionele instellingen zoals het stadsbestuur, verenigingen en ambachten die de almanakken kochten en waarschijnlijk verspreiden onder hun leden.⁹

Een belangrijk onderdeel bij deze socio-economische context vormde ook de censuur van de overheden op de almanakken. De kalenders werden vanaf de zestiende eeuw namelijk aanzien als

⁵ Mortier, ‘Het wereldbeeld van de Gentse almanakken, 17^e en 18^e eeuw,’ (1984): 267; Jeroen Leonardus Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw: de almanak als lectuur en als handelswaar* (Zutphen: Walburg pers, 1999):18-20.

⁶ Salman, *Populair drukwerk in de Gouden Eeuw*, 27.

⁷ Salman, 26.

⁸ Salman, 25.

⁹ Salman, 334.

‘aanstootgevende’ en zelfs ketterse literatuur.¹⁰ Voor Antwerpen hebben Stijn van Rossem (2014) en Cara Janssen (2019) allebei de censuur op almanakkenmarkt onder de loep genomen. Daarbij tonen de auteurs aan dat censuur zowel een top-down verhaal als een bottom-up zaak was. De overheid verbood de almanakken omwille van hun opruiende inhoud, terwijl de drukkers en auteurs zelfbescherming zochten om hun commerciële belangen te garanderen.¹¹ De almanak was dan ook in de Zuidelijke Nederlanden een van de meest populaire drukwerken en werd vaak illegaal gedrukt en verkocht.¹²

Deze masterproef wil haar aandacht richten op de gebruiksgeschiedenis van de Gentse almanakken in de zestiende, maar voornamelijk de zeventiende eeuw. Als vertrekpunt nemen we hiervoor de studie uit 1984 van Marijke Mortier over het wereldbeeld van de Gentse almanakken in de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw. Deze studie is een typisch voorbeeld van de almanak als bron van mentaliteitsgeschiedenis en is dus voornamelijk een inhoudsanalyse. Deze masterproef wil onderzoek voeren naar de Gentse almanakken en vanuit de nieuwe inzichten van de almanak als cultuurverschijnsel vertrekken. Zo hoop ik de lacunes die het onderzoek van Mortier blootstelde, aan te vullen om zo een vollediger beeld van de almanakkenmarkt in Gent te reconstrueren.

Vragen en methode

Als eerste wil deze masterproef, waar mogelijk, een lijst opstellen met de biografische gegevens van de verschillende almanakmakers. Mortier vermeldt namelijk het gebrek aan biografische informatie van de almanakkenmakers. Dankzij de digitalisering van verschillende bronnen zijn we in staat om deze lacune enigszins aan te vullen. Om deze vraag te beantwoorden baseren we ons voornamelijk op de verschillende (plak)almanakken in de collectie van de Gentse Universiteitsbibliotheek. Deze vermelden naam, beroep en soms woonplaats van de makers. Eenmaal de basisgegevens gereconstrueerd waren op basis van de plakalmanakken, werd een initiële digitale zoektocht aangevangen via de website van het Rijksarchief en het Stadsarchief die mij dan uiteindelijk tot aan

¹⁰ Cara Janssen, 'Almanac production and the Antwerp printing community, 1588–1621,' in *Negotiating conflict and controversy in the early modern book world* (Leiden: Brill, 2019): 107–9.

¹¹ Stijn van Rossem, 'Het gevecht met de boeken: de uitgeversstrategieën van de familie Verdussen (Antwerpen, 1589–1689),' (Proefschrift, Antwerpen, 2014).

¹² Michel Baelde, 'De toekenning van drukkersoctrooien door de geheime raad in de zestiende eeuw,' *De Gulden Passer* 40 (1962): 56.

de juiste archieven bracht. Het bibliografische overzichtswerk van Hoogendoorn (2014) diende voor deze vraag als leidraad.¹³ Voor dit onderdeel werden volgende bronnen onderzocht: (plak)almanakkencollecties (UBG), stadsrekeningen 1612-1700 (SAG), online parochieregisters Gent (AR), *De Gandavensibus eruditionis fama claris libri tres* (1624), matrikels van de universiteit Leuven (AR), matrikels van de universiteit Leiden (UBG) en de studentendatabase van de Italiaanse universiteiten (project ASFE), het archief van de schoolmeesters (SAG) en het archief van de barbiers/chirurgijns (SAG).¹⁴

Het grootste obstakel bij het maken van deze lijst kwam door het gebrek aan eenduidigheid van de namen en door het gebruik van aliassen. Zo wordt Pieter de Buck geschreven als Petrus Buck, Petrus de Buck, Pieter Buck, Petrus Buccius en Petrus Boucq. Ook de geografische beperking van het onderzoek zorgde ervoor dat deze lijst niet compleet is. Enkel de Genste archieven werden geraadpleegd, gemeentelijke archieven kunnen hier nog extra info bieden.

Als tweede wil deze masterproef de verschillende feitelijke kopers van de almanakken onder de loep nemen. Wie kocht deze literatuur en op welke manier werd zij gebruikt door de verschillende groepen? Om deze vraag te beantwoorden werden volgende bronnen gebruikt: de Gentse stadsrekeningen 1612-1699 (SAG), de boekhouding van Boudewijn Manilius en Hendrik Saetreuver (1653-1663) en (1675-1681), de boekhouding van Hendrik Saetreuver (1669-1699) (UBG) en het archief van de barbiers/chirurgijns (SAG). Het grootste obstakel in het beantwoorden van deze onderzoeksvraag lag in het feit dat er geen drukkersrekeningen bewaard zijn van voor 1653 die in aanmerking kwamen voor mijn onderzoek. Ook zijn er naar mijn weten geen rekeningen bewaard die de jaarlijkse oplages of jaarlijkse verkoop van individuele almanakken aangeven.¹⁵

Als derde wil deze masterproef nog een korte blik werpen op de almanakkenmarkt en haar nood aan maatregelen van censuur in Gent. Wanneer werden de maatregelen ingevoerd in Gent? Op welke manier zien we dat de maatregelen toegepast werden? Welke soorten misdrijven werden er gepleegd

¹³ Klaas Hoogendoorn, *Bibliography of the exact sciences in the low countries from ca. 1470 to the Golden Age (1700)* (Leiden: Brill, 2018).

¹⁴ Enkel de belangrijkste bronnen staan vermeld, de andere staan in de bibliografie, de matrikels van de Italiaanse universiteiten werden geraadpleegd via project ASFE van het Interuniversitair Centrum voor de Geschiedenis van Italiaanse Universiteiten (CISUI), via <http://asfe.unibo.it/it>.

¹⁵ Met individuele verkoop bedoel ik de almanakken die niet op voorhand besteld werden en verkocht werden in de winkel of op de markt.

in de almanakkenhandel? En welke invloed had de censuur op de legitimering van de astrologie? Om deze vragen te beantwoorden werden volgende bronnen gebruikt: HS 179, deel één (UBG), archief van de boekdrukkers (SAG), verschillende almanakken uit de universiteitsbibliotheek en het overzichtswerk van Hoogendoorn (2014). De moeilijkheid voor deze vraag lag opnieuw in het niet beschikbaar zijn van bronnenmateriaal. Voor de zestiende eeuw zijn slechts een zestal almanakken bewaard in de Gentse Universiteitsbibliotheek. Ook voor de eerste helft van de zeventiende eeuw is het aantal bewaarde almanakken niet bijster groot. Hierdoor kunnen we geen algemene conclusies trekken voor dit onderdeel.

Vooraleer we de eerste onderzoeksvraag bespreken staan we eerst nog even stil bij het wereldbeeld van de vroegmoderne West-Europese maatschappij en de rol hierin van de astrologie. De astrologie was namelijk sterk verweven met de verschillende maatschappelijke lagen en dit komt ook sterk tot uiting in de almanak.

De maatschappelijke inbedding van de astrologie

Astrologie, een discipline die tracht aardse fenomenen te verklaren en voorspellen aan de hand van de stand van hemellichamen, vormde een integraal onderdeel van de vroegmoderne samenleving in Europa.¹⁶ De middeleeuwse en vroegmoderne bevolking geloofde dat de hemellichamen invloed uitoefenden op de aarde en op de mens. Astrologie werd dan ook beschouwd als een cruciale wetenschap, en als historici moeten we het op die manier interpreteren in ons onderzoek.¹⁷

In vroegmodern Europa beschouwde de bevolking astrologie als een wetenschap die inzicht kon bieden in zowel individuele als gemeenschappelijke levensvragen. Beoefenaars van astrologie waren in staat om vragen over elk aspect van het leven te beantwoorden.¹⁸ Door de eeuwen heen werd de discipline, vanwege haar intrinsieke verbondenheid met het aardse leven, verweven met verschillende andere wetenschappen zoals geneeskunde, politiek, architectuur, religie en

¹⁶ Patrick Curry, *Prophecy and power: astrology in early modern England* (Princeton: Princeton University Press, 1989), 275.

¹⁷ Lynn Thorndike, "The true place of astrology in the history of science," *Isis* 46, nr. 3 (1955): 273.

¹⁸ Nicolas, Campion, *History of western astrology. Volume II: The medieval and modern worlds* (New York: Continuum, 2009): X.

weerkunde. Het was aanwezig in bijna alle lagen van de maatschappij en riep bij verschillende sociale groepen diverse vragen op.¹⁹

Afhankelijk van de context werd astrologie op diverse wijzen gelegitimeerd. Binnen de theologische context werd astrologie geaccepteerd als boodschapper van goddelijke signalen voor de algemene bevolking. Zo kon een komeet oorlog of ziekte voorspellen, maar God bleef het laatste woord hebben. De natuurlijke filosofie daarentegen legitimeerde de astrologie vanuit de veronderstelling dat er een onlosmakelijke verbinding bestaat tussen de aardse en bovenaardse sferen. De stand van de hemellichamen bepaalde namelijk het leven op aarde. De stand van de planeten konden zo oorlog, ziekte, handel, staatsvorming en andere aspecten aangeven. Deze hypothesen bleken echter gedurende de vroegmoderne tijd onvoldoende om de wetenschappelijke geloofwaardigheid van astrologie te behouden.²⁰

Vanaf de zestiende eeuw komt de intellectuele reputatie van astrologie vanuit verschillende hoeken onder druk te staan. Niet alleen nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen sneden in de fundamenteën van de astrologische leer zoals de overgang van het geocentrisme naar het heliocentrisme, ook de staat trad steeds sterker op tegen de astrologische discipline. De katholieke kerk en de Europese overheden zagen de voorspellingen namelijk steeds meer als een bedreiging voor de maatschappelijke orde. Astrologische voorspellingen stelde God als almachtige heerser in vraag en dus de leer van de katholieke kerk. Ook de Europese vorsten waren niet gediend met voorspellingen die hun eigen dood of oorlog in hun rijk behelsden.²¹

De introductie en verspreiding van de boekdrukkunst zorgde ervoor dat de astrologische leer beschikbaar was voor een groter publiek en dus ook de prognosticaties. De astrologische almanakken of kalenders zijn een goed voorbeeld van de wijde verspreiding van de astrologie en haar voorspellingen. Almanakken werden opgesteld op basis van de astrologie met aanduidingen over geneeskunde, landbouw, handel, de getijden en het weer, maar na verloop van tijd werden ze ook een stuk praktischer met informatie over jaarmarkten, postbodes, ordonnances en een kroniek.

¹⁹ William Eamon, 'Astrology and society,' in *A companion to astrology in the Renaissance*, ed. Brendan Dooley (Leiden, The Netherlands: Brill, 2014), 141-143.

²⁰ Campion, X-XII.

²¹ William Eamon, 141-143.

De almanak bevatte ook vaak een prognosticatie of voorspelling waarin de astroloog op basis van de hemelconstellaties voorzeggingen deed voor elke maand. De prognosticaties in almanakken werden vanaf het midden van de zestiende eeuw aanzien als aanstootgevende literatuur en vervolgens gecensureerd door de overheid. De wijde verspreiding van de almanakken en de effecten van de voorspellingen op de bevolking zorgden namelijk voor onrust. Naast de intellectuele neergang werd astrologie dus ook steeds meer geweerd vanwege haar mogelijke opruiende inhoud.²²

Voorstanders van astrologie als wetenschap reageerden met pogingen tot hervorming. Eén poging was de introductie van natuurlijke astrologie versus judiciële astrologie. Natuurlijke astrologie voorspelde natuurlijke fenomenen zoals het weer, de getijden of algemene voorspellingen van ziekte of oorlog terwijl judiciële astrologie meer individuele voorspellingen betrof zoals het maken van de geboortehoroscoop. De geboortehoroscoop is een kaart van de sterren op het moment van de geboorte van de cliënt. Op basis van dit document kon de astroloog de thema's van zijn of haar leven afleiden en specifieke vragen beantwoorden over het leven van de cliënt.²³ Natuurlijke astrologie werd nog toegestaan als onderdeel van de natuurlijke filosofie. Judiciële astrologie werd door de kerk en staat beschouwd als ketterij (alleen God bepaalt je lot). Ondanks de hervormingspogingen mocht het niet baten. Tegen het midden van de zeventiende eeuw (met uitzondering van Engeland) verliest de astrologie haar intellectuele reputatie.

Over de precieze oorzaak en het exacte verloop van het geleidelijk verdwijnen van de astrologie als vooraanstaande intellectuele wetenschap bestaat nog enige discussie.²⁴ Lang werd gedacht dat de hypothese van de 'onttovering' de reden was, maar tegenwoordig wordt deze ook steeds meer in vraag gesteld. De onttoveringstheorie stelt dat de opkomst van nieuwe religieuze stromingen zoals het protestantisme in combinatie met nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen zoals het heliocentrisme geleid hebben tot een meer rationeel en seculier wereldbeeld. Het wereldbeeld verschuift van geloof in magie naar geloof in wetenschap.²⁵ Het verdwijnen van de intellectuele status van de astrologie

²² Eamon, 140-144.

²³ Salman, 42.

²⁴ Rienk Vermij, 'The marginalization of astrology among Dutch astronomers in the first half of the 17th century,' *History of science* 52, nr. 2 (juni 2014): 153-77.

²⁵ Keith Thomas, *Religion and the decline of magic: Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth-century England* (London: Penguin Books, 1973).

is een complex verhaal dat we zowel kleinschalig als grootschalig en op korte als lange termijn moeten bestuderen.²⁶

Voor deze masterproef richten we onze aandacht op een klein onderdeel van het verhaal van de astrologie, namelijk de astrologische almanakken in Gent tussen 1530 en 1700. We beginnen met een hoofdstuk één waarin de biografische kenmerken van de auteurs opgelijst en geanalyseerd worden. Er wordt ook een korte bibliografie van de almanakken per auteur opgelijst. Als tweede volgt een hoofdstuk over de verschillende sociale groepen die almanakken kochten in het vroegmoderne Gent en op welke manier zij de almanak hanteerden. Als laatste volgt er een hoofdstuk over de nood aan censuur op de Gentse almanakkenmarkt.

²⁶ Vermij, 165-167.

Hoofdstuk één: Biografische informatie van de auteurs

Professionele identiteit van de berekenaars

Voor de Noordelijke Nederlanden schrijft Salman dat de almanakkenopstellers tot ongeveer 1638 hoogopgeleiden waren en dus universitair geschoold. Vóór dit keerpunt werden de almanakken voornamelijk opgesteld door medische zorgverstrekkers (academische medici en chirurgen) hierna zijn het eerder wiskundig geschoolden zoals landmeters en wijnroeders, maar ook schoolmeesters.²⁷ Als verklaring hiervoor geeft Salman de dalende intellectuele reputatie van astrologie en het steeds meer beschikbaar zijn van technisch geschoolde auteurs zoals landmeters en wijnroeders om te voldoen aan de noden van een maatschappij die zich steeds complexer was gaan organiseren. Zo was er nood aan meer administratieve en wiskundige beroepen in de stad omwille van de uitbreidende handelsmogelijkheden en de uitbouw van complexere organisatiestructuren zoals het corporatief systeem. De nood aan wiskundig geschoolde beroepen werd dus steeds groter en als gevolg daarvan werden ook meer wiskundige handboeken beschikbaar in de volkstaal.²⁸ Astrologie was namelijk niet enkel verbonden met de medische wetenschap, maar kwam ook aan bod in wiskundige opleidingen.²⁹

Mortier stelt in haar thesis uit 1981 dat de Gentse auteurs enige opleiding genoten hadden, maar gaat hier verder niet op in. Ze bespreekt kort hun beroep als landmeter, wijnroeder en mathematicus. Ze hekelt voornamelijk het gebrek aan biografische informatie met betrekking tot de Gentse auteurs. De enige astroloog die zij aanhaalt is Philip van Lansberge (1561-1632), de bekende Gentse wiskundige en astroloog.³⁰ Zijn reputatie als astroloog wordt door vele auteurs ook aangehaald in

²⁷ Salman, 355-356.

²⁸ Zoals *Een zonderling boek in de edele kunst van de Aritmetica* (1537) van Gillis van den Hoecke, waarin ook al een traktaat over de landmeetkunde en het opstellen van kalenders voorhanden is; P. Bockstaele, 'De wiskunde,' in de *Geschiedenis van de wetenschappen in België van de oudheid tot 1815*, eds. Robert Halleux, Carmélia Opsomer en Jan Vandersmissen (Brussel: Dexia, 1998): 117.

²⁹ Voor meer informatie over astrologie en wiskunde zie P. Bockstaele, 'De wiskunde' (1998) en van dezelfde auteur 'Astrologie te Leuven in de zeventiende eeuw' (1989).

³⁰ Meer informatie over Philip van Lansbergen: Friedrich Karl Heinrich Kossmann, Ph. C Molhuysen en P. J Blok, 'Lansbergen, Philips,' in *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (Leiden: Sijthoff, 1911), II: 775-782. Nieuw Nederlands biografisch woordenboek, II, 775-782. En J.T.H.C. Schepman, 'Philippus Lansbergen', in: *Zeeuwsch tijdschrift* 21 (1971): 37-42.

hun prognosticaties ter verantwoording van de astrologische discipline.³¹ Aangezien hij geen almanakken publiceerde voor Gent, wordt hij niet in het komende overzicht vermeld.

Salman heeft ook aandacht voor de herkomst van de auteurs. Van de 86 berekenaars kwamen er 10 of 11 vanuit het buitenland. Zij kwamen voornamelijk uit Duitsland (6 of 7), enkele uit Italië (2) en de Zuidelijke Nederlanden (2), maar geen enkele kwam uit Frankrijk. Salman verwijst ook naar Mout (1987) die duidde op de grote invloed vanuit Duitsland op de prognosticatieliteratuur tijdens de Tachtigjarige Oorlog.³²

Salman duidt ook op een onderscheid tussen de berekenaar, de samensteller en de uitgever.

De rekenkundige gegevens werden aangeleverd door de berekenaar waaronder de standen van de hemellichamen, de daarop gebaseerde voorspellingen, de aderlaatkalender en de getijden. De samensteller verzorgde de praktische informatie zoals de markten en de veerdiensten, de rijmpjes, de kroniek en eventueel het voorwoord. Zowel de berekenaar als de uitgever hadden hier inspraak in. De uitgever is de instelling of persoon die de almanakken bestelt, dit kan de drukker zelf zijn of het stadsbestuur of in sommige gevallen de auteur zelf.³³

Voor de Zuidelijke Nederlanden ontbreekt een systematisch overzicht van de almanakkenberekenaars, maar Salman wijst erop dat ook in onze contreien de zestiende eeuw gedomineerd werd door medici al dan niet in dienst van het stadsbestuur. Vanaf de zestiende eeuw vindt er namelijk een herstructurering plaats van de gezondheidszorg in de Nederlanden waarin de stadsarts een prominente plaats krijgt. Vanuit deze functie schijft hij astro-medische almanakken waarop de chirurgen en barbiers dependeerden voor het uitoefenen van hun ambt.³⁴ Vanaf het einde van de zestiende eeuw worden de almanakken ook opgesteld door landmeters, mathematici en schoolmeesters.³⁵

³¹ Marijke Mortier, 'Inhoudsanalyse van de Gentse almanakken uit de 16de, 17de en 18de eeuw: het schetsen van een wereldbeeld,' (Masterproef, universiteit Gent, 1981), 68-70.

³² Salman, 356.

³³ Salman, 356.

³⁴ Salman, 215-217.

³⁵ Salman, 357.

Identiteit van de Gentse astrologen

De opsomming van de auteurs die hieronder volgt is chronologisch opgesteld. Door te werken met chronologie en niet op alfabetische volgorde zijn de verschuivende kenmerken van de almanakkenmakers beter zichtbaar. De data achter de namen van de auteurs tonen de tijdsperiode waarin de auteur almanakken schreef. De publicaties staan gerangschikt op jaartal met referentie naar de vindplaats of een overzichtswerk. Voor de categorisering bij de publicaties volgen we de indeling van Hoogendoorn. Hij gebruikt de indeling plakalmanakken, almanakken en prognosticaties. Als het werk geen almanak is staat het onder ‘andere werken’. Dit is geen exhaustieve lijst. Indien er meer dan tien bewaarde publicaties zijn, staat enkel de verwijzing van de code naar een overzichtswerk of de vindplaats vermeldt. Het overzicht is samengesteld uit de werken van Hoogendoorn (2014) = HD, de short title catalogue Vlaanderen= STCV, de Universiteitsbibliotheek Gent = UBG en er is een enkele vermelding van Bibliografie gantoise = Bibl. gant. en het archief van de Geheime Raad uit de zestiende eeuw in het Rijksarchief= Conseil Privé Autrichien = CPA.³⁶ Voor de plakalmanakken in de Gentse Universiteitsbibliotheek was er niet altijd een duidelijke referentie beschikbaar. Als de volledige referentie ontbrak dan werd die vervangen door de referentie van de verzamelband.

Salomon de Jode (1531)

Biografie

De Jode was een geneesheer en astroloog uit Gent die in 1530 een van de laatste alleenstaande prognosticaties of profetieën schreef in Gent.³⁷ De Universiteitsbibliotheek bewaart een handgeschreven exemplaar uit 1563 in het archief van Salomon de Jode.³⁸

In zijn profetie klaagt De Jode over twisten en onenigheden in de kerk, over oorlog tussen de Duitse vorsten en de mogelijke ondergang van Europa door toedoen van de Turken indien de Europese burgers hun onenigheden niet bijleggen en zich met de keizer verbinden. Daarbij zal de keizer van het Roomse rijk veel korte reizen moeten maken en hij zal hierdoor erg vermoeid geraken. De keizer

³⁶ Het archief heb ik zelf niet doorgenomen, de vermelding van de almanak komt uit Baelde (1962) en zijn referenties neem ik hier over.

³⁷ Philip Blommaert, *De Nederduytsche Schrijvers van Gent* (Gent: Drukkery en boekhandel van Dooselare, 1861): 66-68.

³⁸ UBG, Archief Salomon de Jode, dit is vermoedelijk een latere uitgave van de originele profetie.

zal ook een nieuwe paus aanduiden die hem opnieuw met de kerk zal verbinden. De paus zal echter niet lang leven. De keizer zal de Turken bedwingen en hen samen met de Joden bekeren tot het Christelijke geloof.³⁹ De profetie bevat dezelfde inhoudelijke stijl als de die van den Smet van Huyse (1376), die van Abacuch (1391) en die van Pantagruel gedrukt bij Jan Cauweel in 1554.⁴⁰ Deze laatste werd ook opgenomen in de index van Philips II in 1570. De prognosticatie van Pantagruel was ook de laatste echte politieke voorspelling uit Gent, want in de almanak van Pieter Catoir uit 1567 komen er geen politieke voorspellingen meer voor.⁴¹

Het is onduidelijk of de Jode ook almanakken schreef. Hij wordt toch in ons overzicht vermeld omdat hij spreekt van een prognosticatie of profetie wat naar de astrologische discipline verwijst. Ook is deze profetie de laatste van haar soort gedrukt te Gent en hierna wordt een nieuw tijdperk van censuur ingeleid.

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

De Jode was een geneesheer en astroloog uit Gent met enige professionele bekendheid. De Jode had zeker enige bekendheid en aanzien als astroloog aangezien zijn werk net als dat van de meer bekende Antwerpse astrologen Jasper Laet (- ca.1532) en Jan Thibault (ca. 1518) vertaald werd in het Engels en ook in Engeland werd uitgegeven.⁴²

Publicaties

Prognosticaties

De Jode, Salomon. *Een wonderlijcke prophetie oft pronosticatie, beginnende vanden jare ons Heeren 1531, te love ende ter eeren den alder doorlochtichsten keyser Carolus, die vijfste van dien name, ghebooren in die triumphelijcke stadt van Ghendt, in 't gulden jaer 1500, opten 24 dach van*

³⁹ Blommaert, 66-68; Salomon de Jode, *Een wonderlijcke prophetie oft pronosticatie* (...) (Antwerpen: weduwe Christoffels van Ruremond) 1563.

⁴⁰ Voor Jan Cauweel zie Bibl. gant. I: 134.

⁴¹ Blommaert, 66-68.

⁴² Bernard Cap, *English Almanacs 1500-1800: astrology and the popular press* (Ithaca (N.Y.): Cornell university press, 1979), 27; Hoogendoorn, 1260, 1380.

februario, welcke dach niet ghenoeemt oft ghetelt en wort, want het was anno bisextili gecalcuteert door meester Salemon de Jode medecijn ter eeren Gods ende der stadt van Ghendt. Antwerpen: Hendrick Peetersen van Middelborch, 1530. (HD, JodeS01-1).

De Jode, Salomon. *Een wonderlijcke prophetie oft pronosticatie (...)*. Antwerpen: Hendrik Peetersen van Middelborch. (HD, JodeS01-2).

De Jode, Salomon. *Een wonderlijcke prophetie oft pronosticatie (...)*. Antwerpen: Weduwe Christoffels van Ruremond, 1563. (HD, JodeS01-3; UBG, BIB.VLBL.FI.J.015).⁴³

Gillis Van den Hoecke (1531 – 1535)

Biografie

Van den Hoecke werd geboren rond 1505 en werkte als Latijnse schoolmeester en mathematicus in de eerste helft van de zestiende eeuw.⁴⁴ Hij publiceerde in 1537 *Een zonderling boek in de edele kunst van de Aritmetica*. In het boek noemt Gillis zichzelf Aegidius Hoecke. Van den Hoecke draagt zijn werk op aan Guilelmus Rhetius of Willem van Rethy, een premonstratenzer en later prior van de Sint-Michiels abdij in Antwerpen. Dit is opmerkelijk want ook de bekende wiskundige Gemma Frisius (1508 -1555) draagt zijn eigen boek drie jaar later aan de prior op. Het is niet uitgesloten dat de twee elkaar via hem ontmoet hebben.⁴⁵

De pastoor was bekend met de kunst van de wiskunde en samen bespraken ze de discipline en haar vraagstukken. Van den Hoecke kan hiermee gelinkt worden aan het wiskundige milieu in Antwerpen in de zestiende eeuw. Op dat moment in de geschiedenis was Antwerpen de plek waar hoogstaande wiskunde onderwezen werd in de Spaanse Nederlanden. Uit het handschrift blijkt dat Van den Hoecke kennis had van wiskunde, astronomie, Frans, Latijn, Italiaans en Duits. Hij had dus zeker een goede opleiding genoten. *Eligius Houcke* vinden we dan ook terug in de matrikels van Leuven. Hij staat ingeschreven aan de artes-faculteit in 1521.⁴⁶ Op het einde van zijn boek staan er

⁴³ Nota: Oud plaatsingsnummer in de UBG, nieuw niet bekend.

⁴⁴ Hoogendoorn, 1250.

⁴⁵ P. Bockstaele, 'Gielis van den Hoecke en zijn sonderlynghe boeck in die edele conste arithmetica 1537,' *Academiae anlecta* (1985): 4-6, 9.

⁴⁶ P. Bockstaele, (1985), 6; mijn eigen zoektocht levert hetzelfde resultaat op en ook ene Eligius Houcke uit Gent in 1545, potentieel een verwant. In mijn gebruikt excel-bestand worden de bijgeschreven nota zoals 'zoon van' niet vermeld. Dit bemoeilijkt enigszins de zoektocht naar de juiste personen; P. Bockstaele, 'De wiskunde,' in de

drie korte werkjes over tijdsberekening, kalenders maken (waarmee hij vermoedelijk almanakken bedoelt) en landmeten. Van den Hoecke was een van de eerste auteurs die een boek over praktische wiskunde in de volkstaal schreef voor de Zuidelijke Nederlanden.⁴⁷

Studies

Eligius Houcke vinden we terug in de matrikels van Leuven, als zoon van Johannes Houck uit Gent. Hij wordt er omschreven als *dives* wat welgesteld of rijk betekent. Hij staat ingeschreven aan de artes-faculteit in 1521.⁴⁸

Familiale relaties

Van den Hoecke was de zoon van Johannes Houck, een welgestelde burger uit Gent. Daarnaast was Gillis hoogstwaarschijnlijk de neef van Eligius Houckarius (ca.1485-1544), een priester die een Latijnse school hield op de Zandberg te Gent vanaf 1510 tot aan zijn dood in 1544. De almanak van Gillis van den Hoecke vermeldt ook dat hij woonde op de Zandberg te Gent waar hij zijn almanakken verkocht.⁴⁹ Hiermee is het vermoeden van verwantschap zo goed als bevestigd. Het is mogelijk dat hij net als zijn oom les gaf in de Latijnse school.

Eligius was de zoon van Gillis en van Margaretha Cnops. Hij had nog twee broers, Jan en Paul en twee zusters, Liesbet en Barbara. Paul volgt Eligius op als hoofd van de Latijnse school in 1544. Van Paul weten we verder weinig, volgens Bockstaele is het mogelijk dat Jan of Johannes de vader is van Gillis.⁵⁰

Eligius had een universitaire opleiding genoten in Parijs. Hij zal dus ook in contact gekomen zijn met astrologie, de Universiteit van Parijs had namelijk een sterke astrologische traditie.⁵¹ Hij

Geschiedenis van de wetenschappen in België van de oudheid tot 1815, eds. Robert Halleux, Carmélia Opsomer, Jan Vandersmissen (Brussel: Dexia, 1998).

⁴⁷ Bockstaele, (1998), 117.

⁴⁸ Bockstaele, (1985), 6

⁴⁹ Bockstaele, (1985), 6; Gillis van den Hoecke, *Almanack ende Pronosticatie vanden loopenden Jare ons heeren .M.CCCCC.XXXVJ* (Gent: Pieter de Keysere, 1535).

⁵⁰ Bockstaele (1985), 7-8.

⁵¹ John North, 'Chapter 19: Astronomy and astrology,' in *The Cambridge History of Science*, eds. David C. Lindberg en Michael H. Shank (Cambridge: Cambridge University Press, 2013): 470.

behaalde zijn diploma of magisterium in de kunsten aan het *Montaigne*. Kort daarop, in 1504, ontving hij een doctorsmuts in de filosofie.⁵²

Professionele identiteit

Van den Hoecke was een schrijver van almanakken die hoogstwaarschijnlijk les gaf aan de Latijnse school van zijn oom Eligius Houckarius op de Zandberg in Gent. Hij was een van de eerste personen die een boek over wiskunde in de volkstaal schreef.⁵³ Het is aannemelijk dat hij enige intellectuele status genoot in de stad.

Publicaties

Andere werken

Van den Hoecke, Gillis. *Een sonderlinghe boeck in dye edel conste arithmetica*. Antwerpen: Simon de cock, 1537. (HD, Hoeck01-1).

Almanakken

Van den Hoecke, Gillis. *Almanack ende Pronosticatie vanden loopenden Jare ons heeren .M.CCCCC.XXXVJ*. Gent: Pieter de Keysere, 1535. (HD, Hoeck01a-1).

Mattheus de Gay (Gaey) (1556-1563)

Biografie

De Gaey was medicus en schreef almanakken tussen 1556 en 1563.⁵⁴

Studies

/

Familiale relaties

In de dezelfde tijdsperiode leeft ook ene 'Matthys de Gaey', pastoor van Sint-Michielsparochie te Gent. Matthys de Gaey werd geboren in 1560 en is gestorven in 1610.⁵⁵ Gezien zijn geboortedatum kan dit niet onze auteur zijn, mogelijk is het wel een familielid gezien de speciale achternaam.

⁵² Antonius Sanderus, *De Gandavensibus eruditionis fama claris libri tres* (Antwerpen: Willem van Tongeren, 1624): 39; Dr. Phil., Dr. Paed en Marcel Grypdonck, 'Eligius Houckaert: een schoolman uit het begin der XVIe eeuw,' *De Gulden Passer* 20 (1942): 23.

⁵³ Bockstaele (1998), 117.

⁵⁴ Hoogendoorn, 1202.

⁵⁵ Marcus Van Vaernewyck, *De historie van Belgis*, ed. Charles Jacques Fernand, geraadpleegd op 6/11/2023, <https://www.dbnl.org>.

Professionele identiteit

De Gaey was medicus. In de almanak van 1556 wordt de Gaey vermeld als ‘medecyn’.⁵⁶

Publicaties

Almanakken

De Gay, Mattheus. *Almanack door Mattheus de Gay, medecyn, Gent, Hendrik van den Keere*. Gent: Hendrik van de Keere, 1556. (HD, Gay01-1).

De Gay, Mattheus. *Almanack door Mattheus de Gay, medecyn, Gent, Hendrik van den Keere*. Gent: Hendrik van de Keere, 1562. (HD, Gay01-2).

Prognosticaties

De Gay, Mattheus. *Almanack en prognosticatie voor 1559 door Math. de Gaey, Gent, Hendrik van den Keere*. Gent: Hendrik van de keere, 1558. (HD, Gay02-1).

Pieter de Buck (1556-1581)

Biografie

Een van de historisch beter gekende almanakkenmakers was Pieter de Buck. De Buck was een gezworen landmeter van de stad Gent, geometrist en wiskundige die woonde in de huidige Koestraat. Hij was actief als almanakkenmaker tussen 1556-1581. Zijn werk werd gedrukt bij Hendrik van den Keere vanaf 1556.⁵⁷ Later wordt zijn almanak ook nog gedrukt bij Ghileyn Manilius (1568) en bij Gillis van den Rade (1569).⁵⁸ Hij zou overleden zijn in 1587.⁵⁹

Studies

/

⁵⁶ Hoogendoorn, 1227, In de almanak van 1556 wordt de Gaey vermeldt als ‘medecyn’; Michel Baelde, ‘De toekenning van drukkersoctrooien door de geheime raad in de zestiende eeuw,’ *De Gulden Passer* 40 (1962): 39-57, het octrooi verleend aan Hendrik van de Keere op 17 oktober 1556 vermeldt hem als ‘medecyn’.

⁵⁷ Voor Hendrik van den Keere zie Anne Rouzet, *Zestiende-eeuwse drukkers in onze provincies* (Brussel: Koninklijke bibliotheek Albert I, 1975). En F. Vanderhaeghen, *Bibliographie gantoise. Recherches sur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850)* (Gent: Annoot-Braeckman, 1858-1869), I: 156.

⁵⁸ Hoogendoorn, 1202; Michel Baelde, ‘De toekenning van drukkersoctrooien door de geheime raad in de zestiende eeuw,’ *De Gulden Passer* 40 (1962): 45; Voor Ghileyn Manilius zie *Bibl. gant.* I: 198; Voor Gillis van den Rade zie Sylvie de De Smet (1999): 55.

⁵⁹ Marcus Van Vaernewyck, *De historie van Belgis*, ed. Charles Jacques Fernand, geraadpleegd op 2/11/2023, <https://www.dbnl.org..>

Familiale relaties

Pieter had een broer Gillis en een zoon Hector. Over Hector vinden we geen informatie. Gillis zou omgekomen zijn bij een aanval van twee Spaanse wachtposten tussen 1566 en 1568. Hij was toen ongeveer 50 jaar oud. Gillis was aangesloten bij het gilde van Sint-Joris (kruisboogschietters) en was getrouwd met een dochter van *vande Kerrebroucx*.⁶⁰ De parochieregisters van Gent vermelden voor 1606 een huwelijk tussen Pieter de Buck en Maeyken Verwee. Aangezien Pieter in 1587 al overleden is, gaat het hier waarschijnlijk om een nazaat.

In het midden van de zestiende eeuw zijn nog twee andere landmeters uit dezelfde streek actief met dezelfde achternaam, Jan de Buck en Bartoloméy de Buck. Uit de parochieregisters van Gent kunnen we geen verwantschap afleiden.⁶¹

Professionele identiteit

Pieter was wiskundige, geometrist, landmeter, ingenieur en mogelijk ook medicus. Als ingenieur en landmeter werkte Pieter De Buck als krijgswaermeester voor de stad Gent. In 1572 had hij een plan klaar voor de algemene versterking van Gent. Ook na de inname en gedeeltelijke afbraak van het Spanjaardenkasteel in 1576 werd hij belast met plannen voor de bouw van een nieuwe versterkingslinie.⁶²

Naast zijn werk als landmeter schreef hij ook een handboek voor kooplieden in 1581.⁶³ Dit boek bevatte de verschillende soorten munten, graanmaten, gewichten en landmaten van Vlaanderen, Brabant en Holland en andere landen waarmee vaak handel werd gedreven. Het boek was namelijk

⁶⁰ Marcus van Vaernewyck en Ferdinand Vander Haeghen, *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelick in Ghendt 1566-1568* (Gent: Annoot-Bræckman, 1872): 154-155.

⁶¹ Phillipe Bragard, *Dictionnaire biographique des ingénieurs des fortifications. Pays-Bas espagnols, principauté de Liège, Franche-Comté, 1504-1713* (Namur: Les Amis de la citadelle de Namur, 2011): 46.

⁶² Philip Blommaert, *De Nederduytsche Schrijvers van Gent* (Gent: Drukkery en boekhandel van Dooselare, 1861): 93-95.

⁶³ Pieter de Buck, *Der cooplieden handtboek, inhoudende d'instructie om alle coop- lieden t ' informeren, soo wel aengaende de munte van veelderhande natien ende steden, als ooc de diversiteit van de maten, natte ende drooghe, ellen, voetmaten, landtmaten ende andere; mitsgaders van den wissel ende ander zaken, den coopman, huysman ende eenyeghe- lijck nootsaeckelijck. Vergadert ende in ' t licht ghebrocht door Mr Pieter de Buck, matematicus ende ghesworen geometer der stede van Ghendt* (Ghendt: Jan van Salenson, 1581).

gemaakt als naslagwerk voor buitenlandse handelaren. Het werk was erg populair en werd meermaals gedrukt, de laatste bekende versie was bij J. Danckaert in 1678.⁶⁴

Er zijn ook enkele indicaties dat de Buck medicus was, of medische kennis had. In *De Gandavensibus eruditionis fama claris libri tres* van Antonius Sanderus uit 1624, een werk met namen van geleerde Gentenaren, vermeldt hij een zekere Petrus Buccius, kenner van de ‘kunsten’, doctor in de geneeskunde en een bekende wiskundige en geometrist. Hij zou een *Prognosticon futuri temporis* uitgebracht hebben en schreef daarnaast nog verscheidene *Ephemerides*. Ephemeriden zijn astronomische tafelen die de positie van de hemellichamen aangeven en werden gebruikt bij het opstellen van almanakken.⁶⁵ Enkele auteurs zoals de astroloog Cornelis Gemma (1535-1578) gebruikten de term ‘efemeriden’ ook als synoniem voor een astrologische voorspelling. Hiermee is het mogelijk dat Petrus Buccius dezelfde persoon is als Pieter de Buck en dus niet enkel astronomische tafelen maakte, maar ook de almanakken schreef. Van *Prognosticon futuri temporis* hebben we geen exemplaar teruggevonden. Als deze voorspelling bestaan zou hebben is het wel bewijskracht voor de mate van interesse van De Buck in prognosticaties en hiermee kennis van de astrologie. De enige andere vermelding van dit werk vinden we in *Historis van Belgis* uit 1574.⁶⁶

Een andere hint die verwijst naar de mogelijke medische achtergrond van Pieter de Buck is zijn almanak uit 1571 waarin hij als volgt beschreven wordt: *by M. Pieter de Bock Doctoer in de zeuen vrye consten inde Philosophie ende Medicynne*.⁶⁷ Ook in 1573 vermeldt zijn almanak *Pieter de Buck Doctoer in de Medicynne*.⁶⁸ In de almanakken gedrukt bij Hendrik van de keere (1559-1567) komt

⁶⁴ Blommaert, 93-95.

⁶⁵ Blommaert, 93-95.

⁶⁶ Marcus van Vaernewyck, *Historis de Belgis, of Kronyke Der Nederlandsche Oudheyd: Behelsende Alle De Gedenkweerdigste En Wonderlykste Dingen, Die, Van Het Begin Der Wereld Tot Ontrent Desen Tyd, In Alle Gewesten Der Aerde, Maer Voornaementlyk In Dese Nederlanden, Voorgevallen Zyn. Waer In Men Sien Kan Wanneer En Door Wie De Voornaemste Steden Deser Nederlanden Gestigt Zyn, Welke Volkeren De Selve Eerst Bewoont Hebben, Door Wie Sy Tot Het Christen Geloof Bekeert Zyn, &c* (Gent: Daukkery van D.J. Vanderhaeghen, 1829): 22.

⁶⁷ Pieter de Buck, *Almanach ende Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.*

CCCCC. LXXJ (Gent: Gillis van den Rade, 1570), doctoer in de zeven vrye consten is echter geen erkende titel, dit zou wel eens vals kunnen zijn.

⁶⁸ Pieter de Buck, *Almanach ende Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.*

CCCCC. LXXJ (Gent: Ghileyn Manilius, 1573).

deze titel echter niet voor.⁶⁹ Ook de almanak gedrukt in Antwerpen uit 1574 vermeldt enkel zijn titel van landmeter, geometrist en mathematicus.⁷⁰ De titel ‘doctor in de zeven vrije kunsten’ was echter geen bestaande graad aan de universiteit en de naam Pieter de Buck komt ook niet voor in de ledenlijsten van het gilde van de barbiers/chirurgijns.⁷¹ We kunnen hier dus geen definitieve uitspraken doen over zijn medische kennis.

Naast een indicatie van een medische achtergrond vermeldt Sanderus nog een andere interessante vermelding over de vaardigheden van de Buck: *Adspicit arcano venturum Buccinus auum, intuitu varias eloquiturque vices. Ergo vera pius si vulgat carmina vates, fas hunc gordunum dicere Tiresiam*.⁷² Deze passage verwijst naar de Buck als een goede toekomstvoorspeller en daarom kan hem de naam ‘Tiresias’ aangemeten worden. ‘Teresias’ is een bekende figuur uit de Griekse mythologie die bekend staat om zijn profetische gaven. Als kind zag hij Athena baden en hierop verblindde Athena hem, maar ze gaf hem ook de gave van profetie.⁷³ Dat Buccius deze naam aangemeten krijgt, lijkt een groot compliment en een indicatie van zijn toekomst voorspellende vaardigheden.

Op basis van voorafgaande informatie publiceerde Pieter de Buck al almanakken vanaf 1559 en was hij actief als landmeter van voor 1572. Ook zien we vanaf 1570 enkele vermeldingen staan van een medische opleiding. Het is dus mogelijk dat het hier om een en dezelfde persoon gaat. Een tegenindicatie is het feit dat zijn bekend handboek voor kooplieden niet vermeld staat bij Sanderus. In de lijst van gezworen landmeters uit de zestiende eeuw vinden we geen Pieter de Buck.⁷⁴ Dit is op zich niet problematisch aangezien de lijst van landmeters voornamelijk samengesteld is op basis

⁶⁹ Pieter de Buck, *Almanach ende prognosticatie van den iaere ons Heeren M.D.CCCCC.LX* (Gent: Hendrik van de Keere, 1559); Hoogendoorn, 1202-1205.

⁷⁰ Pieter de Buck, *Almanach ende Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.D.LXXV* (Antwerpen: Guillaume van Parijs, 1574).

⁷¹ SAG, reeks 166, nr. 1.

⁷² Antonius Sanderus, *De Gandavensibus eruditionis fama claris libri tres* (Antwerpen: Willem van Tongeren, 1624), 107; originele tekst *Petrus Buccius, Artium & Medicinae Doctor versu conscripsit, typisque euulgauit prognosticon futuri temorus. Fuit & Geometria ac Mathematicus insignis. Ephemerides varias quoque conscripsit ad longitudinem 51. graduum 16. minutorum, latitudinem 26. graduum 7. minutorum. Adspicit arcano venturum Buccinus auum, intuitu varias eloquiturque vices. Ergo vera pius si vulgat carmina vates, fas hunc gordunum dicere Tiresiam*.

⁷³ Oxford Classical Dictionary, ‘Tiresias,’ geraadpleegd op 30/10/2023 via <https://oxfordre.com/classics/>.

⁷⁴ Roger Schonaert, *De landt-meeters van de xvie tot de xviii eeuw in onze provincies* (Brussel: Koninklijke bibliotheek Albert I, 1976).

van de activiteit van de landmeters zoals het aantal bewaarde kaarten en minder op basis van de patentbrief. De patentbrief was de officiële erkenning van de landmeter nadat hij examen had afgelegd. Hij komt wel voor in *Dictionnaire biographique des ingénieurs des fortifications*.⁷⁵

Een laatste hint naar de mogelijke professionele identiteit van Pieter de Buck vinden we bij de schepenregisters. Hij wordt vermeld als *schepene van ghedele* in 1540, maar ook hier kunnen we niet met zekerheid stellen dat het onze Pieter de Buck betreft.⁷⁶

Publicaties

Andere werken

De Buck, Pieter. *Der coopliden handtboek, inhoudende d'instructie om alle coop- lieden t ' informeren, soo wel aengaende de munte van veelderhande natien ende steden, als ooc de diversiteit van de maten, natte ende drooghe, ellen, voetmaten, landtmaten ende andere; mitsgaders van den wissel ende ander zaken, den coopman, huysman ende eenyeghe- lijck nootsaeckelijk. Vergadert ende in ' t licht ghebrocht door Mr Pieter de Buck, mathematicus ende ghesworen geometer der stede van Ghendt*. Gent: Jan van Salenson, 1581. (HD, Buck01-1).⁷⁷

Almanakken en prognosticaties

HD, Buck01a (Buck01a-1, Buck01a-2, Buck01a-3, Buck01a-4, Buck01a-5, Buck01a-6, Buck01a-7, Buck01a-8, Buck01a-9, Buck01a-10, Buck01a-11, Buck01a-12, Buck01a-13, Buck01a-14).

Johannem P. Gandavensem (1562)

Biografie

Johannem Gandavensem was een wiskundige en astroloog uit Gent. Johannem Gandavensem betekent dan ook Jan of Johannes P. van Gent. De enige bewaarde almanak van deze auteur is

⁷⁵ Bragard, 46.

⁷⁶ Callion, Edouard, and François Xavier van Quickenborne, *Gentsche Kronijcke: 1525-1835* (Manuscript, 1867) geraadpleegd op 2/11/2023 via <https://books.google.be/books?vid=GENT900000151095&printsec=frontcover#v=onepage&q=Pieter%20de%20buck&f=false>. Op pagina 289 staat bij de schepenen van ghedeelde uit 1540 ene Pieter de Buck vermeld zonder titel; In het memorieboek der stad Ghent van 't jaar 1301-1792 (deel 2) van Andreas van Heule staat de naam Pieter de Bick vermeld, maar in het manuscript staat er duidelijk Pieter de Buck. Gaat het hier om onze Pieter? Later vermeldt het boek nog dat hij de broer is van Lieven de Buck. Deze personen vinden we allemaal terug in de parochieregisters van Gent, maar op basis daarvan is verwantschap aantonen moeilijk aangezien de Buck een veelvoorkomende naam was.

⁷⁷ Er zijn nog twee andere versies met verwijzing HD, Buck01-2 en Buck01-3.

gedrukt bij Jan Mollyns (1562) in Antwerpen.⁷⁸ Enkel zijn naam maakt dus een connectie met Gent. Meerdere astrologen in deze lijst werden ook in Antwerpen gedrukt, vandaar is het mogelijk dat onze Jan van Gent ook astroloog was in Gent. Zijn almanak vermeldt *Mathematicarum artium studiosum* of toegewijd aan de mathematische kunsten.⁷⁹

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Wiskundige en astroloog.

Publicaties

Prognosticaties

Gandavensem, P. Johannem. *Prognosticatie vanden Iare ons Heeren. M.D.LXIII*. Antwerpen: Jan Mollyns, 1562. (HD, Gan01-1).

Robrecht Sanders (1563-1565)

Biografie

Robrecht Sanders is de auteur van verschillende almanakken waarvoor Hendrik van de Keere (1563 – 1565) een octrooi aanvraag.⁸⁰ Verdere info is over hem nog niet gekend.

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

/

⁷⁸ Voor Jan Mollyns zie Anne Rouzet (1975).

⁷⁹ Johannem P. Gandavesem, *Prognosticatie vanden Iare ons Heeren. M.D.LXIII* (Antwerpen: Jan Mollyns, 1562).

⁸⁰ Michel Baelde, 'De toekenning van drukkersoctrooien door de Geheime Raad in de zestiende eeuw,' in *De Gulden Passer* 40 (1962), 39-58.

Publicaties

Almanakken

Robrecht Sanders. *Almanak voor 1563, onbekende titel*. Gent: Hendrik van de Keere, 1562. (CPA, 673, f° 140.).⁸¹

Robrecht Sanders. *Almanak voor 1564, onbekende titel*. Gent: Hendrik van de Keere, 1563. (CPA, 673, f° 151; Bibl. gant., I, nr 209.).

Robrecht Sanders. *Almanak voor 1565, onbekende titel*. Gent: Hendrik van de Keere Gent, 1564. (CPA, 671, f° 173 v.).

Pieter Catoir (Cathoor) (1564-1584)

Biografie

Catoir was een Latijnse schoolmeester die almanakken schreef voor Gent (1564-1584) en Antwerpen (1572, 1578). In 1570 verhuisde Catoir naar Dendermonde waar hij opnieuw werkte als schoolmeester in de *groote schole van Wetteren*. Zijn laatste almanak stamt uit 1584.⁸²

Studies

/

Familiale relaties

Ene Pieter Cathoor trouwde in 1610 met Elisabeth Pieters.⁸³ Ondertussen zou Cathoor al van gevorderde leeftijd zijn, maar het is mogelijk. Dit veronderstelt ook dat Cathoor terugkeerde naar Gent.

Professionele identiteit

Catoir was een Latijnse schoolmeester in de *cijferschole* op de Korenmarkt.⁸⁴ Cathoor gaf les in de *Waelsche Schole* op de plek waar momenteel het oude postkantoor staat.⁸⁵ Tussen 1570 en 1585 woonde Catoir in Dendermonde waar hij opnieuw werkte als schoolmeester in de *groote schole van*

⁸¹ CPA: Conseil Privé Autrichien; Brussels Rijksarchief.

⁸² Hoogendoorn, 1211.

⁸³ Parochieregisters Huwelijksakten-Gent, Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 17/11/2023, via ‘zoeken naar personen’: <https://search.arch.be/nl/>.

⁸⁴ J. Scheerder, ‘Schoolmeesters en schoolmeesteressen te Gent tijdens het wonderjaar (1566-1567),’ *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 35 nr. 1 (2018): 119.

⁸⁵ F.de Potter (1889); J. Scheerder, ‘Schoolmeesters en schoolmeesteressen te Gent tijdens het wonderjaar (1566-1567),’ *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 35(1) (2018), 124 geraadpleegd via <https://doi.org/10.21825/hmgog.v35i1.203>

Wetteren.⁸⁶ In 1565 wordt Catoir geïntroduceerd als *een vast liefhebber der Astronomien* naast zijn werk als schoolmeester.⁸⁷ In 1570 wordt hij enkel benoemd als meester en vanaf 1572 is hij enkel mathematicus.⁸⁸ Volgens de almanak uit 1573 bestudeerde Catoir *Aritmetica ende geometria*. In 1574 breidt hij zijn studies verder uit met *Cijffer, boeckhouden, landmeten, wynmeten ende andere scientien in Mathematica*. Vanaf 1577 wordt hij omschreven als mathematicus en gezworen landmeter, de andere studiegebieden blijft hij volgens de almanakken bestuderen en doceren tot in 1584.⁸⁹

Catoir heeft tijdens zijn leven enige status als geleerde vergaard aangezien hij ook voorkomt in het werk van Sanderus onder *Petrus Cathoirius*. Hij wordt er omschreven als een elegante dichter uit Gent en opmerkelijk wiskundige. Hij zou verschillende jaren efemeriden hebben samengesteld voor een lengtegraad van 51 graden 16 minuten en een breedtegraad van 26 graden 7 minuten.⁹⁰ Deze coördinaten kwamen ook al voor bij Pieter De Buck en zullen dus verwijzen naar Gent.

Mogelijks had Catoir ook een leerling genaamd Mattheus Cornelissen. In 1593 en 1606 wordt in Antwerpen namelijk de almanak van M. Mattheus Cornelissen gedrukt. Hierin wordt de auteur omschreven als *eertijts condiscipel van M. Peeter Cathoir*.⁹¹ Verder vinden we geen informatie over deze Antwerpse schrijver.⁹²

⁸⁶ Hoogendoorn, 1211.

⁸⁷ Pieter Catoir, *Almanach en[de] Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.D.LXV* (Gent: Gheeraert van Salenson, 1564).

⁸⁸ Pieter Catoir, *Almanach ende Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.CCCCC.LXXJ*. (Gent: weduwe Gheeraert van Salenson, 1570); Pieter Catoir, *Almanach ende Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.CCCCC.LXXIII*. (Gent: weduwe Gheeraert van Salenson, 1572).

⁸⁹ Hoogendoorn, 1211-1212.

⁹⁰ Sanderus, 108.

⁹¹ Jean-Baptist de Bethune, 'Oude plakalmanakken,' *Verslagen en mededelingen van de koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde* (1905): 165; 'Inventaris van de verzameling almanakken en plakkalenders (1560-1908),' Rijksarchief Kortrijk, geraadpleegd op 10/11/2023 via <https://search.arch.be/nl/>.

⁹² Ook in de studie van Antwerpse almanakken van Julie Bohez vinden we geen Mattheus Cornelissen terug. Zie: Julie Bohez, 'Proeve van studie van de Antwerpse almanakkencultuur in de zeventiende en de achttiende eeuw: Een archaïsche volkscultuur of een beschavingsoffensief?' (Masterproef, Universiteit Gent, 2016).

Publicaties

Prognosticaties

HD, Cat01 (Cat01-1, Cat01-2, Cat01-3, Cat01-4, Cat01-5, Cat01-6, Cat01-7, Cat01-8, Cat01-9, Cat01-10, Cat01-11, Cat01-12).

UBG, BIB.S.046961.

Thomas de Bert (1563)

Biografie

De Bert was een chirurgijn uit Axem, Vlaanderen die leefde rond 1563. Zijn almanak en prognosticatie werden gedrukt in Gent door Hendrik van den Keere (1563) gezworen stadsdrukker. Opvallend is dat de almanak werd berekend op de meridiaan van Duinkerke, maar toch in Gent werd verkocht.⁹³

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Chirurgijn.

Publicaties

Almanak en prognosticatie.

De Bert, Thomas. *Almanach en[de] Prognosticatie van den schrickel-iare ons Heeren M.D. ende LXJJJJ*. Gent: Henric van den Keere, 1563. (HD, BertT01-1).

⁹³ Thomas de Bert, *Almanach en[de] Prognosticatie van den schrickel-iare ons Heeren M.D. ende LXJJJJ*. (Gent: Hendrik van de Keere, 1563).

Claude Garnier (1583)

Biografie

Garnier was een auteur uit Frankrijk, Troyes. In de almanak van 1583 staat de titel ‘astrologien’ vermeld.⁹⁴ Waarschijnlijk was zijn werk ook onderdeel van de almanakken uit la bibliothèque bleue de Troyes.⁹⁵ De almanak van deze auteur vond dus ook zijn weg naar Gent.

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Almanakkenmaker uit Troyes.

Publicaties

Prognosticaties

Garnier, Claude. *Nieuwe Almanach ende Prognosticatie vanden Jare onses Heeren Jesu Christi M.D. LXXXIII*. Gent: Gaultier Manilius, 1582). (HD, GarnC01-1).

Jan Verniers (1587-1590) en Joos Verniers (1636)

Biografie

Jan Verniers was een schoolmeester en gezworen landmeter die een school hield op de *Vierweeghscheede* op de hoek met de Brabantstraat. Hier gaf hij les in landmeten, wijnmeten, *zonnewysers trekken* en andere kunsten in de mathematica.⁹⁶ Hij was de vader van Gillis Verniers en de grootvader van Joos Verniers.⁹⁷

Studies

Volgens de almanak uit Antwerpen (1592) was Verniers een leerling van Peeter Hassard van Armentiers. Deze almanak wordt uitgegeven naast een andere ook gedrukt bij Joachim Troгнаesius

⁹⁴ Claude Garnier, *Nieuwe Almanach ende Prognosticatie vanden Jare onses Heeren Jesu Christi M.D.LXXXIII*. (Gent: Ghileyn Manilius, 1583).

⁹⁵ Zie Genevieve Bollème, *les almanachs populaires aux XVIIe et XVIIIe siècles: essai d'histoire sociale* (Parijs: Mouton, 1969) voor meer informatie over de almanakken uit Troyes.

⁹⁶ Jan Verniers, *[Almanach voor het Jaer ons Heeren Jesu Christi M. D.LXXXVII]* (Gent: Gaultier Manilius, 1587).

⁹⁷ Joos Verniers, *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iare ons heere[n] M.DC.XXXVI* (Gent: Servaes Manilius, 1636).

in 1592 waarop dit niet vermeld staat. Deze almanak is waarschijnlijk een illegale of valse kopie, Verniers wordt aangesproken als ‘doctor in de zeven kunsten’, een onbestaande titel.⁹⁸

Familiale relaties

De familie Verniers is een geslacht van schoolmeesters en almanakkenschrijvers. Zowel Gillis als Joos waren ook schoolmeester, Joos schreef daarnaast ook almanakken.⁹⁹ Joos vinden we terug op de ledenlijsten van de vrije schoolmeesters als ‘Judocus Verniers’ in 1626. In 1639 wordt hij onderdeken van het gilde.¹⁰⁰ Zijn andere zoon Gillis trouwt met Catelyne Pyssoens in 1610. Op de akte staat ‘Jacob de Scheppere’ als getuige. De familie van de Scheppere was een ook familie van schoolmeesters.¹⁰¹ Voor Gillis is het onduidelijk of hij ook almanakken schreef, er zijn geen exemplaren van hem bewaard gebleven. Van Joos Verniers vinden we twee plakalmanakken terug die gedrukt werden bij Servaes Manilius (1636-1637). De almanak vermeldt daarbij ook dat Joos woonde *inde schelde over de penne*.¹⁰²

Gillis is mogelijks de broer van Josse Verniers.¹⁰³ Josse was een professor in de ‘cijferkunst’ die in 1584 het handschrift *Arithmetica* schreef, waarvan de universiteit ook een exemplaar bewaart.¹⁰⁴

Professionele identiteit

Jan Verniers was een schoolmeester en landmeter met enig aanzien gezien zijn vermelding in het werk van Sanderus (1624). Hij wordt als volgt beschreven: ‘Johannes Vernirius; gezworen landmeter van zijn vaderland en bekwaam in de wiskunde. Hij schreef ook enkele meteorologische efemeriden’.¹⁰⁵

⁹⁸ Jan Verniers, *Almanach Oft Iovrnael voor 'tSchrickel-Iaer van onsen Heere 1592*. (Antwerpen: Joachim Troгнаesius, 1592).

⁹⁹ UBG, Verzamelband plak almanachen 1617-1794.

¹⁰⁰ SAG, reeks 200/5 archief van de schoolmeesters 1633- 1792, nr 1.

¹⁰¹ ‘Parochieregisters Gent – Huwelijksakten,’ Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 8/11/2023 via <https://search.arch.be/nl/>; zie Joos de Scheppere hieronder.

¹⁰² UBG, Verzamelband plak almanachen 1617-1794.

¹⁰³ Blommaert, 161.

¹⁰⁴ Josse Verniers, *Arithmetica* (1584), geraadpleegd op 11/11/2023 via <https://lib.ugent.be/>.

¹⁰⁵ Sanderus, 78, originele tekst: *Ioannes Vernirius Gandensis, patriae suc geometra seu mensor iuratus, in mathematicis disciplinis non vulgariter versatus fuit, & Ephemerides aliquot Meterologicas pariter conscripsit*; de term ‘ephemerides’ wordt door sommige auteurs in de Nederlanden en in Engeland (Richard Forster) in de zestiende eeuw gebruikt als synoniem voor de eigenlijke voorspellingen in plaats van enkele de wiskundige tabellen, gesprek met professor Steven Vanden Broecke, Universiteit Gent; ‘Forster, Richard’ in Oxford Dictionary of National Biography, geraadpleegd op 3/01/2024, <https://www.oxforddnb.com/>.

Publicaties

Plakalmanak

Jan Verniers

Verniers, Jan. *Almanach voor het Jaer ons Heeren Jesu Christi M. D.LXXXVII*. Gent: Ghileyn Manilius, 1587. (HD, Vernj01-1; UBG, BIB.G.014776; STCV 12924598; USTC 413807).

Verniers, Jan. *Almanach ende Prognosticatie/ vanden Jaere ons Heeren M.CCCCC.LXXXIX*. Gent: Ghileyn Manilius, 1589. (HD, Vernj01-2).

Verniers, Jan. *Almanach ende Prognosticatie/ vanden Jare ons Heeren M.CCCCC.XC*. Gent: Ghileyn Manilius, 1590. (HD, Vernj01-3).

Joos Verniers

Verniers, Joos. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaer ons heere[n] M.DC.XXXVI*. Gent: Servaes Manilius, 1636). (UBG, BIB.G.0014777/6; STCV 12924667).

Verniers, Joos. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaer ons heere[n] M.DC.XXXVII*. Gent: Servaes Manilius, 1637). (UBG, BIB.G.0014777/7; STCV 12924668).

Almanakken

Verniers, Jan. *Almanach en Prognosticatie, voor 'tSchric-kel-iaer ons Heeren M. D. ICII*. Antwerpen: Joachim Troгнаesius, 1592. (HD, vernj02-1).

Verniers, Jan. *Almanach Oft Iovrnael voor 'tSchrickel-Iaer van onsen Heere 1592*. Antwerpen: Joachim Troгнаesius, 1592. (HD, vernj02-2).

Lieven van Thuyne (1612-1627)

Biografie

Lieven Van Thuyne was een gezworen landmeter, geometrist en mathematicus die actief was tussen 1607- 1633.¹⁰⁶ Hij schreef meteorologische efemeriden ‘voor gebruik door de burgers’ die gedrukt werden voor verscheidene jaren bij Gualterus Manilius.¹⁰⁷ Tussen 1612-1627 werden zijn

¹⁰⁶ ‘Catalogus van de kaartenverzameling van het Rijksarchief te Gent, (1358) 16de eeuw-midden 20ste eeuw (1989),’ Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 3-11-2023 via <https://search.arch.be/nl/>; Hoogendoorn, 1381; SAG, reeks 400 stadsrekening 1613, nr. 122, folio 296 recto.

¹⁰⁷ Sanderus, 91; voor meer info over Gualterus Manilius zie Bibl. gant. I: 226.

almanakken aangevraagd door het stadsbestuur.¹⁰⁸ In 1677 komt Lieven Van Thuyne, raadsheer te overlijden.¹⁰⁹ Het is mogelijk dat hij tussen 1633 en 1677 werkte als advocaat.¹¹⁰

Hij trouwde in 1662 met jonckvrouw Cobbaert Elisabeth Livina in de parochie Sint-Jakobs in het bijzijn van, van Thuyne Petrus, zijn zoon.¹¹¹ Op de akte staat vermeld dat beide advocaat zijn, maar hun namen vinden we niet terug in de matrikels van Leuven.¹¹² Het is mogelijk dat Lieven nog rechten bijstudeerde aangezien hij na 1633 geen kaarten meer lijkt op te stellen. Op de akte wordt Lieven ook aangesproken als heer. Op een eerdere akte uit 1620 wordt hij nog aangesproken als ‘meester’. Mogelijk kreeg hij deze titel na 1620, waarschijnlijk als gevolg van geleverde diensten aan de stad. Hij had dan ook enige faam aangezien hij vermeld wordt in *De Gandavensibus eruditionis fama claris libri tres* van Sanderus (1624).¹¹³

Studies

/

Familiale relaties

Zoals vermeld trouwt Van Thuyne Livinus, heer van Sint-Michiels met jonckvrouw Cobbaert Elisabeth Livina. Joannes Odemaer, secretaris van de stad Gent huwt in 1655 met Catharina Maria Van Thuyne, mogelijks de zus of dochter aangezien zowel Lieven als Petrus getuige zijn.¹¹⁴

¹⁰⁸ Johan Decavele, *Poorters en buitenpoorters van Gent: 1477-1492, 1542-1796* (Gent: Stadsarchief, 1986); SAG, reeks 400 stadsrekening 1613, nr. 122, folio 296 recto; Sanderus, 91.

¹⁰⁹ ‘Inventaris van het archief van de Raad van Vlaanderen (Rijksarchief te Gent), 9 dln., 1353-begin 19de eeuw,’ Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 3-11-2023, via <https://search.arch.be/nl/>.

¹¹⁰ AR, ‘Parochieregisters-Huwelijksakten Gent,’ geraadpleegd op 3-11-2023, via <https://search.arch.be/nl/>.

¹¹¹ Sanderus, 91: originele tekst: *Leinus Thunae Geometra ac Mathematicus, licet Latinarum litterarum praesidiis destitutus, non vulgaris. Edidit ephemerides Meteorologicas in usus quorum civium, Impressit eas Gualterus Manilius annis pluribus. Superest ei Filius Petrus felice ingenio acrique iudicio Adolescens, qui ad mathios, aliaque bonarum artium studia gnauiter incumbens, litterisque Latinis non leuiter tinctus, laudes patris idole propria reddet clariores.*

¹¹² ‘Inventaris Huwelijken Sint-Jacobsparochie Gent, 1585-1796, gesorteerd op familienaam en voornaam van de echtgenoot,’ SAG, geraadpleegd in november 2023, via https://stad.gent/sites/default/files/infopagina_documenten/Huwelijken_Sint-Jacobs_Man.pdf, 458.

¹¹³ Sanderus, 91.

¹¹⁴ ‘Parochieregisters-Huwelijksakten Gent,’ RAG, geraadpleegd op 3-11-2023, via <https://search.arch.be/nl/>; Andreas van Heule en Polydore-Charles Vander Meersch, *Memorieboek Der Stad Ghent: Van 't J. 1301 Tot 1793, deel 3* (Gent: Annoot-Braeckman, 1852).

Een mogelijke nazaat van Lieven en Petrus is Petrus Theodorus van Thuijnen, die ingeschreven staat in de matrikels van Leuven voor 24 juni 1687 en later huwt met Maria Anna Huwe op 14 juni 1695 waarin vermeldt staat dat hij licentiaat in de rechten is.¹¹⁵

Professionele identiteit

Lieven van Thuyne was een bekende landmeter, geometrist en wiskundige. Hij schreef almanakken in dienst van het stadsbestuur.¹¹⁶ Na 1633 had hij de titel van advocaat.

Publicaties

Plakalmanakken

Zie UBG, verzamelband plakalmanakken 1617-1794, BIB.G.0014777/-24.

Van Thuyne, Lieven. *Almanach ende prognosticatie, vanden iaere ons Heeren, M.DC.XVII*. Gent: Gualterus Manilius, 1617. (UBG, BIB.G.0014777; STCV 12924662).

Van Thuyne, Lieven. *Almanach ende prognosticatie, vanden iaere ons Heeren, M.DC.XVIII*. Gent: Gualterus Manilius, 1618. (UBG, BIB.G.0014777/1; STCV 12924664).

Van Thuyne, Lieven. *Almanach ende prognosticatie, vanden iaere ons Heeren, M.DC.XIX*. Gent: Gualterus Manilius, 1619. (UBG, BIB.G.0014777/2; STCV 12924663).

Prognosticaties

Van Thuyne, Lieven. *Alman[ac]h ende Prognosticatie vanden Jaere ons Heeren M.DC. XVJJ*. Gent: Gualterus Manilius, 1617. (HD, Thuy01-01).

Pieter van der Meeren (1620-1623)

Biografie

Hij was een 'Franoysche' schoolmeester, mathematicus, geometrist en gezworen landmeter. Hij werd betaald door het stadsbestuur in 1622 voor het leveren van almanakken.¹¹⁷

Studies

¹¹⁵ Parochieregisters Huwelijksakten – Gent, Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 10/11/2023 via <https://search.arch.be/nl/>; 'Matrikels oude universiteit Leuven,' Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 10/11/2023 via <https://search.arch.be/nl/>.

¹¹⁶ Sanderus, 91; originele tekst: *Leinus Thunaes Geometra ac Mathematicus, licet Latinarum litterarum praesidiis destitutus, non vulgaris. Edidit ephemerides Meteorologicas in usus quorum civium, Impressit eas Gualterus Manilius annis pluribus. Superest ei Filius Petrus felice ingenio acrique iudicio Adolescens, qui ad mathios, aliaque bonarum artium studia gnauiter incumbens, litterisque Latinis non leuiter tinctus, laudes patris idole propria reddet clariores.*

¹¹⁷ Frans de Potter, 'Oprakelingen van biographischen aard, door Fr. De Potter,' *Medeelingen der Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde* (1891): 115-118.

/

Familiale relaties

Verdere biografische opzoekingen brengen ons bij Mathis van der Meeren die in 1623 trouwt met Martine Van De Moortele. Pieter van de Meeren staat genoteerd als getuige op de akte. Pieter en Mathis zijn dus mogelijk verwant. Pieter zelf lijkt twee keer getrouwd te zijn. Zijn eerste huwelijk was met Joosyne De Schepper in 1617. Zijn tweede huwelijk vindt plaats in 1636 met Jaquemine De Munck.¹¹⁸ Bij zijn eerste huwelijk staat Jan de Scheppere als getuige, ook een schoolmeester in Gent.¹¹⁹

Voor die tijdsperiode leeft ook een Cornelis van der Meeren, boekdrukker en handelaar van wie slechts één gedrukt boek bekend is. Het boek is een Nederlandse vertaling van een werk over het broederschap van St. Joseph. De stadsrekening van 1624 vermeldt een aanvraag van de schepenen en de hoogbailliu om een vertaling van het originele Franse werk aan te leveren. Mogelijk is deze Cornelis ook een verwant van Pieter. Aangezien de almanak vermeldt dat Pieter een Franse schoolmeester is, is dit mogelijk.

Publicaties

Almanakken

Geen bewaarde exemplaren.¹²⁰

Plakalmanakken

Van der Meeren Pieter. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaere ons heere[n] M.DC.XX*. Gent: Jan van den Steene, 1619. (UBG, BIB.G.0014777/3; STCV 12924665).

Van der Meeren Pieter. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaere ons heere[n] M.DC.XXI*. Gent: Jan van den Steene, 1620. (UBG, BIB.G.0014777/4; STCV,12924666).

Van der Meeren Pieter. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaere ons heere[n] M.DC.XXII*. Gent: Jan van den Steene, 1621. (UBG, BIB.G.0014776/1; STCV 12924599).

Van der Meeren Pieter. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaere ons heere[n] M.DC.XXIII*. Gent: Jan van den Steene, 1622. (UBG, BIB.G.0014776/2; STCV 12924600).

¹¹⁸ 'Parochieregisters Huwelijksakten Gent,' Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 5/11/2023 via <https://search.arch.be/nl/>.

¹¹⁹ SAG, 200/5 archief van de schoolmeester 1633-1792, nr. 1 Resolutieboek met ledenlijsten.

¹²⁰ De plakalmanak van 1622 verwijst naar 'leest in den prognosticatie', wat verwijst naar de volledige almanak, die heeft dus wel bestaan, UBG, Verzamelband Gentse plak almanachen 1587-1800.

Philips de Dyn (1624-1648)

Biografie

De Dyn was een mathematicus en gezworen landmeter *gheadmitteert* door de Aartshertogen. Hij was actief als landmeter tussen 1621-1664 en almanakkenschrijver tussen ca. 1621-1648. Hij calculeerde zijn almanakken op de meridiaan van Vlaanderen, Brabant en Henegouwen.¹²¹ Hij werd geboren in Aspelaere rond 1585-1590. Hij volgde waarschijnlijk school in een Latijnse school in Geraardsbergen. In 1613 trouwt hij met Anna van Gansbeke. In 1615 wordt hij ook buitenpoorter van de stad Geraardsbergen. In 1629 trouwt hij, na het overlijden van zijn eerste vrouw, met Anna van Droesbeke.¹²² Hij overleed in 1665.¹²³ Naast almanakken schreef hij ook verschillende landmeetkundige werken.

Studies

/

Familiale relaties

Philips De Dyn was de zoon van Amandus de Dyn. Philips had een broer Pieter die priester werd en gevestigd was in Burst tussen 1606-1610 en later in Vlierzeke tot 1658. Hij overleed op twee september 1665 op 95-jarige leeftijd. Op 10 februari 1613 trad Philips in het huwelijk met Anna Van Gansbeke in de Sint-Bartholomeuskerk van Geraardsbergen. Verschillende leden van de familie Gansbeke waren aangesloten bij het gilde van Sint-Joris in Geraardsbergen. De familie had waarschijnlijk enige maatschappelijke status in de stad. Samen kregen ze zes kinderen: Geertruyt (27 augustus 1615), Amand (8 november 1617), Elisabeth (25 februari 1620), Maria (26 mei 1622), Anna (23 februari 1627) en Petrus (23 september 1628). Na de geboorte van hun laatste zoon sterft Anna in het kraambed.¹²⁴ Nog geen jaar later op 4 augustus 1629, huwt Philips de Dyn in Godveerdegem met Anna Droesbeke. Ook zij krijgen verschillende kinderen: Philips jr. (8 mei 1630), Catharina (7 augustus 1631), Johannes Baptist (16 september 1640), Judoca (19 maart 1643) en Anthonius (22 december 1645). Zowel Philips Jr. als Anthonius zullen in zijn voetsporen treden en landmeter worden. Amand en Johannes worden net als hun oom priester.¹²⁵

¹²¹ Philips de Dyn, *Almanach | oft Journael voor t'Iaer ons Heeren 1625* (Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1625).

¹²² Bart Merckaert, 'Philips de Dijn, een leven in kaarten,' *Land van Aalst* LXX nr. 4 (2018): 243-54. Zie zelfde artikel voor een meer uitgebreide beschrijving van zijn werk en leven.

¹²³ Golvers, 93; Volgens Hoogendoorn was hij actief tot 1675, aangezien hij hiervoor geen bron aangeeft, nemen we de datum van Golvers die beter gestaafd is met de parochieregisters van Aspelaere.

¹²⁴ Merckaert, 243-245.

¹²⁵ Merckaert, 245-248

Philips de Dyn was vermoedelijk verwant met Victor de Dayn, een oude Gentse boekverkoper, drukker en kompasmaker.¹²⁶ Beide hanteren hetzelfde wapenschild en motto namelijk *sans de dayn*.¹²⁷ Victor De Dayn woonde in 1548 in de Donkersteeg en hiervoor in de Zaaisteeg. Hij was poorter van de stad Gent.¹²⁸ De Dayn was ook zelf actief in de almanakkenhandel, hij drukte samen met Joos Lambrecht de *Cale[n]dier eewelic dure[n]de: Met den iaermaertte[n] daer by ghesteld* uit 1551.¹²⁹ Deze almanak bevat astrologische elementen, maar geen prognosticatie.¹³⁰

Professionele identiteit

De Deyn was een gekende landmeter, hij was beëdigd voor Vlaenderen, Brabant en Henegouwen. Hij maakte kaarten voor Aalst, Ninove, Sint-Joriks-Oudenhove, Ukkel, Zaventem en omstreken.¹³¹ Hij had een grote professionele bekendheid als landmeter en als astroloog. In de aanvraag van Antionius de Dyn om beëdigd te worden als landmeter wordt er naar zijn vader verwezen als *een vande fameuste ende experste lantmeters ende astrologiens van dese Nederlanden*.¹³²

Publicaties

Andere werken

Een uitgebreide collectie van kaarten en landboeken zijn bewaard gebleven van de Dyn. Voor een overzicht van zijn werk zie Dirk van de Perre en Georges Vande Winkel (2018).¹³³

Prognosticaties

HD: Dyn01 (Dyn01-1, Dyn01-2, Dyn01-3, Dyn01-4).

UBG: BIB.G.002505; STCV 6161002.

¹²⁶ G. Caulet, 'Essai sur l'histoire et le commerce des almanachs a Courtrai,' *Bulletin van de Geschied- en Oudheidkundige Kring te Kortrijk* 2 (1904-1905), 58; Sylvie de Smet, 'Een sociaal-economische analyse van de drukkers in Gent 1450-1700,' (Masterproef, universiteit Gent, 1999), 36; Meer info over Victor de Dayn zie Bibl. gant. I: 95 en De Smet (1999): 36.

¹²⁷ Golvers, 88-89.

¹²⁸ De Smet, 36.

¹²⁹ Voor Joos Lambrecht zie Bibl. gant. I: 58.

¹³⁰ Joos Lambrecht, *Cale[n]dier eewelic dure[n]de: met den Iaermaertte[n] daer by ghesteld* (Gent: Joos Lambrecht, 1550).

¹³¹ Bart Merckaert, 'Philips de Dijn, een leven in kaarten,' *Land van Aalst* LXX nr. 4 (2018): 243. 'Catalogus van de Kaartenverzameling van het Rijksarchief te Gent, (1358) 16de eeuw-midden 20ste eeuw (1989),' Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd in november 2023, <https://search.arch.be/nl/>.

¹³² Merckaert, 247-248.

¹³³ Dirk van de Perre en Georges Vande Winkel, 'Overzicht van het cartografisch en landmeetkundige oeuvre van Philips de Dijn (1618-1662),' *Land van Aalst* LXX nr. 4 (2018): 255-278.

Almanak (of journaal)

HD: Dyn02 (Dyn02-1, Dyn02-2, Dyn02-3, Dyn02-4).

Plakalmanak

UBG, verzamelband plak almanachen 1617-1794, BIB.G.014777/-24.

HD: Dyn03 (Dyn03-01, Dyn03-02, Dyn03-03, Dyn03-04, Dyn03-05, Dyn03-06).

Isaac Kips (1623-1624)

Biografie

Kips was een wiskundige, gezworen geometer en landmeter, en almanakkenmaker van wie twee exemplaren bewaard zijn gebleven (1623 en 1624). Beide zijn gedrukt door Gualterus Manilius in het atelier de Witte Duyve. Volgens zijn almanakken was hij landmeter en geometer van de kasselrij van *Auderburg* in Gent, maar woonde hij in het huidige Sleidinge.¹³⁴

Studies

/

Familiale relaties

De enige andere vermelding van een Isaac Kips vinden we in de trouwregisters waarin Isaac Kips trouwt met Maria Chevaillier, een jonkvrouw, op zeven mei 1618.¹³⁵

Professionele identiteit

Kips was een wiskundige, gezworen geometer en landmeter, en almanakkenmaker.

Publicaties

Almanakken en prognosticaties

Kips, Isaac. *Almanach ende Prognosticatie vanden Jaere ons Heeren*

M. DC. XXJJJ. Gent: Gaultier Manilius, 1623. (HD, Kips01-1).

Kips, Isaac. *Almanach ende Prognosticatie vanden Jaere ons Heeren*

M. DC. XXIV. Gent: Gaultier Manilius, 1624. (HD, Kips01-2).

¹³⁴ Hoogendoorn, 1257.

¹³⁵ 'Parochieregisters Huwelijksakten-Gent,' Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 6/11/2023, <https://search.arch.be/nl/>.

Adrian Clais (1627)

Biografie

Clais was volgens zijn almanak uit 1627 een ‘mathematicus’. Slechts twee almanakken met prognosticaties zijn bewaard gebleven, beide gedrukt bij Gaultier Manilius.¹³⁶

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Wiskundige.

Publicaties

Almanakken en prognosticaties

Clais, Adrian. *Almanach ende Prognosticatie vanden Jaere ons Heeren M. DC. XXVJJ*. Gent: Gualterus Manilius, 1627. (HD, Clais01-1).

Clais, Adrian. *Almanach ende Prognosticatie vanden Jaere ons Heeren M. DC. XXVJJ*. Gent: weduwe Gualterus Manilius, 1628. (HD, Clais01-2).

Peter Blecquemerius (1624-1632)

Biografie

Pieter (Petrus) Blecmerie of Blequemerius was een mathematicus en geometrist die almanakken schreef voor Antwerpen (1630-1632) en Gent (1624 tot 1630).¹³⁷ In de plakalmanakken uit Gent wordt verwezen naar ‘leest in den prognosticatie’ wat verwijst naar de ordinaire almanak zelf waarin de volledige prognosticatie beschreven staat.¹³⁸ Hij maakte in 1618 voor de stad Hondschote een zonnewijzer en een almanak.¹³⁹

Studies

/

¹³⁶ Hoogendoorn, 1214.

¹³⁷ Hoogendoorn, 1192-1194; UBG, Verzamelband Gentse plak almanachen 1587-1800.

¹³⁸ UBG, Verzamelband Gentse plak almanachen 1587-1800.

¹³⁹ L. Van Acker, ‘Meester Pieter Bleckemerie (Vraagw. 1996, blz. 380),’ *Biekorf* 97 nr. 2 (1997): 380.

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Mathematicus en geometrist.

Publicaties

Plakalmanakken

UBG, Verzamelband Gentse plak almanachen 1587-1800, BIB.G.014776/-123.

Bleckemerie, Pieter. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaere ons heeren, M.D.C.XXIII*. Gent: Jan van den Steene, 1624. (UBG, BIB.G.014776/3; STCV, 12924601).

Bleckemerie, Pieter. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaere ons heeren, M.D.C.XXV*. Gent: Jan van den Steene, 1625. (UBG, BIB.G.014776/4; STCV, 12924602).

Bleckemerie, Pieter. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaere ons heeren, M.D.C.XXVI*. Gent: Jan van den Steene, 1626. (UBG, BIB.G.014776/5; STCV, 12924603).

Bleckemerie, Pieter. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaere ons heeren, M.D.C.XXVII*. Gent: Jan van den Steene, 1627. (UBG, BIB.G.014776/6; STCV, 12924604).

Bleckemerie, Pieter. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iaere ons heeren, M.D.C.XXVIII*. Gent: Jan van den Steene, 1628. (UBG, BIB.G.014776/7; STCV, 12924605).

Bleckemerie, Pieter. *Almanach ende prognosticatie vanden iaere ons heeren, M.DC.XXIX*. Antwerpen: Anna van den Steene, 1629. (UBG, BIB.G.014776/8; STCV 12924606).

Bleckemerie, Pieter. *Almanach ende prognosticatie vanden iaere ons heeren, M.DC.XXX*. Antwerpen: Anna van den Steene, 1630. (UBG, BIB.G.014776/9; STCV 12924607).

Bleckmerie, Pieter. *Almanach voor't iaer ons heeren Iesu Christi M.DC.XXXI*. Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1631. (UBG, BHSL.RES.1527/6; STCV 12924404).

Bleckmerie, Pieter. *Almanach voor't iaer ons heeren Iesu Christi M.DC.XXXII*. Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1632. (UBG, BHSL.RES.1527/7; STCV 12924406).

Prognosticaties

Pieter Bleckemerie. *Almanach ende prognosticatie vanden schrickel-iaere M DC.XXIII*. Gent: Jan van den Steene. (UBG, BIB.G.002534/1624; STCV 6161371).

Joos de Scheppere (1633-1642)

Biografie

De Schepper was een mathematicus, gezworen landmeter en wijnroeder van de stad Gent.¹⁴⁰

Zijn werk werd gedrukt door Gerlacus Graet (1633 – 1636, 1641-1642)¹⁴¹.

Studies

/

Familiale relaties

Joos de Scheppere trouwde in 1610 met Maytgen Du Peers en in 1627 met Marie (joncvrouw) Van Der Vincke. Joos zou ook een zoon gehad Christiaen de Scheppere.¹⁴² Verder vinden geen informatie over Joos, wel over een ‘Joannes de Schepper’ in het archief van de vrije schoolmeesters. In het archief wordt zijn naam afgekort als ‘Jan’. Joannes de schepper was schoolmeester van 1620 tot in 1652, hij overleed in april 1666. Hij had een zoon, Joannes de Schepper de jonge die in zijn voetsporen trad en in 1648 tot schoolmeester benoemd werd. Beide hadden belangrijke functies in het gilde, Joannes de Schepper de oude werd in 1645 boekhouder van het gilde, een van de drie ‘bestuursfuncties’.¹⁴³ Joannes de schepper de jonge werd in 1663 gekozen als onderdeken.¹⁴⁴ Het is mogelijk dat het familieleden zijn van elkaar aangezien Joannes de Scheppere aanwezig is als getuige op de trouw van Jan de Scheppere in 1630. Jan is ook getuige op de trouw van Pieter van der Meere met Joosyne de Schepper (joncvrouw) in 1615. Pieter wordt hieronder nog besproken en was een Franse schoolmeester.¹⁴⁵ De Schepper was een veel voorkomende naam in Gent, we kunnen niet met zekerheid stellen dat Joos en Johannes familie van elkaar waren.¹⁴⁶

Professionele identiteit

De Schepper was een mathematicus, gezworen landmeter en wijnroeder van de stad Gent.¹⁴⁷

¹⁴⁰ Hoogendoorn, 1358; UBG, Verzamelband plakalmanakken 1617-1794; UBG, Verzamelband Gentse plak almanachen 1587-1800.

¹⁴¹ Meer info over Gerlacus Graet zie Bibl. gant. II: 135.

¹⁴² ‘Parochieregisters – huwelijksakten Gent,’ Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd 3/01/2024, via <https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-personen>.

¹⁴³ SAG, Reeks 200/5 archief van de vrije schoolmeesters, nr.1, folio 3-4, de naam wordt enkele pagina’s verder afgekort tot Jan de schepper. Hij wordt opgevolgd door zijn zoon.

¹⁴⁴ SAG, archief van de schoolmeesters 1633-1792, reeks 200/5, nr. 2, resolutieboek 1705-?: er is een deken, een onderdeken en een boekhouder zij worden elke drie jaar vervangen.

¹⁴⁵ Pieter vonden we niet terug in het archief van de vrije schoolmeesters.

¹⁴⁶ Het archief van de herbergiers in het stadsarchief zou hierop antwoord kunnen bieden.

¹⁴⁷ Hoogendoorn, 1358; UBG, Verzamelband plakalmanakken 1617-1794; UBG, Verzamelband Gentse plak almanachen 1587-1800.

Publicaties

Plakalmanakken

Zie Hoogendoorn: Schep01-1, Schep01-2, Schep01-3.

UBG, Verzamelband Gentse plak almanachen 1617-1794, BIB.G.014777/-24.

Almanakken

HD: Schep02-1.

Prognostictaties

HD: Schep03-1.

Willem Crabben (1636-1696)

Biografie

Crabben was actief als almanakkenmaker en uitgever tussen 1641 en 1696.¹⁴⁸ De almanakken van Crabben noemen *Duytsen Waersegger* en zijn berekend op de meridiaan van Keulen. Dit doet vermoeden dat Crabben een Duitse astroloog was die ofwel uitgeweken is naar Gent of zodanig gegeerd was dat zijn werk gedrukt werd in Gent. Het octrooi voor het drukken van zijn almanak bleef gedurende zijn leven in handen van de familie Graet.¹⁴⁹ In de almanak van 1666 schrijft Crabben dat hij al dertig jaar lang prognosticaties opstelt. Hiermee is het onwaarschijnlijk dat de almanak van 1696 nog van zijn hand is.¹⁵⁰

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Crabben was actief als almanakkenmaker en uitgever.

Publicaties

Plakalmanakken

Zie Hoogendoorn: Crab01-1, Crab01-2, Crab01-3.

¹⁴⁸ Hoogendoorn, 1215.

¹⁴⁹ 'Inventaris van de verzameling almanakken en plakkalenders (1560-1908),' Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 27 december 2023, <https://search.arch.be/nl/>; Voor de familie Graet zie Bibl. gant. II: 135, 181.

¹⁵⁰ Willem Crabben, *Duytschen waersegger ofte Prognosticatie vanden iaere ons heeren M.DC.LXVI* (Gent: Maximiliaan Graet, 1665).

UBG, BIB.G.0014777/12; STCV, 12924676.

Almanakken

HD: Crab02-1.

Prognosticaties

Willem Crabben, *Duytschen waersegger ofte Almanach voor't iaer ons heeren M.DC.LXVI* Gent: Maximiliaan Graet, 1657. (UBG, BIB.G.ALM.000110; STCV, 12924766;).

Willem Crabben, *Duytschen waersegger ofte Prognosticatie vanden iaere ons heeren M.DC.LXVI* Gent: Maximiliaan Graet, 1665. (UBG, BIB.G.ALM.000110; STCV, 12924764).

Willem Crabben, *Duytschen waersegger voor het iaer ons heeren M.DC.LVII* Gent: erfgenamen van Graet, 1701. (HD: Crab03-1.)

Johannes Willemsens (1642-1670)

Biografie

Volgens zijn almanakken was Willemsens een mathematicus van opleiding. Zijn werk werd gedrukt door Servaas Manilius beginnende in 1642 en later door Baudewijn Manilius tussen 1652-70.¹⁵¹ Na 1685 komt zijn almanak opnieuw voor.¹⁵² De laatste bekende plakalmanak stamt uit 1699. Gezien de tijdspanne van 40 jaar is het mogelijk dat de auteur ondertussen al overleden was. We nemen aan dat hij in 1670 zijn laatste almanak schreef.

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Mathematicus

Publicaties

Plakalmanakken

HD: Willemse01F (1-9).

UBG, verzamelband plak almanachen 1617-1794, BIB.G.0014777/-24.

UBG, verzamelband plak almanachen 1587-1800, BIB.G.014776/-123.

¹⁵¹ Voor Servaes Manilius zie Bibl. gant. II: 123, voor Boudewijn zie Bibl. gant. II: 141.

¹⁵² Hoogendoorn, 1390.

Almanakken

HD: Willemse02-1

Prognosticaties

Johannes Willemsen, *Almanach ofte Waer-zeggher, voor het jaer [...] M.DC.LXIX* Gent: Baudewijn Manilius, 1668. (UBG, BIB.G.002535/2/1669; STCV, 6163811).

Theodor Caesmes (1645-?)

Biografie

Caesmes was actief als almanakkenschrijver van 1645 tot ver in de achttiende eeuw. Het is aannemelijk dat de auteur al lang gestorven was, maar dat de almanakken onder zijn naam bleven gedrukt worden. Zijn werk werd in 1666 gedrukt bij Boudewijn Manilius en vanaf 1686 bij Hendrik Saetreuver (zijn opvolger).¹⁵³ Zijn almanakken vermelden hem als *Mr* of *Mathematicus*.¹⁵⁴ De naam ‘Caesmes’ vinden we enkel terug in de almanakken, de naam is waarschijnlijk een alias. In Gent vinden we enkel plakalmanakken terug van de auteur.

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Theodor Caesmes was waarschijnlijk een fictief persoon. Zijn almanakken vermelden hem desalniettemin als mathematicus.

Publicaties

Plakalmanakken

HD: Caesm01 (1-21).

UBG, verzamelband plak almanachen 1587-1800, BIB.G.014776/-123.

Almanakken

HD: Caesm02-1.

¹⁵³ Voor Hendrik Saetreuver zie Bibl. gant. II: 321.

¹⁵⁴ Hoogendoorn, 1206.

STCV, 12924293; STCV, 12924294; STCV, 12924295; STCV, 12924296; STCV, 12924297; STCV, 12924331; STCV, 12924332; STCV, 12924333; STCV, 12924334; STCV, 6151322; STCV, 6151348; STCV, 6151355.

Prognosticaties

HD: Caesm03-1, UBG,G.002535/1678/2; STCV, 6168399.

Jan van Waereghem (1663-1682)

Biografie

Jan van Waereghem noemde zichzelf ‘astronomus’. Hij staat bekend als een van de laatste auteurs die de astrologie verdedigden als legitieme wetenschap. Hij schreef almanakken vanaf 1663 die gedrukt werden bij Maximiliaan Graet.¹⁵⁵ Hij was vermoedelijk actief tot in 1682 ondanks dat zijn naam gebruikt wordt tot minstens in 1808. Vanaf 1683 verandert zijn toon in de prognosticaties en is de almanak waarschijnlijk door een andere auteur opgesteld. In de almanak van 1663 stelt hij dat al dertig jaar geboeid is door astrologie, maar nu pas durft publiceren onder aanmoediging van vrienden en familie. Hiermee is het aannemelijk dat hij gestorven is in 1682. Als hij zich fascineerde voor de sterren vanaf zijn twintigste dan zou hij in 1682 69 à 70 jaar geweest zijn.

Van Waereghem was in zijn almanakken een verdediger van de astrologie. Hij was een van de laatste schrijver die nog ‘echte’ voorspellingen maakte tot en met 1682. Vanaf 1683 drukt hij zich niet meer zo sterk uit. Het is mogelijk dat hij hierna dus niet meer de auteur was van het werk. De almanakken van van Waereghem zijn de enige waarvan we de oplage ook enigszins kennen. In zijn almanak van 1665 stelt hij dat de oplage van 2000 exemplaren helemaal uitverkocht is ‘... *darter van twee duysent gedrukte exemplaren ten voorleden jaren 1664 hem niet eens en is overgebleven...*’.¹⁵⁶

Uniek aan van Waereghem is ook dat hij de ‘astronomia’ verdedigd op basis van een combinatie van Bijbelse argumenten, maar ook aan zijn eigen successen. Hij legitimeert de astrologische wetenschap dus op basis van de Bijbel, maar ook op basis van zijn uitgekomen voorspellingen.

¹⁵⁵ Hoogendoorn, 1388.

¹⁵⁶ Ferdinand Vanderhaeghen, *Bibliographie gantoise. Recherchessur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850) deel II*, (Gent: Ernest Vanderhaeghen, 1858-1869), 237.

Op het einde van zijn almanak voor 1667 staat '*poterit imprimi*'. Dit betekent dat de prognosticatie goedgekeurd is en geprint mag worden. De censor was I. Gillemans.¹⁵⁷

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Waarschijnlijk was de naam Jan van Waereghem een alias.

Publicaties

Plakalmanakken

HD: Waere02-1.

UBG, verzamelband plak almanachen 1617-1794, BIB.G.0014777/-24.

Almanakken

STCV 12921571; STCV 12921572; STCV 12924242; STCV, 12924243; STCV, 12924244; STCV, 12924245; STCV, 12924246; STCV, 12924247; STCV, 12924248; STCV, 12924249; STCV, 12924250; STCV, 12924251; STCV, 12924252; STCV, 12924253; STCV, 12924254; STCV, 12924255; STCV, 12924256; STCV, 12924257; STCV, 12924258; STCV, 12924259; STCV, 12924260; STCV, 12924261; STCV, 12924262; STCV, 12924263; STCV, 12924264; STCV, 12924265; STCV, 12924267; STCV, 12924268; STCV, 12924269; STCV, 12924270; STCV, 12924271; STCV, 12924272; STCV, 12924273; STCV, 12924274; STCV, 12924275; STCV, 12924276; STCV, 12924277; STCV, 3258755; STCV, 6151161; STCV, 6151197; STCV, 6151220; STCV, 6151232; STCV, 6151263.

Prognosticaties

UBG, BIB.G.000643/1.

Julius de Beaupré (1665-?)

Biografie

De Beaupré was een wiskundige of mathematicus die leefde in Gent tijdens de zeventiende eeuw. Hij maakte verschillende almanakken beginnende vanaf 1665 tot het begin van de volgende eeuw.

¹⁵⁷ Jan Van Waereghem, *Nederlantschen sterre-kycker ofte Almanach van het iaer MDCLXVII Promptelijck ghecijffert op den meridiaen van Ghendt* (Gent: Maximiliaan Graet, 1667).

In het Rijksarchief te Kortijk worden almanakken tot 1773 in zijn naam bewaard. Almanakken werden dus na zijn dood verder onder zijn naam gedrukt, hoogstwaarschijnlijk om een zekere lijn van continuïteit en authenticiteit te promoten zodat het werk zou blijven verkopen. Zijn werk werd gedrukt door de erfgenamen van Jan van de Kerckhove tussen 1665 en 1697.¹⁵⁸

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Julius de Beaupré was waarschijnlijk een alias.

Publicaties

Almanakken

Dit is een selectie van in totaal 27 werken, niet alle codes van de STCV staan hier opgelijst, die vind je in HD bij de gegeven codes.

HD, Beaup01 (1-21)

HD, Beaup02 (1-7)

UBG, BIB.G.002537/1665; STCV, 6161553

UBG, BIB.G.002537/1668; STCV, 6161416

UBG, BIB.G.002537/1669/3; STCV, 6161580

UBG, BIB.G.002537/1674; STCV, 6168780

UBG, BIB.G.002537/1690/2; STCV, 6168613

UBG, BIB.G.002537/1691/1; STCV, 6168822

Prognosticaties

UBG, BIB.G.002537/1668/2; STCV, 6161523.

¹⁵⁸ Klaas Hoogendoorn, *Bibliography of the exact sciences In the low countries from ca. 1470 to the Golden Age (1700)* (Leiden: Brill, 2018), 1192, Julius de Beaupré, *Den onvervalschten Vlaemschen tydt-wyser, dat is een oprechten almanach dienende voor het schrickel-iaer [...] M.DC. LXVIII* (Gent: weduwe Jan van de Kerckhove, 1668), in deze almanak vermeldt hij dat dit zijn derde almanak of jaarboek is.

Daniel Montanus (1684-?)

Biografie

Volgens zijn eerste almanak uit 1684 was Montanus een *astrologant ende P.B.* in Gent. Zijn werk werd gedrukt door Michiel Maes, toen eerste stadsdrukker van 1684 tot 1699.¹⁵⁹

Studies

/

Familiale relaties

De naam Montanus komt ons wel bekend voor. Thomas Montanus was een befaamde arts uit Diksmuide die zich eerst in Gent settelde om later naar Brugge te trekken. Thomas trouwde in 1646 met Petronilla de Keyser in de Sint-Jacobsparochie te Gent. De getuige op de akte vermeldt *Jan van den berghe, docteur in de medicijnen*. Thomas had een broer Pieter die landmeter werd in 1641 in Vladso en een zus Chateline die latesse was. Dit lijken de enige bekende familieleden. Over Thomas de Montanus zijn tijd in Gent vinden we ook niets terug in de stadsarchieven, buiten zijn huwelijken.¹⁶⁰ Een mogelijke connectie van Daniel Montanus vinden we nog in 1689 in de overlijdensakten: Augustinus van den Berghe, ook een doctor in de medicijnen, overlijdt in 1689.¹⁶¹ Dat een familie van den Berghe dus ook als medici actief waren in Gent kunnen we aannemen. Daniel Montanus kan dus een verwijzing zijn naar de familienaam van den Berghe of Montanus. De naam zal enige bekendheid als medicus verworven hebben. Opvallend vermeldt de almanak hem niet als medicus.

Professionele identiteit

Zijn almanak vermeldt hem als ‘astrologant ende P.b.’.

Publicaties

Plakalmanakken

Zie UBG, verzamelband plak almanachen 1587-1800, BIB.G.014776/-123.

Almanakken

HD: MontaD01 (1-3)

HD: MontaD02 (1-2)

¹⁵⁹ Hoogendoorn, 1295, voor Michiel Maes zie Bibl. gant. II: 279.

¹⁶⁰ Robert A.C. Pannier, *Van gissen naar weten: de geneeskunde in Brugge in de 17e eeuw, de tijd van Thomas Montanus* (Brugge: uitgeverij van de Wiele, 2008): 14-15.

¹⁶¹ ‘Parochieregisters Huwelijksakten-Gent,’ Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 17/11/2023, <https://search.arch.be/nl/>.

STCV, 12924290; STCV, 12924291; STCV, 12924292; STCV, 12924313; STCV, 12924314; STCV, 12924315; STCV, 12924319; STCV, 12924320; STCV, 12924321; STCV, 12924322; STCV, 12924323; STCV, 12924324; STCV, 12924325; STCV, 3258715 STCV, 12924640 STCV, 12924648; STCV, 12924651; STCV, 12924653; STCV, 12924659.

Godtgaf Van Trouwenraede (1685-?)

Biografie

Was een mathematicus en schreef de almanak vanaf 1685 bij de erfgenamen van Maximiliaan Graet.¹⁶² Hoe lang hij geleefd heeft is onduidelijk, tot in 1840 worden almanakken onder zijn naam gepubliceerd. Gezien geen enkele bibliografische informatie voorhanden is en gezien zijn onbekende naam is dit waarschijnlijk een alias of schuilnaam.

Studies

/

Familiale relaties

/

Professionele identiteit

Godtgaf van Trouwenraede was waarschijnlijk een alias.

Publicaties

Almanakken

STCV, 12924391; STCV, 12924392; STCV, 12924393; STCV, 12924394; STCV, 12924395; STCV, 12924396; STCV, 12924397; STCV, 12924398; STCV, 12924399; STCV, 6165378; STCV, 6165402; STCV, 6165407; STCV, 6165417; STCV, 6165421.

Joos de Poortere (1672)

Biografie

Volgens zijn (plak)almanak van 1672 gedrukt bij Baudewijn Manilius is hij een *gezwooren landt-meter van syne con: Majesteyt, in Vlaenderen*.¹⁶³

¹⁶² Godtgaf van Trouwenraede, *Den grooten Ghendtschen comptoir-almanach voor 't [schrickel-]jaer ons heeren Jesu Christi [MDCLXXXVIII]* (Gent: d'hoirs van Maximiliaan Graet, 1985).

¹⁶³ UBG, Verzamelband Gentse plak almanachen 1587-1800; Joos de Poortere, *Almanach ofte oprechten Vlaemsen waer-zegger voor het schrickel jaer ons heeren Jesu Christi M.DC.LXXII* (Gent: Bauduyn Manilius, 1672).

Studies

/

Familiale relaties

Op 29 juni 1610 trouwt een Joos de Poortere met Joanna Verstichel, getuige op deze trouw is Joos de Poortere (waarschijnlijk zijn zoon). Op 24 juni 1618 trouwt Joos de Poortere met Maria Keisers, Jan de Poortere is getuige. Waarschijnlijk trouwt hier de zoon en is de broer getuige. Joos zelf (of zijn vader) was ook aanwezig op de trouw van Jan in 1613.¹⁶⁴ Op 11 oktober 1691 overlijdt ene Joos de Poortere in de parochie Sint-Pieters. Gezien de lange tijdsspanne tussen de trouw, de almanak en de sterfdatum van Joos betreft het hier waarschijnlijk meerdere personen of gaat hier om de kleinzoon van de eerste Joos.

Professionele identiteit

Joos de Poortere was een landmeter.

Publicaties

Plakalmanakken

UBG, Verzamelband Gentse plak almanachen 1587-1800, BIB.G.014776/-123

Almanakken

UBG, BIB.G.ALM.000029; STCV, 12924762.

Pieter Ybbanez (1684-1685)

Biografie

Pieter Ybbanez is volgens zijn almanak uit 1684 en 1685 een *liefhebber der vrye consten, van arithmetica, geometrica, ende astronomia, vry schoolmeester der voorsyde stede*.¹⁶⁵

Studies

/

Familiale relaties

‘Ybbanez’ is een naam van Spaanse origine. Petrus Ybbanez is op zeven september 1705 aanwezig als getuige op de trouw van Maria de Baets en Joannes Baptista Ybbanez.¹⁶⁶ Waarschijnlijk is

¹⁶⁴ ‘Parochieregisters Huwelijksakten-Gent,’ Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 27/11/2023, <https://search.arch.be/nl/>.

¹⁶⁵ Zijn naam komt niet voor in de ledenlijsten van het gilde van de schoolmeesters, SAG, reeks 200/5 nr. 1.

¹⁶⁶ ‘Parochieregisters Huwelijksakten-Gent,’ Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 21/11/2023, <https://search.arch.be/nl/>.

Joannes een nauwe mannelijke verwant. Joannes Ibanez sterft in 1754 in Oostende. De naam Ibannez, Ibanez, en Ybañes komt verschillende keren voor in de parochieregisters voor Gent.¹⁶⁷ Verwantschap met Pieter valt wel niet aan te tonen, maar gezien de ongebruikelijke familienaam is het aannemelijk dat ze familie zijn van elkaar.

In de parochieregisters komt ook eene Maria Elizabeth Ybanez voor. Maria was geboren in Antwerpen op 23 maart 1744 en is gestorven in 1824 te Herentals. Volgens haar akte is zij de dochter van Petrus Ybbanez. Het is mogelijk dat het dezelfde persoon betreft of het is een verwant, mogelijk de zoon.

Professionele identiteit

Pieter Ybbanez was een schoolmeester te Gent.

Publicaties

Prognosticaties

Pieter Ybbanez. *Almanach voor t' schrickeljaer ons heeren Jesu Christi M.DC.LXXXIV*. Gent: Baudewijn Manilius, 1684. (UBG, BIB.G.ALM.000034); STCV, 12924756).

Pieter Ybbanez. *Almanach voor t' schrickeljaer ons heeren Jesu Christi M.DC.LXXXV*. Gent: Hendrik Saetreuver, 1685. (UBG, BIB.G.ALM.000034; STCV, 12924759).

Conclusie

In de biografische gegevens van de almanakkenmakers doorheen de jaren vallen enkele aspecten op. We bespreken eerst opleiding en beroep, daarna sociale status en als laatste afkomst. In totaal tellen we 26 berekenaars waarvan er 5 waarschijnlijk een schuilnaam gebruikten. Voor de zestiende eeuw onderscheiden we volgende beroepen: mathematicus (1), landmeter (1), medicus (2 of 3), schoolmeester (3), astroloog (1), andere (1). En voor de zeventiende eeuw: mathematicus (6), landmeter (6), schoolmeester (2), astroloog (2) en uitgever (1). De meeste astrologen lijken uit Gent en omstreken te komen: Gent (9), onbekend (8, waarvan 6 vermoedelijk Gent), Axem (1), Sleidinge (1), Vlaanderen (2), Frankrijk (1), Duitsland (1).

¹⁶⁷ 'Parochieregisters Begrafenisakten-Gent,' Algemeen Rijksarchief, geraadpleegd op 21/11/2023, <https://search.arch.be/nl/>.

Opleiding

Van slechts één auteur konden we achterhalen dat hij gestudeerd heeft aan de universiteit van Leuven, Gillis van den Hoecke. Aangezien astrologie onderwezen werd aan de universiteit van Leuven is opleiding een goede indicator van de geleerdheid van de auteur in kwestie en daarmee zijn kennis van de astrologie.¹⁶⁸ De andere auteurs waren niet te traceren in de matrikels van Leuven, Leiden en Italië. Dit betekent niet dat ze geen universitaire opleiding genoten hadden, maar op dit moment is het een probleem van zichtbaarheid.

Landmeters, wijnroeders en geometristen waren mathematische beroepen die voornamelijk een praktische opleiding vereisten. Ze gingen in de leer bij een meester binnen een gilde en bouwden zo de nodige kennis op.¹⁶⁹ Verschillende auteurs staan vermeld als gezworen landmeter (7), waarvan één landmeter beëdigd was voor het hele land. Dit wijst erop dat de landmeters een proef van bekwaamheid afgelegd hebben en officieel beëdigd zijn in hun beroep.¹⁷⁰ Dit wijst op kennis van zaken en enige geleerdheid van de opstellers.

Een andere indicatie van de opleiding van de auteurs vinden we bij Pieter Cathoor en leerling M. Mattheus Cornelissen. De vermelding in de almanak van 1582 van '*condiscipel*' toont aan dat Cornelissen in de leer was bij Cathoor.¹⁷¹ Dit kan een indicatie zijn dat de kunst ook doorgegeven werd van meester op leerling. Astrologie werd beschouwd als een praktische kunst, net als bij het landmeten en het wijnroeden is het dus mogelijk dat het geleerd werd bij een meester als onderdeel

¹⁶⁸ Voor een overzicht van het astrologische onderricht aan de universiteit van Leuven verwijs ik naar Steven Vanden Broecke, *The limits of influence: Pico, Louvain, and the crisis of Renaissance astrology* (Leiden: Brill, 2003); Paul Bockstaele, 'Astrologie te Leuven in de zeventiende eeuw,' *De zeventiende eeuw: cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief* 5 nr.1 (1989).

¹⁶⁹ Bockstaele, 'wiskunde,' 116.

¹⁷⁰ Roger Schonaert, *De landt-meeters van de xvie tot de xviii eeuw in onze provincies* (Brussel: Koninklijke bibliotheek Albert I, 1976): XIX, Het is belangrijk om te vermelden dat de wetgeving nog niet eenduidig was. Costuimen verschilden per gemeente of gebied. De Ordonnantie van 1618 van Albrecht en Isabella stelde een bekwaamheidsproef voor de landmeter voorop. Deze werd geëvalueerd door een commissie van expert-landmeters en mathematici. Daarna moest de eed gezworen worden voor twee schepenen van de hoofdstede van het gebied waar ze zich wilden vestigen. Deze ordonnantie was enkel geldig voor het gebied Brabant en het gebied van de Maas. Het duurt tot 1754 vooraleer dezelfde schikkingen worden getroffen in het Graafschap Vlaanderen. Al zijn er indicaties dat gelijkaardige richtlijnen ook al bestonden in Vlaanderen zie pagina XXV.

¹⁷¹ Slechts één andere verwijzing naar een '*discipel*' of leerling bij Hoogendoorn p.1284, de discipel van Ambrosius Magirus, er is geen biografische info voorhanden. Volgens de almanak uit 1582 gedrukt in Antwerpen was hij een chirurgijn, medecijn en wiskundige.

van een wiskundige opleiding. Het is ook mogelijk dat er enkel naar verwezen werd omdat de meester enig prestige had.

Beroep

In de eerste helft van de zestiende eeuw vinden we nog geneesheren of medici als auteurs van de almanakken, vanaf 1556 worden ze opgesteld door meer praktisch geschoolde auteurs. Dit komt overeen met de conclusies van Salman waarbij in de zestiende eeuw de almanakkenmakers nog voornamelijk universitair geschoolde geneesheren waren terwijl vanaf de zeventiende eeuw de auteurs eerder technisch geschoold zijn. In de zestiende eeuw wordt de almanak in Leuven, Luik en Brugge (en mogelijk Brussel) nog opgesteld door medici, en in het begin van de zeventiende eeuw ook nog voor Antwerpen, vaak als onderdeel van hun ambt als stadsarts.¹⁷² Voor Gent vinden we hiervan geen sporen terug, de almanak wordt vanaf het midden van de zestiende eeuw al opgesteld door praktisch geschoolde auteurs. De analyse van Salman legt de overgangsgrens van een academische geschoolde auteur naar een technisch geschoolde auteur op 1612. Het lijkt er dus op dat afhankelijk van het gebied de tendens van hooggeschoolde naar praktische geleerde auteurs zich op het einde van de zestiende of het begin van de zeventiende eeuw inzet.

Elke auteur uit de lijst lijkt ook almanakkenschrijver te zijn naast zijn hoofdberoep. Het zijn geen astrologen an sich met een gekende privépraktijk. Voor Gent is er geen bewijsmateriaal voorhanden dat een stedelijke astroloog private diensten verleenden aan burgers. Dit is wel aanwezig voor Brussel in het midden van de zestiende eeuw.¹⁷³

Sociale status

Pieter de Buck, Pieter Cathoir, Jan Verniers en Lieven van Thuyne komen alle vier voor in *De Gandavensibus eruditionis fama claris libri tres* van Antonius Sanderus uit 1624. Dit werk bevat namen van Gentenaren die bekend stonden omwille van hun geleerdheid. Voornamelijk Pieter de Buck krijgt hier een lofzang over zijn voorspellende gaven, wat hoogstwaarschijnlijk naar zijn werk als astroloog verwijst. Alle vier de auteurs worden ook vermeldt als auteurs van efemeriden of

¹⁷² Hoogendoorn (2014), verschillende personen, zie referentie nr.165.

¹⁷³ David Juste, 'A sixteenth-century astrological consultation,' in *Astrologers and their clients in medieval and early modern Europe*, eds. David Juste en Deinnman Wiebe (Keulen: Böhlau, 2015): 151-153.

astrologische tafelen op basis waarvan almanakken opgesteld werden, maar ook gebruikt werden voor andere doeleinden zoals navigatie en weerkunde. Ze stonden dus alle vier bekend als almanakkenmaker en hadden hiervoor enige faam.

Ook na de publicatie van Sanderus zijn sommige auteurs nog befaamde personen. Philips de Dyn was een befaamd landmeter, geadmitteerd voor het hele gebied van de Zuidelijk Nederlanden. Zijn werk werd zowel in Gent als in Antwerpen verkocht. Zijn werk circuleerde nog na zijn dood in 1665 en werd vermoedelijk ook illegaal gedrukt in Antwerpen aangezien het octrooi van 1642-1648 in handen was van Gerlacus Graet, maar hij ook gedrukt werd door Cnobbaert (1637, 1645, 1646)), Le Chien (1648) en Martinus Verhulst (1675).

Daarnaast waren verschillende auteurs ook in dienst van het stadsbestuur. We kunnen ervanuit gaan dat zij ook enige expertise en status hadden.¹⁷⁴ Lieven van Thuyne en Pieter van der Meeren staan expliciet vermeldt, maar voor bijna alle auteurs kunnen we aannemen dat de auteurs gekend waren door het stadsbestuur. Zowel Gerlacus Graet, Maximiliaan Graet en Baudewijn Manilius leverden allemaal gedurende een tijd hun almanakken aan de stad voor de schepenen.¹⁷⁵ Het stadsbestuur was dus op de hoogte van de naam en reputatie van de auteur. Het stadsbestuur had ook respect voor de schrijvers en de discipline van de astrologie zoals we zagen in de vermeldingen in de stadsrekeningen bij Lieven van Thyne in 1612 en bij Pieter van der Meeren in 1621-1622.

Afkomst en leefmilieu

De meeste auteurs lijken uit Oost-Vlaanderen of Gent zelf te stammen, één uit Frankrijk en één uit Duitsland. Het lijkt erop dat de meeste auteurs stammen uit stedelijke middenklasse families. Er zijn vier auteurs van wie we de familie enigszins kunnen reconstrueren. De eerste is Gillis Vanden Hoecke. Zijn oom had in de vijftiende eeuw aan de universiteit van Parijs zijn doctorsbonnet in de filosofie behaald. Hij baatte een Latijnse school uit op de Zandberg waar Gillis vermoedelijk ook werkte. Hieruit kunnen we afleiden dat de familie van den Houcke minstens tot de stedelijke middenklasse behoorde.

¹⁷⁴ Volgens Salman (p345) had de almanak die besteld werd door de lokale of gewestelijke overheid meer aanzien en prestige dan andere almanakken.

¹⁷⁵ De Smet, 1999.

De tweede familieband die we konden achterhalen, is tussen Victor le Dayn en Philips de Deyn. Victor was een boekhandelaar, drukker en kompasmaker in Gent die actief was vanaf 1540, maar stierf voor 1557. Hij was poorter en drukte in 1551 een almanak met Joos Lambrecht. Ook hieruit kunnen we afleiden dat de familie minstens tot de stedelijke middenklasse behoorden. Daarnaast trouwt De Dyn ook met Anna van Gansbeke, een lid van een vooraanstaande familie in Geraardsbergen.

De derde familieband is die tussen Jan, Gillis en Joos Verniers. De familie Verniers was een geslacht van schoolmeesters die ook almanakken maakte. Van Gillis weten we niet of hij ook kalenders opstelde, maar het is aannemelijk. De almanakken werden gedrukt door de familie Manilius. Zowel Gualterus, Servaes en Baudewijn Manilius drukten almanakken voor het stadsbestuur.¹⁷⁶ Dit betekent dat ze toch enig professioneel aanzien hadden. Gezien hun beroep en het feit dat de almanak van Joos waarschijnlijk gedrukt werd voor het stadsbestuur gaan we er ook van uit dat zij minstens tot de stedelijke middenklasse behoorden.

¹⁷⁶ De Smet, 1999.

Hoofdstuk twee: De aankoop van de almanak als gebruiksinstrument

De kopers in de Nederlanden

Informatie over de kopers van almanakken in onze contreien is opnieuw te vinden bij Mortier en Salman. Mortier betoogt dat de volksalmanak bestemd was voor de welgestelde burgerij, met name voor geschoolde ambachtslieden en kleine en middelgrote kooplieden. Haar argumentatie is gebaseerd op drie punten. Uit haar inhoudsanalyse van verschillende volksalmanakken concludeert ze dat het drukwerk kleinburgerlijke waarden vooropstelt, waardoor het waarschijnlijk voor dit publiek is opgesteld. Daarnaast was de kost van een ordinaire almanak simpelweg te hoog voor een ongeschoold publiek. Een vergulde almanak koste in 1624 twee schellingen of 12 stuivers, het loon van een ongeschoolde stedelijke arbeider was 8 à 9 stuivers.¹⁷⁷ Tot slot wijst ze erop dat het analfabetisme aan het einde van de achttiende eeuw in Gent nog steeds hoog was, namelijk 40 procent voor mannen en 60 procent voor vrouwen. Op basis van deze argumenten stelt ze dat het publiek van de volksalmanak bestond uit de welvarende burgerij die geschoold was maar geen geleerde boeken las.¹⁷⁸ Naast de beoogde kopers heeft Mortier ook aandacht voor de feitelijke kopers. Ze toont aan dat gedurende de zeventiende eeuw het stadsbestuur almanakken aankocht, zowel voor de schepenen als om uit te delen in de kantoren. Niet alleen Gent, maar ook steden zoals Dendermonde, Eeklo, Oudenaarde, Geeraardsbergen, Kortrijk en Roeselare kochten almanakken in de zeventiende eeuw.¹⁷⁹

Voor de Noordelijke Nederlanden concludeert Salman dat er een divers aanbod aan almanakken was, elk met een eigen doelpubliek, afhankelijk van de behoeften van de bevolking. De aantallen en inhoud van de almanakken waren afhankelijk van de socio-economische groepen in de stad. Steden met een grote omliggende agrarische populatie bevatten meer informatie voor boeren dan steden zonder deze populatie. Dit resulteerde niet alleen in verschillende almanakken voor verschillende doelgroepen, maar ook in specifieke inhoud voor specifieke doelgroepen. Salman benadrukt dat het beoogde publiek de algemene bevolking was, hoewel hij erkent dat de grootste kopers op de

¹⁷⁷ Mortier, 270.

¹⁷⁸ Mortier, 'Het wereldbeeld van de Gentse almanakken, 17de en 18de eeuw,' *tijdschrift voor sociale geschiedenis* 10 nr. 35 (1984): 267-271, 287-288.

¹⁷⁹ Marijke Mortier, 'Inhoudsanalyse van de Gentse almanakken uit de 16de, 17de en 18de eeuw: het schetsen van een wereldbeeld,' (Masterproef, universiteit Gent, 1981): 11-15.

stedelijke markt bestonden uit kooplieden en ambtenaren. Hij stelt ook dat alle lagen van de bevolking in staat waren om minstens één goedkope almanak voor het jaar te kopen. Hij wijst op de complexe astronomische en tijdrekenkundige inhoud van de almanak in de zestiende eeuw, waardoor enige scholing vereist was om de almanak te interpreteren.¹⁸⁰ Toch benadrukt hij ook dat de stedelijke markt een belangrijk afzetgebied was en de grootste kopers hier bestonden uit kooplieden en ambtenaren.¹⁸¹ Hij wijst hier ook op de moeilijke astronomische en tijdrekenkundige inhoud van de almanak in de zestiende eeuw, waardoor enige scholing vereist was om de almanak te kunnen interpreteren.¹⁸²

Salman besteedt, naast de beoogde kopers, ook aandacht de feitelijke kopers. Deze groep is moeilijker te achterhalen omdat niet alle groepen vandaag nog even zichtbaar zijn. De meest zichtbare groep van feitelijke kopers die we vandaag kunnen ontcijferen zijn de lokale en gewestelijke overheden. Dankzij stads- en staatsrekeningen en de boekhouding van stadsdrukkers kunnen we achterhalen welke overheden almanakken kochten en voor welke periode.¹⁸³ In de Zuidelijke Nederlanden bestelde het stadsbestuur van Leuven in de vijftiende eeuw al almanakken en het stadsbestuur van Mechelen en Kortrijk volgden in de zestiende eeuw.¹⁸⁴ Meer informatie over de kopers in de Zuidelijke Nederlanden vinden we bij Steven Vanden Broecke. Volgens hem vroegen zowel de universiteit, de gemeenteraad als het Bourgondische hof medische en astrologische diensten aan professoren van de medische faculteit van Leuven vanaf het tweede kwart van de vijftiende eeuw.¹⁸⁵ Andere studies tonen nog andere gebieden aan waar astrologen/geneesheren astro-medische almanakken opstelden voor het stadsbestuur in de

¹⁸⁰ Salman, 319, 326, de goedkoopste almanak was één stuiver.

¹⁸¹ Salman, 326.

¹⁸² Salman, 219.

¹⁸³ Salman, 334.

¹⁸⁴ Salman, 219.

¹⁸⁵ Vanden Broecke, 34; Vanden Broecke maakt hier een interessante opmerking over de professionele identiteit van de astrologen. Volgens hem beschouwden de universiteit en het bourgondische hof de astrologen meer als geneesheer terwijl het stadsbestuur meer geïnteresseerd was in astronomische en astrologische diensten zoals de bestelling van de almanak en de vraag naar wiskundige kennis suggereert. Volgens hem zijn er mogelijk verschillende percepties van professionele competentie en identiteit.

Zuidelijke Nederlanden in de zestiende en zeventiende eeuw, namelijk Brugge, Brussel en Antwerpen.¹⁸⁶

Vervolgens weten we ook dat de stedelijke organisaties zoals gilden een aanzienlijk aandeel hadden in de koop van almanakken in de Noordelijke Nederlanden.¹⁸⁷ Voor Amsterdam bestelden zowel het makelaarsgilde, het boekverkopersgilde en het wijnkopersgilde almanakken in de zeventiende eeuw.¹⁸⁸ Voor de Zuidelijke Nederlanden weten we dat de stadsarts een astro-medische almanak schreef voor de technische medische gerelateerde gildes zoals de apothekers, chirurgijns en de barbiers.¹⁸⁹ Informatie over gebruik door andere gildes is naar mijn weten niet voorhanden.

Naast de stedelijke corporaties is ook bewijsmateriaal voorhanden voor de particulieren verkoop van de almanakken. Al stelt Salman wel dat zijn bevindingen niet gegeneraliseerd kunnen worden, daarvoor is er te weinig bewijsmateriaal voorhanden. Voor 1570 vindt hij slechts enkele kopers, een edelman en een koopman.¹⁹⁰ Na 1570 is er meer informatie voorhanden en vinden we onder de kopers kooplieden, ambtenaren, hoveniers, zeemannen, een herbergier, een meester-schoenmaker, een student, predikanten, diplomaten en een boer.¹⁹¹ De zichtbare feitelijke kopers bestaan dus uit de middenklasse en de hoger geschikte kringen.

Gentse kopers in de zeventiende eeuw

Het stadsbestuur

Het stadsbestuur kocht bijna jaarlijks almanakken aan vanaf 1612, met enkele onderbrekingen op het einde van eeuw. Tussen 1653 en 1655 vinden we geen bestelling van almanakken in de stadsrekeningen; de aanvraag herbegint vanaf 1656. Hierna zien we nog enkele onderbrekingen in

¹⁸⁶ Voor Brugge: Pannier (2008): 193-196; Brussel: Hoogendoorn (2014): 1223; Antwerpen: Hoogendoorn, 1257; Leuven, Hoogendoorn: 1231; Alfons, Meulemans, 'Wesaliana,' *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving* 24 (1984): 19-22.

¹⁸⁷ Salman, 345.

¹⁸⁸ Salman, 342-344. Het archief van de herbergiers is door tijdsgebrek niet doorgenomen, aangezien het gilde vermoedelijk wel almanakken aankocht kan dit nog een interessante plek zijn voor verder onderzoek naar het gebruik van de almanak door de verenigingen.

¹⁸⁹ Pannier, (2008).

¹⁹⁰ Salman, 219.

¹⁹¹ Salman, 340-342.

1672 en 1676-1682.¹⁹² In de achttiende eeuw werden almanakken nog besteld door de stad, maar kwamen ze niet meer voor in de stadsrekeningen.¹⁹³ Hieronder tonen we een voorbeeld van zo een vermelding. Tot ongeveer het midden van de zeventiende eeuw worden de aantallen en de ontvangers vermeld in de rekeningen, daarna staan ze enkel nog op de ordonnanties.¹⁹⁴ De almanakken werden bijna altijd geleverd op het kantoor van de secretaris van de stad.¹⁹⁵

De stadsrekening van 1613:

Betaalt Gaultier Manilius boucdrukere de some van xv pond IIII schellingen over de leverynge van vijf gebonden vergulde almanakken opden III schellingen tstuc

LXX gebonden almanakken midts gheheel verguld ten II ponden IV schellingen t'stuc

*LXXX platte almanakken ten IIII schellingen tstuc ende LXVII fijne koperen druckt conincksbrieven ten IIII schellingen tstuck volghende sijns billietten van specificaet ende der ordonnantie (....).*¹⁹⁶

De stad kocht verschillende almanakken aan, waaronder vergulde, gewone (ordinaire), en plakalmanakken. Uitzonderlijk werden er ook kleine of lange almanakken besteld. De vergulde exemplaren waren *geheel verguld*, de gewone almanakken werden gebonden in (rood) leder met (groene) zijden linten en de plakalmanakken werden gekocht *omme te placken* in de kantoren van de stad.¹⁹⁷ Plakalmanakken waren almanakken op één vel papier waarop de kalender zichtbaar was en de belangrijkste informatie zoals aderlaten, de heilige dagen, de standen van de maan en soms de weersvoorspelling. De plakalmanakken bevatten geen prognosticatie, daarvoor moest de koper de gewone almanak bestellen in zijn gewenste formaat en afwerking.

De vergulde almanakken waren bestemd voor de schepenen van de beede met de vermelding dat ze er op mochten 'dependeren'. Ze werden telkens verdeeld voor het nieuwe jaar en waren bedoeld als

¹⁹² SAG, reeks 400, 1612-1699; SAG, reeks 533, nr. 38, doos 38/1 38/2; UBG, Handboeken van Boudewijn Manilius, drukker te Gent, 1653-1681; UBG, [Verzamelband Gand, imprimeurs et libraires. Baud. Manilius et Saertreyver, comptes 1669-1699]. Naar mijn weten is geen reden waarom er voor die jaren geen almanakken besteld zouden zijn, mogelijk staan ze in een andere rubriek.

¹⁹³ Mortier (1981), 11.

¹⁹⁴ SAG, reeks 533 stadswerken, nr. 38, doos 38/1 38/2.

¹⁹⁵ SAG, reeks 400 stadsrekening 1614, nr. 123, folio 307 recto.

¹⁹⁶ SAG, reeks 400 stadsrekening 1613, nr. 122, folio 315 recto.

¹⁹⁷ SAG, reeks 400 stadsrekening 1622, nr. 131, folio 242 r. De vermelding van rood leder komt doorheen de eeuw terug in enkele stadsrekeningen; UBG, Handboeken van Boudewijn Manilius, drukker te Gent, 1653-1681.

gebruiksinstrument voor de schepenen. De praktische informatie was dus niet enkel bestemd voor de ambachten, verenigingen of boeren.¹⁹⁸ De ordinaire waren vermoedelijke bestemd voor andere stedelijke ambtenaren terwijl de plakkers verdeeld werden over de stad om te plakken in de kantoren.

Niet enkel de praktische informatie was belangrijk, maar ook de prognosticatie, zo toont de stadsrekening van 1613 aan waarin deze expliciet vermeld wordt als onderdeel naast de almanak.¹⁹⁹ Na 1613 wordt de aanvraag van de prognosticatie niet meer vermeld, verliest de prognosticatie haar belang of wordt ze als essentieel onderdeel van de almanak beschouwd? Hier kunnen we geen antwoord op bieden.²⁰⁰

Naast het stadsbestuur vroeg ook de tresorie van de stad almanakken aan.²⁰¹ Volgens de aanvraag van Gerlacus Graet in 1635 over de jaarlijkse levering van de almanakken werden er al voor 1635 jaarlijks almanakken geleverd aan de tresorie.²⁰² De eerste vermelding in de stadsrekeningen is voor 1640. Uit de stadsrekeningen kunnen we ook de prijs afleiden; almanakken werden geleverd aan de tresorie voor vier schellingen per stuk wat doet vermoeden dat het om vergulde almanakken ging.²⁰³ In 1646 werden slechts 6 platte almanakken besteld, maar in 1648 zitten daar ook 13 ordinaire almanakken tussen.²⁰⁴ Hierna vinden we geen vermelding meer van almanakken tot op de ordonnantie van 1663, waar opnieuw 13 ordinaire almanakken besteld werden. In 1665 werden er 6 ordinaire almanakken besteld. De laatste onderzochte ordonnantie dateert van 1674, waar opnieuw ordinaire almanakken gekocht werden voor de tresorie voor een totaal van 8 schellingen, maar hier werd geen aantal vermeld.²⁰⁵

¹⁹⁸ SAG, reeks 400 stadsrekening 1618, nr. 127, folio 303 verso; SAG, Reeks 145 bis, jaarkalenders en boekbanden (1635). Meer informatie over de inhoud van de almanak en haar functies zie Mortier (1981) en (1984) en Salman (1999).

¹⁹⁹ SAG, reeks 400, nr. 122, folio 296 recto.

²⁰⁰ Op een aanvraag van Gerlacus Graet uit 1635 om het jaarlijks te mogen drukken van almanakken wordt de prognosticatie niet vermeld: SAG, Reeks 145 bis, jaarkalenders en boekbanden (1635).

²⁰¹ SAG, reeks 400, nr. 153, folio 195 r.

²⁰² De datum van de ordonnantie in de stadsrekening is 20 april 1635, de datum op de aanvraag vermeldt ook 20 april 1635. Mogelijk is dit dus de ordonnantie van 1635 die toevallig in een andere map is terechtgekomen.

²⁰³ SAG, reeks 400, nr. 149, folio 210 v., 211 r.

²⁰⁴ SAG, reeks 400, nr. 160, folio 165 v.

²⁰⁵ SAG, reeks 533, nr. 38, doos 38/1 38/2, ordonnantie 1667, aantal en prijs verschillen jaar per jaar tussen 6-13 almanakken en tussen 8-13 schellingen voor 1663-1674.

De stadsrekeningen tonen aan dat de kalenders werden besteld op basis van het *billiette van specificaet* en overeenkomstig de *ordonnantie*. Op de *ordonnantie* staat de specifieke bestelling met de soorten almanakken, hun individuele prijs en de totaalprijs. Op het einde staat er of de bestelling ontvangen is.²⁰⁶

Inhoud van de almanak voor het stadsbestuur

Over de inhoud van de almanak en voor wie de almanak bedoeld is, verkrijgen we meer informatie uit een aanvraag van Gerlacus Great voor de jaarlijkse aanlevering van almanakken in 1635.²⁰⁷

*(...) alsoo hy voor het anstaende jaer tsyne grooten coste heeft doen drucken de almenachen. By ghevougt is eene ordinantie van alle de ordinarische boden reysende van dese stede naar andere diversche stede van dese provincie ende andere omeligghende tot groot gerief vande coopliede ende alle andere, daer by ooc by ghevougt is een vermaen vanden vadere ende moeder des huisghesins zeer recreatijf om lesen met de cronycke in een zeer goeden ende correcten (...).*²⁰⁸

Uit deze aanvraag leren we dat de almanak als een afzonderlijk drukwerk werd beschouwd naast de informatie voor de dienstboden, het ‘vermaen’ over de vader en moeder van het huisgezin en de kroniek. De prognosticatie wordt hierin niet vermeld, hoewel deze sterk verbonden was met de almanak in de zestiende eeuw en zeventiende eeuw. Het drukwerk werd vaak gebundeld, zoals we kunnen vaststellen in de Gentse almanakken.²⁰⁹ Hoewel de aanvraag na 1613 niet meer gespecificeerd wordt, blijft de prognosticatie nog aanwezig in de almanak gedrukt door Graet in 1636.²¹⁰ Wordt de aanvraag niet meer vermeld omdat zij een essentieel onderdeel is gaan uitmaken van de almanak of was zij niet meer van belang?

²⁰⁶ SAG, reeks 533, nr. 38 drukwerk, doos 38/1 38/2, *ordonnantie* 1667.

²⁰⁷ Voor een gedetailleerde inhoudsanalyse van de almanakken zie Mortier (1981) en (1984).

²⁰⁸ SAG, reeks 145 bis, jaarkalenders en boekbanden (1635).

²⁰⁹ Salman, 16-17, Hiervoor werd de prognosticatie vaak als alleenstaand drukwerk gedrukt en niet als onderdeel van de almanak; Joos de Scheppere, *Almanach Van't Schrickel-Iaer Ons Heeren M.DC.XXXVI* (Gent: Gerlacus Graet, 1636).

²¹⁰ Joos de Scheppere, *Almanach Van't Schrickel-Iaer Ons Heeren M.DC.XXXVI* (Gent: Gerlacus Graet, 1636).

De aantallen van de almanak voor het stadsbestuur

Over het algemeen stijgen de aantallen van de almanak tot het midden van de eeuw, daarna dalen ze licht. Er zijn verschillende jaren die deze tendens niet volgen. Het lijkt er op dat de almanakken worden besteld op basis van de jaarlijkse nood of vraag. Bovendien worden almanakken nog vaak nabesteld tussen januari en maart, wat wijst op de noodzaak van de kalender.

Almanakken in leder

Doorheen de jaren stijgt het aantal lederen almanakken (ordinaire) van 60 in 1617 tot 108 in 1652, met een uitschuiver van 160 lederen almanakken in 1643. Tussen 1663 en 1674 worden er gemiddeld 100 almanakken besteld, met een ondergrens van 80 en een bovengrens van 118.²¹¹

Vergulde almanakken

Het aantal vergulde almanakken stijgt geleidelijk van vier naar twaalf, met een uitschieter van 31 in 1643. Tussen 1663 en 1674 worden meestal 12 exemplaren besteld, maar de laatste jaren nog slechts 8.

Platte almanakken

Het aantal plakkers stijgt van 75 in 1617 tot 100 in 1647, om dan een paar jaar te stagneren op 25 exemplaren. Hierna schiet het aantal omhoog tot 160 exemplaren voor 1650 en 1651, om te eindigen met 100 exemplaren in 1652. Ook voor de tweede helft van de zeventiende eeuw verschilt het aantal plakkers sterk met een ondergrens van 112 in 1671 en een bovengrens van 300 exemplaren in 1665 en 1667. In 1663 worden 250 exemplaren besteld, in 1674 nog 158.

Het aantal plakkers toont grote verschillen in de aantallen, er is geen geleidelijke neergang of opgang. Het is onduidelijk waarom de aantallen zo sterk verschillen per jaar. Kwam de vraag van de kantoren zelf? Was er een grotere nood aan meerdere exemplaren door intensief gebruik?

De kost van een almanak

De stadsrekeningen laten ons ook toe om een overzicht te reconstrueren van de kost van de almanakken in de zeventiende eeuw.²¹²

Uit de stadsrekeningen tussen 1617-1652 blijken volgende gemiddelde prijzen:

- Almanakken in leder: 2 schellingen per stuk.

²¹¹ SAG, Reeks 400, 1612-1652; Reeks 533, nr. 38 drukwerk, doos 38/1 38/2.

²¹² 1 pond= 20 schellingen 240 Vlaamse groten, 1 schelling= 12 Vlaamse groten.

- Vergulde almanakken: 3 schellingen per stuk.
- Koningsbrieven: 6 Vlaamse groten per stuk.
- Platte almanakken 4 Vlaamse groten per stuk.

Uit de stadsrekening van 1614 kunnen we ook afleiden dat de prijs van de almanak onderhandeld werd met de drukker.²¹³ Tussen 1612-1634 worden de almanakken gedrukt door de familie Manilius en zien we dat de prijs van de almanak stabiel blijft met een gemiddelde prijs van drie schellingen voor een vergulde almanak, twee schellingen voor een gewoon exemplaar en vier Vlaamse groten voor een plakker.²¹⁴ Wanneer Gerlacus Graet de almanakken mag drukken tussen 1634-1635 vindt er een korte prijsverhoging plaats. Een vergulde almanak kost nu vier schellingen en een in leder kost er nu drie.²¹⁵ Dit is van korte duur, wanneer Servaes Manilius in 1636 opnieuw overneemt, herneemt hij de oude prijzen. Toch mag Graet opnieuw de almanak verzorgen voor 1637 en 1638 en hanteert hij opnieuw de hogere prijs van vier schellingen voor een vergulde almanak. Voor 1640 daalt de prijs tot drie schellingen en vier Vlaamse groten voor een vergulde almanak en twee schellingen, zes Vlaamse groten voor een ordinare platte almanakken blijven drie Vlaamse groten kosten. In 1641 daalt de prijs verder tot drie schellingen, vier Vlaamse groten. Voor een vergulde almanak en twee schellingen één Vlaamse grooten voor een gewone. Als Servaes Manilius weer overneemt in 1642 stijgen de prijzen ligt naar drie schellingen, vier Vlaamse groten voor een vergulde en twee schellingen, zes Vlaamse groten voor een gewone. De plakkers blijven consistent op drie Vlaamse groten per stuk. Vanaf 1647 stijgt ook de prijs van de plakker naar zes Vlaamse groten. In 1652 neemt Boudewijn Manilius de leveringen over en behoudt de prijzen, enkel de platte almanak kost nu vier Vlaamse grooten.

Baudewijn Manilius zal in de tweede helft van de zeventiende eeuw zijn prijs niet optrekken, zoals blijkt uit de ordonnanties (1663-1674). De prijs van de almanakken daalt lichtjes naar het einde van de zeventiende eeuw.²¹⁶

- Almanakken in leder: 2 schellingen 3 Vg per stuk (1663) en 2 schellingen per stuk (1674)

²¹³ SAG, reeks 400, nr. 123, folio 307 r.

²¹⁴ SAG, reeks 400, Stadsrekeningen 1612-1634; De Smet, 1999, eerst door Gualterus (tot 1627) dan door Cornelis Manilius (tot 1628) en dan door Servaes Manilius (tot 1649).

²¹⁵ De prijs van de plakker blijft hetzelfde.

²¹⁶ SAG, reeks 533 stadswerken, nr.38, doos 38/1 38/2.

- Vergulde almanakken: 3 schellingen 4 Vg stuk (1663) en 3 schellingen per stuk (1674)
- Platte almanakken 3 Vg per stuk (1663-1674)

Is hier sprake van concurrentie tussen Gerlacus Graet en Servaes Manilius? Voor sommige drukkers was de almanak een bron van jaarlijkse betrouwbaar inkomen.²¹⁷ In Antwerpen zien we een heuse strijd ontstaan om het bekomen van de priviliges voor het drukken van de almanakken.²¹⁸ De almanak en de prognosticatie waren in de zestiende eeuw dan ook een van de meest populaire drukwerken.²¹⁹ Voor Gent, hebben we hier geen bewijsmateriaal voor. Wel was een octrooi noodzakelijk voor het drukken van almanakken, hiervoor meer in het volgende hoofdstuk.

Loon van de astroloog

De stadsrekeningen geven ook aan hoeveel de astroloog betaald werd voor zijn arbeid:

*Betaelt mr Lieven van Thuyne poorter ende inwonende dese stede gheswooren geometriste ende mathematicus van sijner stede de somme van 4 ponden en 3 schellingen voor sijn dienst moyte ende aerbeyt by hem ten versoucten van mijnen heeren scepenen ghenomen van updien meridiaen ende gheleghecthent van dese stede ghemact ende ghecalculeert ende naer behoorlycken visitatien ghedaen drucken en outghegheven heft de almanack ende prononsticatien vande jare 1612 tot vereren dese stede ende dienst van insetenen van diere soo ghesten als weerelds volghende sijn vertoogh ende die ordonnantie.*²²⁰

Uit bovenstaande vermelding zien we dat Lieven van Thuyne 3 ponden, 3 schellingen en 4 Vlaamse groten krijgt voor zijn werk.²²¹ Voor dat jaar werden bij Gualterus Manilius vijf vergulde almanakken, 70 gewone en 80 plakkers besteld voor een totale som van 10 ponden, 12 schellingen en één Vlaamse groten.

Ook in 1616-1617 staat hij vermeld met zijn loon:

²¹⁷ Sylvie De Smet (1999).

²¹⁸ Stijn van Rossem, *Het gevecht met de boeken: de uitgeversstrategieën van de familie Verdussen (Antwerpen, 1589–1689)* (Proefschrift, Universiteit Antwerpen, 2014).

²¹⁹ M. Baelde, 'De toekenning van drukkersoctrooien door de Geheime Raad in de zestiende eeuw,' *De gulden passer* 40 (1982): 36.

²²⁰ SAG, reeks 400 stadsrekening 1613, nr. 122, folio 296 recto.

²²¹ SAG, reeks 400 stadsrekening 1613, nr. 122, folio 296 recto.

*Betaelt Mr Lieven van Thuyne, gheswooren lantmetere deser stede, de somme van xxxiii s. iiii gr. hem ook toegheleyt ter causen dat hy ghecalculeert ende met groote moyte by een vergadert heeft den almanack ende calendier van den loopenden jaere 1617 ende den selven aen myn Ed. heeren den hoochbailliu ende schepenen ghedediceert (...) xxxiii s. iiii gr..*²²²

In 1616-1617 wordt hij slechts één pond 13 schellingen en drie Vlaamse grooten betaald door het stadsbestuur. Nochtans wordt bij Manilius ongeveer hetzelfde aantal almanakken besteld.²²³ De kostprijs van de almanak lijkt wel licht gedaald. De reden hiervoor kunnen we op dit moment niet achterhalen. Is er minder interesse in de almanak of heeft de stad beter onderhandeld over de prijs?²²⁴

Naast Lieven van Thuyne vinden we nog een vermelding van het loon van een astroloog namelijk van Pieter van der Meeren voor 1621-1622:

*Betaelt Pieter van der Meeren, scholmeestere, de somme van iii lib. vi s. viii gr., hem ghejont ende toegheleyt over de conste by hem gheexerceert jnde geometrye ende astronomye ende tuutgheven van drye copien ofte almanacken volghende syn vertooch aen myne heeren schepenen by requeste ghedaen (...).*²²⁵

Pieter van der Meeren krijgt in 1621-1622 3 ponden 6 schellingen en 8 Vlaamse grooten voor slechts drie almanakken. Dit is een grote discrepantie in vergelijking met het loon van Lieven van Thuyne. De almanakken van Pieter van der Meeren werden gedrukt door Jan van de Steene tussen 1620-1623. Enkel plakalmanakken zijn bewaard gebleven, maar de almanakken uit 1622-1623 verwijzen naar het bestaan van een prognosticatie.²²⁶

Het loon van een astroloog berekenen is moeilijk te bepalen voor onze periode. Hing het af van kostprijs van de almanak? Van de hoeveelheid die besteld werden? Van de vraag naar astrologische

²²² Frans de Potter, 115.

²²³ 60 lederen almanakken, vier vergulde en 75 plakkers voor 8 ponden en 14 schellingen, SAG, reeks 400, nr. 130, folio 261 recto.

²²⁴ In 1613 kost een vergulde almanak 3 schellingen en een in leder 2 schellingen en 8 Vlaamse Groten, in 1616 kost een vergulde almanak 2 schellingen 8 Vlaamse groten en één in leder 2 schellingen 4 Vlaamse Groten.

²²⁵ De Potter, 118.

²²⁶ UBG, Verzamelband plak almanachen 1587-1800, Almanak Pieter van der Meeren 1622; UBG, Verzamelband plak almanachen 1587-1800, Pieter van der Meeren 1623, beide almanakken verwijzen naar 'leest in den prognosticatie'.

voorspellingen? Waren er speciale uitgaven of wensen? Was de ene astroloog beter aangeschreven dan de andere? Werd er betaald voor de arbeid of het aantal en was er een verband tussen de twee? Waarom worden er almanakken besteld bij een andere astroloog? In 1622 levert Gualterus Manilius nog altijd de almanakken van Lieven van Thuyne aan de stad, waarom werd Pieter van der Meere dan betaald voor drie andere almanakken op te maken?

Het loon werd ook niet altijd meteen betaald aan de astroloog zelf. In 1612 wordt aan Gualterus Manilius 13 ponden 1 schelling en 11 Groten Vlaamse betaald voor het drukken van almanakken en koningsbrieven waarbij hij zes pond betaald wordt om de almanak op vorm en onderhoud van de diocese te drukken. Met dit bedrag diende hij ook de auteur Lieven van Thuyne te vergoeden.²²⁷

Voor de Staten van Vlaanderen

Naast de overheid werden er ook almanakken besteld door de Staten van Vlaanderen. Tussen 1656 en 1661 worden consistent almanakken besteld bij Baudewijn Manilius en ook op het einde van de eeuw rond 1690 bestelden de leden nog almanakken bij zijn opvolger Hendrik Saetreuver. Hieronder een overzicht, er werd niet altijd een jaartal vermeld en ook de prijs ontbrak soms.²²⁸

‘Dominicus van Langhene voor de vier leden s’landts Vlaenderen’:

- 5 januari: 47 vergulde almanakken voor 5 pond, 1 schelling en 10 Vlaamse grooten.
- 9 januari: 12 dubbele en 12 enkele almanakken met 25 platte almanakken voor 10 schellingen.
- 1 januari 1661: 46 vergulde almanakken voor 5 ponden, 4 schellingen.

‘Heeren gheestelucken en vier leden s’landts van Vlaenderen’:

- 19 december 1656: 34 almanakken, 40 platte almanakken, en 40 conincksbrieven (prijs niet gespecificeerd).
- 2 januari 1657: 60 cleyne almanakken (prijs niet gespecificeerd).
- In januari 1658: 50 vergulde almanakken, 40 platte almanakken en 40 conincksbrieven (prijs niet gespecificeerd).

²²⁷ SAG, reeks 400 stadsrekening 1612, nr. 121, folio 294 recto-verso; folio 279 recto.

²²⁸ UBG, Handboeken van Boudewijn Manilius, drukker te Gent, 1653-1681; UBG, [Verzamelband Gand, imprimeurs et libraires. Baud. Manilius et Saertreyver, comptes 1669-1699].

- 2 januari 1659: Geleverd 35 vergulde almanakken en 30 plakkers voor 4 ponden, 2 schellingen en 6 Vlaamse grooten.

‘Vier leden s’landts Vlaenderen’:

- 6 december 1690: 20 vergulde lange almanakken, 20 vergulde korte, 26 lange almanakken in gemarbelt papier en 30 plakkers.
-

Stedelijke organisaties

Voor Gent vinden we in de handboeken van Boudewijn Manilius en zijn knecht en opvolger Hendrik Saetreuver (1653-1663, 1675-1681) enkele aanwijzingen voor de institutionele aankoop van almanakken door corporatieve instellingen.

Het kantoor van de *princelijke vleringhe van de vrye schippers* kocht almanakken aan tussen 1654-1663 die geleverd werden op het bureau van Jacques van der Sluyp. De eerste bestelling gebeurde in december en bijkomende exemplaren werden gevraagd tot en met maart. Er worden telkens 30 gewone almanakken en 30 plakkers besteld voor een totaalbedrag van vier ponden, twee schellingen en zes Vlaamse groten. Vanaf 1659 worden de almanakken voor de vrije schippers geleverd op het kantoor van secretaris Odemare.²²⁹ Jan Odemare was vanaf 1652 secretaris van de stad.²³⁰ Het lijkt erop dat de almanakken voor 1659 besteld en geleverd worden op het kantoor van de secretaris van de stad en niet rechtstreeks aan het gilde van de vrije schippers. Het is mogelijk dat het stadsbestuur de almanakken bestelde en dan verdeelde onder de leden. Voor andere gildes zijn hier geen aanwijzingen voor en dus kunnen we geen argument maken voor de collectieve verdeling van de gewone almanakken voor de corporatieve instellingen door de stad. De plakalmanakken werden wel verdeeld door de stad.

Een ander corporatieve instelling die een grotere hoeveelheid almanakken besteld is het gilde van Sint- Zacheüs *onder houdende bij de ghemeene Taverniers dese stede*.²³¹ De instelling bestelde volgens het handboek van Saetreuver (1669-1699) twaalf lange almanakken voor 8 schellingen met

²²⁹ UBG, Handboeken van Boudewijn Manilius, drukker te Gent, 1653-1681.

²³⁰ Andreas van Heule, *Memorieboek der stad Ghent van 't jaar 1301 tot 1793, deel drie*, (Gent: Drukkerij C. Annoot-Braeckman, 1854): 201.

²³¹ UBG, [Verzamelband Gand, imprimeurs et libraires. Baud. Manilius et Saetreuyver, comptes 1669-1699], folio 107 r.

twee vergulde almanakken in rood leder voor 4 schellingen, twee plakkers en twee koningsbrieven voor 1 schelling en 4 Vg. En als laatste nog een lange almanak voor 8 Vg in december 1686.²³² De rekening vermeldt ook nog een bestelling van ordonnanties over de brouwers en het wijn *affijlen*. Dit is vermoedelijk het gilde van de herbergiers die zich in 1665 afgescheiden hadden van de brouwers.²³³ Niet alle verenigen lijken almanakken aan te kopen zo vermeldt het handboek uit de periode 1669-1699 ook een bestelling voor het vrije neeringe van het vlees (1682), het ridderlijke hoofdgilde van Sint-Michiel (1684), het gilde van Sint-Joris (1686) en het bier comptoir (1687), maar hier worden geen almanakken besteld.²³⁴ Er zou dus nagegaan moeten worden welke gildes de almanakken bestellen en wat net het nut is van de almanak voor de specifieke gilde of vereniging.

Meer bewijsmateriaal voor de aankoop van almanakken door gildes vinden we bij de barbiers en chirurgijns. In de rekeningen van 1641 staat een vermelding van de jaarlijkse aankoop van almanakken die verdeeld werden onder hun 'supplicanten'.²³⁵ 50 jaar later staat deze vermelding er nog steeds in. Niet elk jaar worden ze echter vermeld. De almanakken werden gebruikt door de chirurgijns en barbiers als gebruiksinstrument. Via de almanak konden ze de geschikte tijdstippen voor haar knippen en aderlaten vaststellen.²³⁶ Dit wijst erop dat de almanak, net zoals in Brugge, gebruikt werd als hulpmiddel door de barbiers en chirurgijns.²³⁷ Deze voorschriften blijven in de almanakken vermeld staan tot in de achttiende eeuw.

De aankoop van de almanakken door het gilde van de chirurgijns/barbiers is een interessante ontdekking, aangezien deze niet vermeld staat in de overgebleven drukkersrekeningen, noch in de rekening van de eerste stadsdrukker Boudewijn Manilius. De rekeningen vermelden geen auteur van de almanak, noch een specifieke aanvrager, noch de drukker. We kunnen hier dus geen conclusies

²³² UBG, [Verzamelband Gand, imprimeurs et libraires. Baud. Manilius et Saertreyver, comptes 1669-1699], folio 107 r.

²³³ UBG, [Verzamelband Gand, imprimeurs et libraires. Baud. Manilius et Saertreyver, comptes 1669-1699].

²³⁴ UBG, [Verzamelband Gand, imprimeurs et libraires. Baud. Manilius et Saertreyver, comptes 1669-1699], folio 33 r., 51 r., 99 r., 130 r..

²³⁵ De eerste beschikbare rekening is van 1634, maar daar staan geen almanakken op, dit betekent niet dat ze niet aangekocht werden aangezien ze niet jaarlijks in de rekeningen voorkomen, zie SAG, reeks 166, doos nr.12.

²³⁶ Marcel Daem en Leon Elaut, *Van Baardemaker tot Barbier: Gentse Chirurgijn-Barbiers* (Brussel: Aurelia Books, 1978): 93.

²³⁷ Zie Pannier (2008).

trekken over of de medische almanakken werden besteld door de stad, zoals in Brugge, of door het gilde zelf. Dit doet vragen rijzen over wie in Gent de berekenaar, de samensteller, en de uitgever was. Zoals vermeld in hoofdstuk één is het mogelijk dat de beroepen van de berekenaars, samenstellers en uitgevers verschillen per regio.

Particuliere bestellingen van almanakken

In de handboeken van Manilius en Saetreuver (1653-1681) vinden we ook enkele vermeldingen van privé-personen. De bestellingen bestaan meestal uit slechts één of enkele almanakken:

- Voor Lieven Vande Velde: *Noch eenen gevoerde almanach* op 13 januari 1654 (8 Vg).²³⁸
- Voor de Heer van Damme: *een almanach van jaere 1655 opden 19de december 1654* voor een bedrag van 6 Vg.
- Meneer Jan de Sommer: 4 januari 1657 *eenen placker met eenen conincksbrief*.
- Mr Lowijs van gheelyne: 21 januari 1666 een *dobbele almenack*.
- Léfèbre Aldergheest: 23 december 1656 *eenen almenach*.
- Iemand wil drie vergulde almanakken voor I pond 9 schellingen en 6 VG.²³⁹
- Nog eens drie vergulde almanakken en koningsbrieven en zes plakkers voor 1657.²⁴⁰

Lieven van de Velde wordt aangesproken in de handboeken als ‘deken’ en Jan de Sommer staat vermeldt als ‘heer ende meester’ op een huwelijksakte uit 1637. Daarbij zijn de meeste almanakken vergulde almanakken die besteld worden dus we kunnen er opnieuw van uit gaan dat de particuliere bestellingen bij Manillius gebeurden door welgestelde personen.

Individuele verkoop

De drukkers verkochten hun almanakken ook individueel zo blijkt uit de almanakken en enkele archiefdocumenten. De almanakken vermelden dat ze te koop waren bij de drukker of op een welbepaalde verkoopplek. De almanak van Pieter de Buck was in 1570 te koop bij Gillis van den Rade: *Ghedrukt te Ghent by Gillis vanden Rade op t'plaetseken achter de Vrydachmerct ende men*

²³⁸ Pagina 8-9 lijkt Lieven van de Velde ‘deken’ genoemd te worden.

²³⁹ Pagina 49.

²⁴⁰ Pagina 50.

*vindtse oock aldaer by hem te coope oft op de Hoochpoort inden Bybel.*²⁴¹ Of in 1569: *Ende men vindtse te coope inde Coeystrate tegenouer den Wyser.*²⁴² Ook de almanakken van Joos de Scheppere uit 1633 en 1635 waren te koop in de Enghel, de drukkerij van Gerlacus Graet: *Men vindtse te coope tot Ghendt by Gerlacus Graet inde Brughstraet inden Enghel.*²⁴³ Graet verkocht zijn almanakken ook op de markt zo blijkt een archiefdocument waarin Joos Abbeel er van beschuldigd wordt een mand met almanakken te stelen die ‘Pieterken’ van der Haeghen aan het verkopen was op de korenmarkt op vraag van Gerlacus Graet op 23 december 1639.²⁴⁴ Over de verkoopcijfers van de individuele verkoop kunnen we geen uitspraken doen door een gebrek aan archiefdocumenten.

Conclusie

In dit hoofdstuk kunnen we concluderen dat er diverse groepen van feitelijke kopers almanakken aanschaffen op jaarlijkse basis. Zowel overheidsinstellingen als corporatieve organisaties, evenals particulieren, kochten de astrologische kalenders.

Zowel het stadsbestuur als de Staten van Vlaanderen bestelden jaarlijkse almanakken gedurende de zeventiende eeuw, die ze vervolgens onder hun leden verspreidden. Het stadsbestuur van Gent kocht almanakken aan voor verschillende doelgroepen. De vergulde almanakken waren voorbehouden voor de schepenen, terwijl de ordinaire almanakken vermoedelijk bedoeld waren voor reguliere ambtenaren. Daarnaast werden plakalmanakken verspreid onder de diverse kantoren. De almanakken dienden niet alleen als nieuwjaarsgeschenk, maar werden beschouwd als onmisbare instrument in het dagelijks leven.

De prijzen van deze almanakken werden onderhandeld met de drukker. Over het algemeen vertoonden de prijzen een geleidelijke stijging gedurende de zeventiende eeuw, met een uitschieter in 1634 toen Gerlacus Graet het overnam van Servaas Manilius. In 1642 waren de prijzen echter

²⁴¹ Pieter de Buck, *Almanach ende prognosticatie vanden Jare ons Heeren M. CCCCC. LXXJ* (Gent: Gillis van den Rade, 1570).

²⁴² Pieter de Buck, *Almanach ende prognosticatie vanden Jare ons Heeren M. CCCCC. LXX* (Gent: Gillis van den Rade, 1569).

²⁴³ Joos de Scheppere, *Almanach voor 't Jaer ons Heeren Jesu Christi M.DC.XXXIIIJ* (Gent: Gerlacus Graet, 1633); ook in 1635.

²⁴⁴ Sylvie de Smet, ‘Sociaal-economische analyse van een beroepsgroep: de Gentse boekdrukkers 1450-1700,’ (licentiaatsverhandeling, universiteit Gent, 1999), 110; SAG, reeks 200/6, nr. 3.

weer gedaald, met een gemiddelde kostprijs van twee schellingen voor een gewone almanak, drie schellingen voor een vergulde almanak en vier Vlaamse grote voor een platte almanak. Aangezien deze concurrentie tussen Graet en Manilius van korte duur was, kunnen we geen conclusies trekken over een eventuele onderlinge strijd tussen Gentse drukkers om de almanakken voor de stad te mogen drukken. Voor het drukken van de plakaten en ordonnanties van de overheid was dit alleszins wel het geval.²⁴⁵

Ook het loon van de astroloog konden we achterhalen, de parameters hiervoor blijven echter onduidelijk. De betalingen aan Lieven van Thuyne en Pieter van der Meeren verschillen te sterk om gebaseerd te zijn op een barema. Vermoedelijk spelen hier nog andere factoren een rol zoals speciale wensen of reputatie van de astroloog.

Wat ook opvalt is de veranderende samenstelling van de almanak gedurende de zeventiende eeuw. Opmerkelijk is het afnemende belang van de prognosticatie. Hoewel deze in 1613 nog als essentieel werd beschouwd, verloor ze twintig jaar later haar prominente positie. Desondanks bleven de voorspellingen aanwezig in de almanak. De specifieke ontwikkeling van de relatie tussen almanak en prognosticatie, evenals de functie van de prognosticatie in Gent, vraagt om nader onderzoek.

Naast het stadsbestuur en de Staten van Vlaanderen waren er ook diverse corporatieve organisaties die almanakken aanschafte bij de drukker. Verscheidene gildes, zoals de vrije schippers en het gilde van de barbiers-chirurgijns, plaatsten jaarlijks bestellingen. Opvallend is echter dat niet alle corporatieve instellingen behoefte hadden aan almanakken: het neeringe van het vlees en het comptoir van het bier bestelden bijvoorbeeld geen exemplaren. Dit roept vragen op over de specifieke behoeften van deze gildes, wat verder onderzoek rechtvaardigt. Vooral de noodzaak van het gilde van de barbiers-chirurgijns, en waarom almanakken voor medische beroepen werden opgesteld door een niet-medisch geschoolde auteurs, blijft een enigma.

Tot slot waren er ook particuliere bestellingen en vond er individuele verkoop van almanakken plaats. De bestellingen in de drukkersrekeningen lijken voornamelijk afkomstig te zijn van de

²⁴⁵ Voor de strijd om de plakaten te mogen drukken zie De Smet (1999).

hogere middenklasse. Individuele verkoop gebeurde via de drukkerij, boekenwinkels of op andere locaties, zoals markten.

Hoofdstuk drie: Censuur op de Gentse almanak

Om het volgende hoofdstuk in een passend kader te plaatsen, schetsen we eerst een beknopte geschiedenis van boekcensuur in de Zuidelijke Nederlanden, met bijzondere aandacht voor de wetgeving betreffende almanakken.

Beknopt overzicht van de wetgeving

Het ontstaan van de eerste maatregelen van censuur op het drukken, verkopen en distribueren van almanakken ontstaat al kort nadat de eerste almanakken werden gedrukt. De eerste fase werd ingegeven door commerciële belangen en zelfbehoud, de Antwerpse drukkers wilden namelijk hun inkomen beschermen en oneerlijke concurrentie tegengaan. In 1512 vroeg Claes de Graeve, Antwerpse boekdrukker en -binder, aan de overheid om hem het privilege te geven voor zijn almanak. Hij had namelijk te maken met oneerlijke concurrentie. Zijn collega boekverkoper Bosbas en zijn knechten drukten namelijk op de kerstdagen terwijl er hier een wereldlijk en kerkelijk verbod op rustte. Zo was Bosbas in staat om zijn almanakken en prognosticaties eerder op de markt te brengen dan zijn collega De Graeve.

De Graeve had ook een contract met de auteur, Jasper de Laet, dat hij alleen zijn prognosticaties mocht drukken, maar Bosbas had een illegale kopie in handen gekregen.²⁴⁶ De Geheime Raad oordeelde dat Bosbas een schadevergoeding moest betalen en dat de prognosticatie van de Laet pas gedrukt mocht worden indien men er voor betaalde. Andere drukkers moesten een maand wachten na initiële uitgave om de almanak te drukken.²⁴⁷

De tweede fase vangt aan door de opkomst en snelle verspreiding van ongewenste onderwerpen dankzij de vorderingen in de boekdrukkunst. Hierop ontstond wetgeving van preventieve censuur. De nood aan censuur ontstond vanwege de sterke verspreiding van reformatorische werken drong

²⁴⁶ Salman, 216.

²⁴⁷ Salman, 216; Van Kampen, 19; Prosper Verheyden, 'De Antwerpse drukker Henrick Eckert van Homberch alias Butzbach, "Bosbas", en zijn "herdoopte" weduwe,' *De Gulden Passer* 16-17 (1938–1939): 103-121.

zich op in het Katholieke rijk van Karel V. Als gevolg vaardigde de keizer in 1521 het Edict van Worms uit. Dit edict gaf staat en kerk controle over de inhoud van de werken die in het rijk van Karel V verspreid werden. Elk gedrukt werk werd vanaf nu gecontroleerd door een wereldlijke censor en elk katholiek werk door een kerkelijke censor.²⁴⁸ Vanaf 1529 is kerkelijke goedkeuring of approbatie vereist voor elk drukwerk en ook elk drukwerk had een octrooibrief nodig om gedrukt te worden.²⁴⁹

De preventieve censuur werd later uitgebreid met de introductie van het admissieoctrooi. Vanaf 1546 had elke drukker of boekverkoper een admissieoctrooi of drukkersoctrooi nodig van de Geheime Raad of de Raad van Brabant om zich te mogen vestigen. Vaak werden die gegeven door de provinciale overheid. Voor het verkrijgen van het octrooi was een attest van bekwaamheid en rechtsgelovigheid vereist. Eenmaal toegelaten tot het ambt mocht men de eed van boekdrukker afleggen.²⁵⁰

De volgende fase markeert de repressieve boekcensuur, met de introductie van de Index librorum prohibitorum in 1546, een lijst van verboden boeken opgesteld door de Leuvense universiteit en later het Vaticaan vanaf 1559.

De overheid wilde ook steeds meer controle op de prognosticaties; almanakken en prognosticaties kwamen steeds vaker op de lijsten van verboden werken en de plakaten na het edict van 1550.²⁵¹ De overheid verbood opruiende prognosticaties, maar die bleven toch jaar na jaar circuleren, ook in Brussel in 1548 en in Amsterdam. De lokale overheden hadden de taak om de keizerlijke plakaten te doen gelden, maar dit liet vaak te wensen over.²⁵²

²⁴⁸ Stijn Van Rossem, 'Het gevecht met de boeken: de uitgeversstrategieën van de familie Verdussen (Antwerpen, 1589–1689)' (Doctoraat: Universiteit Antwerpen, 2014): 51-52; Salman, 216-217; J. Van de Wiele, 'Gentse drukkers en drukkerijen,' *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur* 7 25 (1989): 10.

²⁴⁹ Michel Baelde, 'De toekenning van drukkersoctrooiën door de Geheime Raad in de zestiende eeuw,' in *De Gulden Passer* 40 (1962): 25.

²⁵⁰ Baelde, 35.

²⁵¹ Het edict was bijzonder streng en plaatste zelf de doodstraf op het verspreiden van ketterse informatie, Van de Wiele, 10).

²⁵² Salman, 217.

Naast de boekverkopers in de steden werden de almanakken ook verdeeld door reizende marskramers in het midden van de zestiende eeuw, ook zij brachten opruiende almanakken mee van de Noordelijke Nederlanden naar Amsterdam.²⁵³ Ook al was hen expliciet verboden met het plakkaat van 1550 om almanakken en prognosticaties te verkopen.²⁵⁴

In 1570 werden de censuurmaatregelen nog verscherpt na het uitbreken van een nieuw religieus conflict, de tachtigjarige oorlog in 1566. Het edict van 1570 werd uitgevaardigd door Filips II, en het verbood elk drukwerk dat inging tegen de leer van de katholieke kerk. De bisschop of een door hem aangestelde censor was vanaf nu verantwoordelijk voor de inhoudelijke controle van elk drukwerk. In Antwerpen krijgt de bekende drukker Christoffel Plantijn het privilege om op te treden als ‘prototypograaf’. Hij besloot wie tot het beroep van boekdrukker, binder of verkoper werd toegelaten in de Zuidelijke Nederlanden.²⁵⁵

Om hun belangen te behartigen besluiten de Antwerpse boekdrukkers om zich aan te sluiten bij het Sint-Lucasgilde in 1558. Vanaf nu waren de boekdrukkers, kopers en binders gebonden en beschermd door de regels van de stedelijke beroepsorganisatie. Pas 100 jaar later in 1658 zal ook Gent zijn eigen gilde oprichten voor de boekdrukkers, verkopers en binders: het Sint-Augustinusgilde.²⁵⁶

In de zestiende eeuw ontstaan er dus verschillende octrooien m.b.t. het drukken, verkopen en distribueren van drukwerk. Allereerst hebben we het drukkers of admissieoctrooi dat de drukkers toestemming geeft om het ambt uit te mogen oefenen. Als tweede hebben we het octrooi of privilege om een bepaald werk te mogen drukken en als derde hebben we het octrooi om een bepaald of nieuw werk voor een bepaalde periode te mogen drukken.²⁵⁷

Tijdens het twaalfjarige bestand wanneer de religieus-politieke situatie gekalmeerd is vragen de boekdrukkers om een versoepeling van de censuurwetgeving. De Aartshertogen brengen hierop in

²⁵³ Salman, 217.

²⁵⁴ Salman, 218.

²⁵⁵ Wie voor Gent van hem het privilege kreeg zie masterproef Sylvie de Smet (1999).

²⁵⁶ Van de Wiele, 8-10.

²⁵⁷ Baelde, 19.

1612 een nieuw edict uit. Dit edict vormt de basis voor de regulering van het boekenvak in de komende eeuw. In 1616 werd het plakkaat van de ordonnantie gepubliceerd. In de vijftien artikelen onderscheidt Van Rossem vier thema's. Eerst en vooral waren er nieuwe bepalingen met betrekking tot het admissieoctrooi. Om een drukkersoctrooi te verkrijgen van de Geheime Raad of de provinciale raad moest de drukker voldoen aan verschillende voorwaarden. Als eerste moest hij moest beloven om de wet na te leven. Als tweede werden er twee censoren aangesteld om het keuringsproces van de drukker te overzien, de lokale overheid stelde een wereldlijke censor aan en de bevoegde bisschop een kerkelijke censor. Als derde moest de drukker attesten van goede zeden en professionele bekwaamheid afleveren naast een attest dat zijn of haar katholiek geloof bevestigde. Als laatste moest de drukker ook de geloofsbelijdenis afleggen in handen van de bisschop.²⁵⁸

Het volgende thema beslaat het verlenen van approbaties of goedkeuringen door middel van de 'visitatie' van de censor. Elk gedrukt werk (met enkel uitzonderingen zoals brieven van ordonantie) moesten worden gecontroleerd door een visitor of censor aangesteld door de bisschop. Elk werk dat gecontroleerd werd neergeschreven in een sensusboek, en van elk boek diende ook een exemplaar bewaard te worden. De censoren hadden verregaande bevoegdheden, ze hadden de mogelijkheid om elke winkel of magazijn te doorzoeken naar inbreken op de wet. Inbreuk op de wetgeving kostte 100 gulden. Hun beroep moest duidelijk gemaakt worden via een teken zoals een drukpers of afbeelding van een boek.²⁵⁹

Een derde thema besloeg de octrooien van de boeken. Elk boek had een approbatie of kerkelijke goedkeuring nodig, maar niet elk boek had een privilege nodig. Enkel de boeken van een bepaalde omvang en bepaalde inhoud. Almanakken vielen hier toen niet onder.

In 1626 werd voor Antwerpen de ordonnantie uitgebreid met vijf artikelen, specifiek met betrekking op de handel in almanakken. De nieuwe ordonnantie kwam er in Antwerpen vanwege wantoestanden in de almanakkenhandel en als gevolg van het begin van de Dertigjarige oorlog. Vanaf nu moest elke almanak een approbatie en een privilege krijgen voor het verkocht mocht

²⁵⁸ Van Rossem, 53-54.

²⁵⁹ Van Rossem, 53-54.

worden. Voor elke auteur moest een afzonderlijk privilege aangevraagd worden. Het privilege gold ook voor plakalmanakken. De namen van reeds overleden auteurs mochten niet meer gebruikt worden op de almanak omdat hun prognosticaties niet te verantwoorden waren.²⁶⁰ Verder moest vanaf nu ook de duur van het privilege afgedrukt worden op de almanak en was het uitgeven van almanakken onder een alias verboden. Daarnaast werden er ook vormelijke vereisten opgesteld. De straf voor het niet naleven van deze voorschriften was verbeurdverklaring van de oplage plus een boete van 24 gulden.²⁶¹ Het edict van 1612 is van in het begin geldig in Antwerpen, vanaf 1615 in Brabant, maar pas vanaf 1645 in heel Vlaanderen en dus in Gent. De extra ordonnantie uit 1626 is enkel van toepassing op Antwerpen. Deze wetgeving zal tot het nieuwe edict van 25 juni 1729 de voornaamste wetgeving uitmaken.

De toepassing van de plakaten in Gent

In de zestiende eeuw vinden we geen informatie op de almanakken waaruit we kunnen afleiden dat deze gecontroleerd werden door een censor.²⁶² De eerste vermeldingen van de toepassing van de censuurmaatregelen vinden we in de stadsrekeningen van 1612 en 1613. De passages betreffen de controle of visitatie van de kerkelijke overheid op de almanakken:

Stadsrekeningen 1612:

*Betaelt Gaulterus Manilius Gesworen boucdrucker dese stede de some van zes schellingen hem bij mijnen heeren scepenen gheaccort ende toegheleat tot hulpe van de kost by hem te supporteren van den allmenacken upden vorme ende onderhoude van dese diocese te doen stellen in goeden schoonen perfecten druck ende oock ten vergelde van meester Lieven van Thuyne astrologen (...).*²⁶³

Stadsrekening 1613:

²⁶⁰ Mortier (1981), 18-19.

²⁶¹ Van Rossem, 54-55, zie zelfde pagina voor een volledige uiteenzetting per artikel.

²⁶² Slechts vijf almanakken zijn bewaard voor Gent in de UBG, Pieter Catoir (1566, 1578), Claude Garnier (1587), Gillis van den Houcke (1535), en Joos Lambrecht (1551).

²⁶³ SAG, reeks 400 Stadsrekening 1612, nr. 121, folio v 279.

(...) *Van mijnen heeren scepenen ghenomen van updien meridiaen ende gheleghent van dese stede ghemaect ende ghecalculeert ende naer behoorlycken visitatie ghedaen drucken en outghegheven heeft de almanack ende prononsticatie vande jare 1612 (...).*²⁶⁴

De almanakken dienden dus opgemaakt te worden in een welbepaalde vorm en werden steeds voorgelegd ter goedkeuring van de katholieke kerk. Na deze data vinden we hier geen expliciete vermeldingen meer van terug in de stadsrekeningen, wel is de censuur nog af te leiden uit de almanakken zelf.²⁶⁵ Het mogelijk opruiende onderdeel van de almanak, de prognosticatie moest worden gecontroleerd door een kerkelijke censor. Op het einde van de almanak staat hiervan vaak een indicatie. Ook in de almanak van Adrian Clais uit 1627:

Nihil inveni in hoc prognostico quod religioni contrarium sit, aut bonis moribus. Guilielmus arents archid. Gandensis libr. Sens. = Ik heb niets gevonden in deze voorspelling dat in strijd is met religie of goede zeden.

Guilielmus Arents was vermoedelijk de aartsdiaken van Gent die dit werk gecontroleerd heeft en genoteerd heeft in het sensusboek waarin alle gecontroleerde werken neergepend werden. De vermeldingen van controle zijn niet altijd hetzelfde, vaak staan er slechts enkele letters zoals bij Julius de Beapré in 1668: *vt. P. d. m. l. c. g.*²⁶⁶

Van de honderdtal plakalmanakken uit de Gentse universiteitsbibliotheek vermelden de meesten van voor 1650 ook het opschrift *met gratie ende privilegie* wat betekent dat ze een octrooi voor het werk bekomen hadden van de Raad van Vlaanderen, de Raad van Brabant of van de Geheime raad.²⁶⁷ Na 1650 zien we deze vermelding niet meer.

²⁶⁴ SAG, reeks 400 Stadsrekening van 1613, nr. 122, folio 296 r.

²⁶⁵ Mortier (1981), 18-19.

²⁶⁶ Julius de Beapré, *Den onvervalschten Vlaemschen tydt-wyser, dat is een oprechten almanach dienende voor het schrickel-iaer [...] M.DC. LXVIII* (Gent: Weduwe Jan van den Kerckhove, 1668); meer informatie over de visiteurs zie J. Scheerder, *De Inquisitie in de Nederlanden in de XVIe Eeuw* (Antwerpen: Nederlandse boekhandel, 1944).

²⁶⁷ UBG, Verzamelband Gentse plak almanachen 1587-1800; UBG, Verzamelband plakalmanakken 1617-1794; Meer informatie over de aanvraag van het octrooi: Baelde (1962), 20-30.

De nood aan censuur in Gent

In Gent werd in 1558 het Sint-Augustinusgilde of boekdrukker- en boekbinderssgilde opgericht, 100 jaar na de aansluiting van de Antwerpse boekdrukkers bij het Sint-Lucasgilde. Volgens het rekwest werd het gilde opgericht met het oogmerk om de toepassing van de plakATEN te verzekeren aangezien deze onvoldoende werden nageleefd. De belangrijkste reden hiervoor was het behoud van het katholieke geloof. In de praktijk wilde de boekdrukkers en verkopers vooral hun commerciële belangen behartigen. Diverse individuen drukten namelijk zonder het vereiste admissieoctrroi, verspreidden illegale kopieën en verkochten verschillende (buitenlandse) werken die niet onderworpen waren aan controle door een kerkelijke of wereldlijke censor. Deze praktijken schaadden de inkomsten van de gevestigde boekdrukkers, verkopers en binders. In het ingediende rekwest verzochten de aanvragers specifiek om de bevoegdheid om naast winkels en drukkerijen ook verdachte koffers en kasten te inspecteren. Dit verzoek werd goedgekeurd onder de voorwaarde dat een magistraat aanwezig was bij dergelijke doorzoekingen. Desondanks werden doorzoekingen van winkels en drukkerijen vaak vermeden. Het gilde zette vaak stromannen in om te achterhalen wie de regels schond. De processen die werden aangespannen door het gilde betreffen voornamelijk niet-geadmitteerde drukkers of verkopers en de verkoop van verboden boeken.²⁶⁸

Het handhaven van de regels bleek dan ook een uitdagende taak. In 1661 verzochten Baudewijn Manilius en Francois D'Ercle, beide gezworen boekdrukkers aan het hoofd van het gilde, de vorst om enkele artikelen uit de aanplakbiljetten van 1546, 1610 en 1616 opnieuw te publiceren. Ze wilden aantonen dat het ten strengste verboden was voor onbevoegde handelaars om een speciale vergunning te hebben voor het uitgeven van boeken, liederen, almanakken, gravures, enzovoort. De belangrijkste aanklacht leek gericht op de invoer en verkoop van illegale of verboden werken uit het buitenland door marskramers. Deze colporteurs konden gemakkelijker ontsnappen aan de controle van de visiteurs, wat een luxe was die de gevestigde boekdrukkers niet genoten. Hoewel het verzoek werd gepresenteerd onder het mom van het beschermen van het katholieke geloof, wilden de boekdrukkers en verkopers eigenlijk hun monopoliepositie behouden.²⁶⁹ Almanakken waren

²⁶⁸ De Smet, 113.

²⁶⁹ Mortier, 19.

namelijk een mooie bron van inkosten en werden ook steeds populairder. De raad van Vlaanderen keurde het verzoek goed per apostille op 8 maart 1661.²⁷⁰

De aanleiding voor de herpublicatie van de plakaten vinden we terug in de verschillende processen gevoerd door het gilde voor de Raad van Vlaanderen. We bespreken er hier enkele.

Illegale verkoop

Herman Typper

Herman Typper had in 1659 een rekwest gericht aan de Raad van Vlaanderen met de vraag om boeken en andere drukwerk te mogen verkopen, maar dit werd geweigerd. Hierop bleef hij werken invoeren vanuit Holland en verkocht ze zonder toestemming:

(...) welcke schandaleuse Beelden ende Ziel-schadelijcke Boecken sy nu door de occasie vanden alghemeen Vrede met ghemaect uyt Hollandt, Zeelandt, Vranckrijcke ende Enghelandt commen te haelen, ende herrewaerts over zyne Majesteyt uyt dese mede-geande rescriptie ende attestatie sien kan, ghegheven van de Eerweerdighe heeren van het Vicariaet des vacants Bisdom van Ghendt, ende int iaer 1659 (...) Herman Typper verzoek aan zijne Majesteit werd geweigerd, maar hij bleef toch een winkel houden waar hij alderhande ghedrukte dinghen is vercoopende, die hy uyt Hollandt haelt, strydich teghen zyne Majesteyt Placcaeten: Op welcken Herman Typper datter veel anghende dat sy meer privilege hebben dan dat den voornoemden Herman Typper heeft, uyt reden dat hy van zyne Majesteyt af-ghesleghen is, ende noch met open Wynckel stautelijck vercoopt, ende onder die cleyne muniteyten van Almanacken, Liedkens ende Beeldekens soo vercoopende sy alderhande ziel-schadelijcke lasterlijcke kettersche boecxken, ghelijck by dese medegaende ghesien kan worden, die sy nu uyt Hollandt, Vranckrijck, Enghelandt met ghemacke comen te kryghen, waer door dat bane tot alle Ketteryen open gheset wort: Ende als nu de Supplianten alle die boven ghemelde Landt-loopers de placcaeten willen doen observeren zoo commen sy ghelijcker-hant in oppositie als veel rijcker borse hebbende, dan de arme supplianten, de welcke veel minder in ghetal zijn als d'overtreders ende dan doen d'overtreders de Placcaeten interpreteren naer hun ghelieven,

²⁷⁰ UBG, HS 179, nr. 9 en nr. 10.

*zegghende dat de Placcaeten te out zijn: Waer door sy ghevioleert ende overtreden worden zoo veel de Boeck-vercooperye aen-gaet, die daer door heel onder de voet comt te vallen (...).*²⁷¹

Herman Typper maakte zich dus schuldig aan verschillende misdrijven. Hij overtrad plakATEN en interpreteerde ze naar eigen goeddunken, waarbij hij niet alleen zijn eerder geweigerde verzoek om een winkel te mogen houden negeerde, maar ook nog eens 'zielschadelijke' en ketterse boeken importeerde en verkocht.²⁷²

Guillaume Hellebaut

Ook Guillaume Hellebaut had geen toestemming om boeken te verkopen, en hij voerde ze eveneens in vanuit andere steden. Hellebaut verkocht onder andere almanakken, koningsbrieven en abc-boeken die een schipper voor hem uit Antwerpen had meegebracht. De almanakken werden niet beschouwd als ketterse werken, aangezien de gezworen boekverkopers later aan de stad vroegen of ze de in beslag genomen almanakken zelf mochten verkopen.²⁷³ Dit benadrukt opnieuw de commerciële waarde van de almanakken.

Illegale kopieën

Niet enkel de import en verkoop van illegale boeken, ook het verspreiden van illegale kopieën vormde een probleem. In zijn almanak uit 1668 klaagt Julius de Beaupré over iemand die zonder schaamte zijn werk kopieerde en drukte in Antwerpen bij Godthaf verhuist. Daarom noemt zijn werk vanaf nu de *onvervalschten Vlaemschen Tydt-wyser*.²⁷⁴ Dit fenomeen zien we bij verschillende auteurs terugkomen, ook bij Joos de Scheppere. Zijn almanak heet *Almanach ofte oprechten Vlaemschen waer-zeggher*, wat ook verwijst naar de circulatie van illegale kopieën.²⁷⁵

Ook na de dood van prominente astrologen werd hun naam of een afgeleide vaak nog gebruikt op de almanakken. Philips de Dyn zijn naam werd nog gebruikt op almanakken na zijn dood in 1665. Het octrooi voor zijn werk van 1642-1648 was nochtans in handen van Gerlacus Graet, maar zijn

²⁷¹ UBG, HS 179, nr. 56; SAG, reeks 200/6 doos nr. 2.

²⁷² Welke straf Typper kreeg is mij niet bekend.

²⁷³ UBG, HS 179, nr. 129; UBG, HS 179, inventaris.

²⁷⁴ Julius De Beaupré, 1668.

²⁷⁵ Joos de Poortere, *Almanach ofte oprechten Vlaemschen waer-zeggher voor het schrickel-jaer ons heeren Jesu Christi M. DC. LXXII* (Gent: Baudewijn Manilius, 1672).

almanak werd ook gedrukt door Cnobbaert (1637, 1645, 1646)), Le Chien (1648) en Martinus Verhulst (1675).²⁷⁶

Ook in de zestiende eeuw circuleerden al illegale kopieën op de markt. De bekende landmeter en vermoedelijk medicus Pieter de Buck wordt op verschillende almanakken namelijk een verkeerde titel aangemeten. Bij Gillis van den Rade wordt hij in 1569 nog omschreven als gezworen landmeter, maar als snel worden foutieve titels en benamingen gebruikt. In 1570 wordt de naam Pieter de Bock gebruikt en verandert zijn titel naar ‘doctoer in de zeven vrije kunsten, de filosofie en de medicijnen’. In 1571 blijft zijn titel hetzelfde, maar zijn naam verandert wederom naar Pieter de Buc. Deze almanakken lijken valse kopieën te zijn.²⁷⁷ Ze verwijzen namelijk naar een onbestaande academische graad, vermoedelijk om legitiem te lijken. In 1573 wordt De Buck benoemd als ‘doctoer in de medicijnen’ bij Ghileyn Manilius en hetzelfde gebeurt in 1574 in Antwerpen bij Guillaume van Parijs.

Ook de almanak van Jan Verniers en de almanak van Pieter Catoir werden gedrukt zonder toestemming. In Antwerpen vermeldt de almanak van Jan Verniers in 1592 de valse titel ‘doctoer in de zeven vrije kunsten’.²⁷⁸ De almanak van Pieter Catoir wordt in 1572 bij de weduwe van Gheeraert van Salenson in Gent gedrukt en voor hetzelfde jaar in Antwerpen bij Jan Verwilthagen.²⁷⁹ Het is de almanak van Verwilthagen die vermeldt het privilege te bezitten.

Deze illegale of valse kopieën zijn een indicatie van concurrentie op de almanakkenmarkt tussen Gent en Antwerpen. Een andere indicatie van concurrentie tussen Gent en Antwerpen vinden we bij Hendrik van de Keere en Cornelius Manilius. In 1558 sloten zij een overeenkomst met Christoffel Plantijn waarbij hij hen 100 Franse en 100 Nederlandse almanakken levert als ze zelf zouden nalaten de almanakken te drukken.²⁸⁰

²⁷⁶ Hoogendoorn, 1219-1220; Golvers, 91.

²⁷⁷ Hoogendoorn, 1202-1204.

²⁷⁸ Jan Verniers, *Almanach Oft Iovrnael voor 'tSchricket-Iaer van onsen Heere 1592*. (Antwerpen: Joachim Troгнаesius, 1592).

²⁷⁹ Pieter Catoir, *Almanach ende Prognosticatie vanden Jaren ons Heeren M.CCCCC.LXXJJJ*. (Gent: weduwe Gheeraert van Salenson, 1572)); Peeter Catoir, *Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M. D. LXXJJ*. (Antwerpen: Jan Verwilthagen, 1572). De naam Pieter en Peeter worden in de andere almanakken opgelijst in Hoogendoorn (1211-1212) afwisselend gebruikt soms met privilege, soms niet. Het is moeilijk om te achterhalen welke de illegale kopie is en welke niet in dit geval.

²⁸⁰ Sylvie De Smet, 47.

De impact van de censuur: de legitimatie van de astrologie

Het aantal prognosticaties in de Gentse almanakken daalde sterk in de loop van de zeventiende eeuw. In 1650 bevatte de helft van de almanakken nog een prognosticatie; in 1700 was dat nog 24 procent en tegen 1800 slechts 9 procent.²⁸¹ Dit lijkt het gevolg van de contestatie van de astrologische wetenschap, de strengere plakaten en de opkomst van ‘valse’ astrologen. Waarom de astrologie werd verlaten als legitieme wetenschap, bespreken we hier verder niet.²⁸² Wel willen we een nadere blik werpen op de manier waarop astrologie nog werd gelegitimeerd door verschillende astrologen en of dit überhaupt nog nodig was. Alle besproken almanakken werden gecontroleerd en goedgekeurd door een kerkelijke censor.

De Bijbel als legitimatie

In verschillende prognosticaties wordt de legitimiteit onderhandeld door te verwijzen naar de Bijbel. In 1587 zegt Claude Garnier zelfs dat hij de astrologie niet nodig heeft, omdat zijn voorspellingen uit de bijbel komen, ook al noemt hij zichzelf nog ‘astrologien’.²⁸³

Ook Adrian Clais verdedigd de astrologie nog in zijn almanak van 1627 door te verwijzen naar de Bijbel:

*(...) jae selfs de heyliche Schriftuere, die opentlijck ghetuyght dat de Hemelsche Lichten ons Teecken en van Godt almachtigh gheordoneert zijn, ende Oraculen van toecommende dinghen, ghelij. Christus in het Evangelie ghetuyght, zeghende: Luc. 21 Cap. Daer sullen Teecken en zijn inde Zonne, Mane en Sterren, &c.*²⁸⁴

²⁸¹ Mortier (1984), 171.

²⁸² Meer informatie over de dalende intellectuele positie van astrologie zie Keith Thomas, *Religion and the decline of magic* (1971).

²⁸³ Claude Garnier, 1587.

²⁸⁴ Adrian Clais, *Almanach ende prognosticatie, vanden iaere ons heere[n] M.DC.XXVII* (Gent: Baudewijn Manilius, 1627); ²⁸⁴ Mortier, *Inhoudsanalyse van de Gentse almanakken van de 16de, 17de en 18de eeuw: het schetsen van een wereldbeeld* (onuitgegeven masterproef, universiteit Gent, 1981), 18; Hoogendoorn, 1214.

Deze passage toont hoe de christelijke leer de astrologie kon ondersteunen. De sterren kunnen ons antwoorden bieden, maar God heeft het laatste oordeel. In dezelfde almanak bekritiseert hij ook de onwetendheid van de ongelovige personen:

*Dan soo alle Consten worden meest ghevilipendeert, ende versmaet vande ghene diese minst verstaen (want nisi ab ignaris spernuntur Docti, etiam quod, idiote & Amusi de rebus stupent non intellectis) hebbe my te volle gheconfideert sulcx maer te gheschieden van onverstandighe Persoonen, ende niet van Lofweerdighe die van beter eruditeyt en verstant, Hisce, Viuite, Frumine, Valete.*²⁸⁵

Geleerden worden veracht door onwetenden ook al gaat het over thema's die zij niet begrijpen of die hen verbazen. Hij zegt dus dat zelfs hoogstaande disciplines zoals astrologie kunnen worden misprijst door zij die een lager intellect hebben en het dus niet begrijpen.

Autoriteit van het verleden

Verskillende prognosticaties verwijzen naar het intellectuele verleden van astrologie om haar in het heden te legitimeren. Zo ook de bekende landmeter Philips de Dyn:

*Beminden leser, my verwondert seere vande sommige die de edele conste van astronomie misprysen ende verachten, oft wy teghen reden sonder fundament ende sonder autheurs calculeren ende jugierden door ons eygenen: ghy af-jonstighe ende onverstandighe discipelen van diagoras &.*²⁸⁶

Hij verwijst nog naar Seth, de zoon van adam, Ptolomeus, Hisparchus Rhodius, Copernicus, Tycho Brache en Philip Lansberghe als bekende en gerespecteerde beoefenaars van de astronomie:

Jaar 880 vermaerde mathematicus albatognius van Arabien, sijn beschryven ende laten uitgaen, heeft gheduert 200 iaeren lanck. Daer ist gheschiet met lanckheyt van tyden dat de conste als nu heden daeghe onder den voet ghebracht ende cleyne gheacht is: soo Godt almachtich verwechte by

²⁸⁵ Adrian Clais, *Almanach ende prognosticatie, vanden iaere ons heere[n] M.DC.XXVII* (Gent: Baudewijn Manilius, 1627).

²⁸⁶ Philips de Deyn, *Almanach voor het iaer ons Heeren M.DC.XXXVIII* (Gent: Gerlacus Great, 1638); Mortier (1981), 73.

*de wonderlyck voorsichticheyt Alphonsus den 10. Coninc van Castillien ende van Espaignien, door sijn groote wysheyt inde edele conste van astronomie, ende heeft tot hem doen commen alle de gheleerste inde astronomie, uit Arabien, uit Egypten, uit Iodtsche-landt, ende uit Spagnien ende daer ontrent: Ende de vergaderinghe was te Toleden, alwaer het boeck der consten heerlijk volmaeckt is, in 't iaer ons Heeren 1251 ende is ghenaeemt Rex Alphonsus (...).*²⁸⁷

Voorgaande correcte voorspellingen

Jan van Waereghem was een van de laatste schrijvers die nog 'echte' voorspellingen maakte tot en met 1682, vermoedelijk zijn sterfdatum.²⁸⁸ De almanakken van, van Waereghem zijn de enige waarvan we de oplage ook enigszins kennen. In zijn almanak van 1665 stelt hij dat de oplage van 2000 exemplaren helemaal uitverkocht is (...) *darter van twee duysent gedrukte exemplaren ten voorleden jaren 1664 hem niet eens en is overgebleven (...).*²⁸⁹ Zijn werk was dus erg populair.

In 1667 verdedigt ook hij de astrologie zijn argumenten zijn deels ontleend aan de Bijbel, deels aan de accuraatheid van zijn voorgaande voorspellingen. Hij verwijst ook nog naar het verleden, naar de tijd waarin vorsten en koningen de astrologie als legitieme wetenschap aanzagen:

*Ick en twijffele niet Beminde Leser oft ghy sult dit werck danckelick ende met een goet hert ontfanghen; te meer als ghy sult considereren, hoe vast ende hoe sekerlick dat onsen voorgaenden almanach van 't jaer 1666. Sich zelven ghequeten heeft: want alles wel overghemerckt sijnde, daer en heeft by naer niet een ghevecht ofte aenstoot geweest soo in Hollandt, Enghelandt als in andere verre geleghen Quartieren, diesy op de selve lunaten datse gheschiet sijn, aen den leser niet en heeft kenbaer ghemaect(...) Sy sullen bevinden hoe sekerlick het verstant van eenen ouden, ende wel-door-traptten Nederlandtschen Sterre-kijcker, die hemelsche Corpora weet te beschrijven.*²⁹⁰

²⁸⁷ Philips de Deyn, *Almanach voor het iaer ons Heeren M.DC.XXXVIII* (Gent: Gerlacus Great, 1638).

²⁸⁸ In zijn almanak van 1663 vertelt hij dat hij zich reeds 30 jaar bezighoudt met de studie van de sterren. Het is dus mogelijk dat hij in 1682 al van gevorderde leeftijd was en ofwel ophield met schrijven of overleed.

²⁸⁹ Ferdinand Vanderhaeghen, *Bibliographie gantoise. Recherchessur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850) deel II* (Gent: Ernest Vanderhaeghen, 1858-1869): 237.

²⁹⁰ Jan van Waereghem, *Nederlantschen sterre-kycker ofte Almanach van het [schrickel]-iaer [...] Promptelijck ghecijffert op den meridiaen van Ghendt* (Gent: Maximiliaan Graet, 1666).

Naast van Waereghem maakte ook Willem Crabben nog ‘echte prognosticaties’. Hij verwijst in zijn voorreden van 1657 niet naar de rol van God. In zijn almanak uit 1666 zegt hij enkel dat we tot God moeten bidden voor vergeving.²⁹¹

*Het heeft my menighmael ter eeren ghegaen dat ick alle dese voor leden jaeren, mijne voorsegghingen ende prognosticationen hebbe moeten vullen met het beschrijven ende voor seggen van all dese quaden ende miserien, die ons ghenoech voorseyt wierden door de constellatien ende planeten alle welcke ick genoegh hebbe, te kennen geheven soo goet al quat. Ick en hebbe niet connen laeten van voors te gaen in myne studien. Aenghesien den arbeydt van dien VL. Soo aengenem is, ende VL, eene voorsegghinge te maecken, van alle hetgen ic bevinde te sullen geschieden ofte immers t'gen ons de hemelsche teecken en constelatie aenwijzen in desen teghewoordighe jaere 1657. Ick ben verblijt, als ick bevinde in alles de goeda gesteltenissen en versaemingen, van alle goede planeten ende ander gelegenheden van verscheyden ondervindingen waardor ick jugere en oordele, dat jaer te wesen en vreedsamigh jaer ende daer en boven seer vruchtbaer.*²⁹²

Wordt astrologie in de almanakken nog beschouwd als legitieme wetenschap of werd ze eerder verdedigd als verkoopstrategie? De almanakkenmarkt was in verschillende landen heel competitief en zowel in Antwerpen als in Engeland pasten de drukkers verschillende verkoopstrategieën toe op de almanakken. Zo werd de naam van een bekende astroloog lang na zijn dood nog gebruikt (wat verboden werd met de ordonnantie van 1626) of worden andere astrologen uitgemaakt voor charlatan.²⁹³

Ook in Gent zien we deze verschillende verkoopstrategieën opduiken. De meest spraakmakende auteur is Julius de Beaupré. De Beaupré was hoogstwaarschijnlijk een alias of een verzonnen naam. Als eerste valt het op dat hij zichzelf *Baculus Senectutis* noemt of ‘staf van ouderdom of wijsheid’. Hij ziet zichzelf dus als wijze man en geleerde man. Deze zin wordt in de Latijnse poëzie gebruikt

²⁹¹ Willem Crabben, *Duytschen waersegger ofte Almanach voor't iaer ons heeren iesu Christi M.DC.LXVI* (Gent: Maximiliaan Graet, 1666).

²⁹² Willem Crabben, *Duytschen waersegger ofte Almanach voor't iaer ons heeren iesu Christi M.DC.LVII* (Gent: Maximiliaan Graet, 1657).

²⁹³ Bernard Capp (1979).

om leiderschap en wijsheid aan te tonen. Als tweede vermeldt hij dat zijn almanakken gedrukt zullen blijven worden na zijn dood, op basis van de door hem achtergelaten prognosticaties. Dit is een andere truc van de drukker om continuïteit te verzekeren. Het is vrij ongebruikelijk dat een auteur in één van zijn eerste werken al naar zijn eigen dood zou verwijzen. De almanakken van Beaupré overschrijden ook meer dan een eeuw en worden in de late achttiende eeuw nog verkocht.²⁹⁴ Hierboven werd ook al duidelijk dat er illegale kopieën van de almanak van de Beaupré circuleerden in Antwerpen. De almanak was dan ook een populair drukwerk.

Conclusie

Vanaf de zestiende eeuw werden censuurmaatregelen op het drukken, de verkoop, distributie en inhoud van almanakken in de (Zuidelijke) Nederlanden verscherpt. Deze strikte wetgeving werd door de overheid opgelegd vanwege verschillende factoren, zoals religieuze onrust, maar ook op verzoek van de boekensector zelf, vanwege hun eigen commerciële belangen. Zoals in Antwerpen, ontkwam Gent niet aan de inbreuken op de wetgeving. Een eeuw na Antwerpen ontstond er in Gent een eigen gilde om de belangen beter te kunnen verdedigen. Ondanks de strengere wetgeving, met name gericht op almanakken, bleven inbreuken voortbestaan. De uitgebreide bevoegdheden van het gilde leken deze niet te kunnen stoppen. Problemen met illegale invoer en verkoop van verboden boeken door zowel erkende als niet-erkende boekverkopers deden zich ook in Gent voor. Het lijkt erop dat er al in de zestiende eeuw illegale kopieën werden gedrukt van Gentse schrijvers, zowel in Gent als in Antwerpen.

Ook hebben we even de tijd genomen om de censurering van astrologische inhoud in de zeventiende eeuw kort te analyseren op basis van de voorredes in de almanakken. Enkele oprechte en enkele vermoedelijk minder oprechte schrijvers proberen de kunst nog te verdedigen via verschillende argumenten. De argumenten zijn voornamelijk gebaseerd op versen uit de Bijbel, maar ook op de autoriteit van geleerde en gerespecteerde figuren uit het verleden en als laatste en in mindere mate op basis van de eigen correcte voorspellingen.

²⁹⁴ Julius de Beaupré, *Gendschen almanach voor het jaer ons Heere Jesu-Christi ... dienende voorde bisdommen van Gend, Brugge en Ipren* (Gent: Poelman, 1791).

De legitimiteit van de astrologie valt af te leiden uit enkele elementen. Als eerste werd ze nog verdedigd door de bekende landmeter, Philips de Deyn. Hij wordt in 1671 nog vermoed als bekende ‘astrologien’. Daarnaast werden de almanakken nog steeds aangekocht door het stadsbestuur en het gilde van de barbiers/chirurgijns. De aderlaatkruisjes zijn nog te vinden in de almanakken tot in de achttiende eeuw. Ze werden vermoedelijk tot op het einde van de zeventiende eeuw gehandhaafd als gebruiksinstrument. Moet astrologie überhaupt nog worden verdedigd? Alle almanakken waarin de astrologie nog wordt gelegitimeerd, zijn gecontroleerd door een kerkelijke censor. De kerk lijkt dus geen probleem meer te maken van de overgebleven astrologische inhoud. Daarnaast wordt het onderdeel prognosticatie slechts eenmaal vermeld in de stadsrekening van 1613, verder staat ze niet in andere documenten. Haar belang lijkt dus al van in het begin van de eeuw minder belangrijk. Daarnaast toont ook de verdediging op zich aan dat de astrologie in moeilijke tijden zat, haar reputatie stond al enige tijd ter discussie. In het begin werd ze nog verdedigd door gekende astrologen zoals Philips de Deyn, maar niet veel later verdwenen ook zij van het toneel. Na 1650 lijkt ze enkel nog te worden verdedigd door aliassen of onbekende astrologen zoals De Baupré of Jan van Waereghem. De kans dat de astrologie nog wordt verdedigd als verkooptechniek is groot, aangezien de almanakken van Jan van Waereghem en Willem Crabben zeer populair waren waarschijnlijk omwille van hun voorspellingen zoals ze zelf ook aangeven.

De vraag is dus, in hoeverre is de verdediging van astrologie nog een ‘echte’ verdediging, in hoeverre is het nog het sussen van kerk en staat en in hoeverre is het louter nog een verkoopstechniek? In de zeventiende eeuw lijkt het nog een combinatie van de drie. In welke mate, heeft verder onderzoek nodig. Voor dit onderdeel baseerden we ons op een kleinere steekproef van een aantal almanakken en documenten. We trekken hier enkel voorlopige conclusie voor de almanakkenmarkt in Gent. Onderzoek op grotere schaal is nodig om de exacte dynamieken in de Gentse stad bloot te leggen en de link met Antwerpen.

Discussie en mogelijkheden voor verder onderzoek

Uit hoofdstuk één bleek dat de almanakkenmakers bijna allemaal praktisch geschoolde individuen waren, zowel in de zestiende als in de zeventiende eeuw.²⁹⁵ Dit in tegenstelling tot andere streken

²⁹⁵ Het medische beroep en astrologie waren duidelijk wel verweven in Gent. Dit is zichtbaar via de figuur van Salomon de Jode. Aangezien hij geen almanakken schreef tel ik hem niet mee in mijn conclusie.

in de Zuidelijke Nederlanden zoals Antwerpen en Brugge, waar de almanak werd opgesteld door de stadsarts. Dit is bijzonder aangezien het gilde van de chirurgijns/barbiers gebruikmaakte van de almanakken in de uitoefening van hun medisch beroep. Deze werd dus niet opgesteld door een medicus? Wat zou hiervan de oorzaak zijn? Wie waren de berekenaars, samenstellers en uitgevers van de almanak in Gent? Waren hier nog medisch geschoolden bij betrokken of niet? Hoe zit het met het ambt van de stadarts in Gent? Wat was zijn taak dan? Schreef hij ook een almanak?

Verder onderzoek naar het (dagelijkse) leven van de auteurs kan zeker nog door dieper onderzoek in de verschillende gildes. De archieven van de schoolmeesters, herbergiers, vrije schippers en het College van Medicijnen kunnen nog geraadpleegd worden.²⁹⁶ Het archief van de schoolmeesters kan bijdragen aan de kennis over de dagelijkse bezigheid van de astrologen. De archieven van de herbergiers en de vrije schippers kunnen eventueel meer inzicht bieden in de structurele aankoop van de almanak door de organisaties en hun gebruik. Het archief van het College der Medicijnen kan eventueel nog inzicht bieden in de visie op astrologie in de almanak en haar gebruik aangezien de aderlaatkruisjes verschijnen tot in de achttiende eeuw. Een andere belangrijke groep opstellers, de landmeters, lijken helaas geen apart archief te hebben in Gent.

Een beperking van dit onderdeel was dat het zich beperkte tot de archieven in Gent. Het is waarschijnlijk dat gemeentelijke archieven nog aanvullende informatie bevatten over verschillende auteurs, zoals bijvoorbeeld Philips de Dyn.

In hoofdstuk twee toonden de stadsrekeningen en de besproken rekeningen van Boudewijn Manilius en Hendrik Saetreuver aan voor de tweede helft van de zeventiende eeuw dat verschillende groepen in de stedelijke samenleving almanakken kochten, zowel de stedelijke overheid als enkele corporatieve instellingen en privé-personen. De structurele aankoop door corporatieve instellingen werd al aangetoond door Salman (1999) in de zeventiende eeuw. Voor Gent zijn er echter weinig of geen drukkersrekeningen beschikbaar (naar mijn kennis) waaruit we dit ook voor 1653 kunnen afleiden. Maar ook rekeningen na deze datum kunnen ons helpen om een zicht te krijgen op welke groepen mogelijk voor deze datum al almanakken kochten. Volgens Salman kochten in Amsterdam in de zeventiende eeuw het makelaarsgilde, boekverkopersgilde en het wijnkopersgilde

²⁹⁶ SAG, reeks 180: Vrije Schippers; SAG, reeks 156/34: Herbergiers; SAG, reeks 200/5: Vrije Schoolmeester; SAG, reeks 200/2A en 200/2B: College der Medicijnen.

almanakken.²⁹⁷ Voor Gent weten we dat de vrije schippers, de barbiers/chirurgijns en de herbergiers almanakken kochten, maar waarschijnlijk kochten nog meer gildes de handelswaar. Ook kennen we al enkele gildes die de kalender niet kochten op het einde van de zeventiende eeuw: het bier comptoir, de vrije neeringhe van het vlees, het kruisboogschuttersgilde en de schermvereniging. Hadden zij geen nood aan een volledige almanak? Kregen zij wel een plakalmanak van de stad? Het archief van de respectievelijke gildes kan op deze vragen mogelijk nog antwoorden verschaffen. Het argument van de collectieve verdeling van de gewone almanakken door de stad voor de corporatieve instellingen kan niet gemaakt worden, wel bestelde de stad plakalmanakken om ‘te plakken’ in de kantoren van de stad. De almanak was in de stedelijke samenleving dus een belangrijk gebruiksinstrument voor alle dag bij verschillende stedelijke groepen. Het is mogelijk dat het stadsbestuur er geen erg in had dat de almanak opgesteld werd door een niet-medicus, waarschijnlijk net omdat de almanak voor meer dan alleen voor de medische beroepen nuttig was. Om de specifieke gebruikstoepassingen van elke gilde te achterhalen dienen dus opnieuw hun archieven geraadpleegd te worden.

Ook over het loon en de betaling van de astrologen zijn er nog wegen voor verder onderzoek. Voor Lieven van Thuyne en Pieter van der Meeren lijkt het loon sterk te verschillen. Daarbij staat er maar één vermelding van de betaling van het stadsbestuur aan de astroloog zelf zonder tussenkomst van de drukker in de stadsrekeningen (1613). Eerst en vooral kan er nagegaan worden in de stadsrekeningen of de astroloog in de zestiende eeuw al in dienst was van het stadsbestuur. Er werden nog geen almanakken aangekocht bij de drukker, maar zoals bij Pieter van der Meeren is het mogelijk dat de astroloog wel vermeld stond in de rekeningen, eventueel voor een andere dienst. Als tweede kan er voor andere steden zoals Antwerpen en Brugge nagegaan worden wat het loon van de astroloog was in de stadsrekeningen. Want ook bij Salman valt hier namelijk moeilijk een lijn in te trekken. Hij verschil in lonen in de zeventiende eeuw hing af van de opleiding van de astroloog en de reputatie. In 1619 krijgt de stadsmedicus en stadsastronoom van Deventer 25 gulden voor het maken van de almanakken, in 1625 krijgt hij er 50.²⁹⁸ Door meer lonen uit verschillende steden te vergelijken kunnen we tot een conclusie komen over de loonschaal.

²⁹⁷ Salman, 342-344.

²⁹⁸ Salman, 269.

Hoofdstuk drie toont dan weer aan dat de censuurmaatregelen ook in Gent, net als in Antwerpen niet altijd werden nageleefd. Ook na de oprichting van het gilde van de boekdrukkers en boekverkopers bleef dit een probleem. Om de precieze dynamieken van de almanakkenmarkt te begrijpen in Gent en haar relatie met Antwerpen dienen de almanakken nog dieper onderzocht te worden. Hierbij moeten de verschillende voorredes, titels van de astrologen en de namen van de almanakken, en de plaats van het drukken onder de loep genomen worden. Ook het archief van de boekdrukkers, waarin verschillende documenten zitten met betrekking tot processen over de inbreuken op de wetgeving, kan hier nog meer informatie over verschaffen. Op dit moment lijkt Gent een afspiegeling van Antwerpen op kleinere schaal. Al lijkt het illegale drukken van de almanakken voornamelijk te gebeuren in Antwerpen. Gent zal tegen het einde van de zeventiende eeuw groeien in haar almanakkenhandel. De evolutie van de verkoopstrategieën en inbreuken op de wetgeving kan hier nog verder onderzocht worden. Ook de handel met Antwerpen en de concurrentie op de almanakkenmarkt in de zestiende en zeventiende eeuw tussen Gent en Antwerpen verdient verder onderzoek. De rekeningen van Christoffel Plantijn kunnen hier vermoedelijk meer inzicht in bieden.

Ook de rol van de prognosticatie verdient verder onderzoek. Ze verliest geleidelijk aan haar belang vanaf 1613 wanneer ze voor het laatst in de stadsrekening vermeld wordt. Ze blijft wel voorkomen in de almanak gevraagd door het stadsbestuur. Waarom wordt dit onderdeel niet meer vermeld? Zijn de prognosticatie en de almanak, waar ze eerst aparte onderdelen waren, nu een verbonden genre geworden? Doet de prognosticatie er niet meer toe? Wordt ze enkel nog gebruikt als verkoopstechniek? Verdwijnt de prognosticatie omdat de intellectuele reputatie van de astrologie keldert? Omdat ze haar functie verliest? Of is ze simpelweg niet meer relevant?

Conclusie

In hoofdstuk één hebben we een lijst opgesteld van alle ons bekende astrologen in Gent uit de zestiende en zeventiende eeuw. Uit deze opzoekingen bleken een aantal zaken. Ten eerste waren de auteurs in Gent al vanaf de zestiende eeuw praktisch geschoold in tegenstelling tot andere streken en gebieden waar de astroloog nog vaak medicus was met een universitaire opleiding. De enige bekende auteur die voor Gent een universitaire opleiding heeft genoten, was Gillis van den Hoecke. Voor de andere auteurs kunnen we geen definitieve conclusies trekken over hun studies. Ten tweede

hadden verschillende auteurs enige faam als almanakkenschrijver en werden ze dus gerespecteerd als geleerd man. De schrijvers van de almanakken voor de stad zullen ook bekende individuen zijn geweest. Ten derde lijkt het erop dat de astrologen afkomstig waren uit (hogere) middenklasse families. Als laatste besluiten we dat de almanakkenmaker steeds een bijkomstig beroep was naast het hoofdberoep van de auteur. Het lijkt er dus niet op dat de auteurs zelfstandig astroloog waren met een eigen praktijk.

Voor hoofdstuk twee zien we dat de almanak werd gekocht door verschillende stedelijke groepen en dus voor de hele stedelijke bevolking werd opgesteld. Zowel de stedelijke overheid als de provinciale overheid kochten almanakken aan, naast verschillende gildes en welgestelde personen.. Het stadsbestuur verwijst steeds naar de almanak om 'erop te dependeren'. We kunnen dus stellen dat de almanak een belangrijk gebruiksinstrument was van de stedelijke bevolking. De specifieke noden van de verschillende groepen verdienen hier nog verder onderzoek. De aankoop door individuele personen blijft nog een enigma. Op dit moment beschikken we niet over bronnen die ons cijfers kunnen verschaffen voor de individuele verkoop in Gent.

Als laatste kunnen we stellen dat de Gentse almanakkenmarkt net als Antwerpen kampte met verschillende inbreuken op de almanakkenwetgeving. Gent richt zijn gilde pas 100 jaar na Antwerpen op, maar ook hier trachtten de boekdrukkers hun commerciële belangen veilig te stellen via het oprichten van de corporatieve instelling. Ook Gent kampte namelijk met de handhaving van de illegale praktijken. Dit is voornamelijk duidelijk voor de tweede helft van de zeventiende eeuw, maar ook in de zestiende eeuw vonden er al inbreuken plaats. Deze conclusie is echter gebaseerd op een kleine steekproef en verdient verder onderzoek om de specifieke nuances beter in kaart te brengen.

Bibliografie

Lijst met afkortingen

SAG= stadsarchief Gent

UBG= Universiteitsbibliotheek Gent

AR= Algemeen Rijksarchief

RAG= Rijksarchief Gent

S= Schellingen

P= Ponden

Vg= Vlaamse Groten

CPA= Conseil Privé Autrichien

Bibl. gant. = Bibliografie gantoise

HD= Hoogendoorn (2014)

STCV= Short Title Catalogue Vlaanderen

USTC= Universal Short Title Catalogue

Onuitgegeven bronnen

Universiteitsbibliotheek Gent (boekentoren)

Archief Salomon de Jode. Gent: Universiteitsbibliotheek Gent, 1563.

[Verzamelband plak almanachen 1587-1800].

[Verzamelband plak almanachen 1617-1794];

Handboeken van Boudewijn Manilius, drukker te Gent, 1653-1681. Er zijn twee handboeken van 1653-1676 (BIB.G.013433) en 1675-1681 (BIB.G.013434).

[Verzamelband Gand, imprimeurs et libraires. Baud. Manilius et Saertreuver, comptes 1669-1699].

HS. 179, [Documenten betreffende boekbinders en boekdrukkers te Gent, 1652-1799], volume één.

Verniers, Josse. Arithmetica (1584-87).

Stadsarchief

Inventaris Huwelijken Sint-Jacobsparochie Gent, 1585-1796, gesorteerd op familienaam en voornaam van de echtgenoot.

Reeks 145 bis: openbare aanbestedingen, jaarkalenders en boekbanden (1635).

Reeks 166: archief chirurgijns/barbiers nr. 1 en nr. 12.

Reeks 200/5 archief van de schoolmeesters 1633- 1792, nr 1.

Reeks 200/6: boekdrukkers en boekbinders doos twee.

Reeks 400: stadsrekeningen: 1612-1699.

Reeks 533: stadswerken nr. 38 drukwerk.

Uitgegeven bronnen

Decavele, Johan. *Poorters en buitenpoorters van Gent: 1477-1492, 1542-1796*. Gent: Stadsarchief, 1986.

Gedrukte bronnen

Almanakken

Catoir, Pieter. *Almanach en[de] Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.D.LXV*. Gent: Gheeraert van Salenson, 1564. (HD).

Catoir, Pieter. *Almanach ende Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.CCCCC.LXXJ*. Gent: weduwe Gheeraert van Salenson, 1570. (HD).

Catoir, Pieter. *Almanach ende Prognosticatie vanden Jaren ons Heeren M.CCCCC.LXXJJ*. Gent: weduwe Gheeraert van Salenson, 1572. (HD).

Catoir, Peeter. *Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M. D. LXXJJ*. (Antwerpen: Jan Verwilthagen, 1572). (HD).

Clais, Adrian. *Almanach ende prognosticatie, vanden iaere ons heere[n] M.DC.XXVII*. Gent: Baudewijn Manilius, 1627. (UBG).

Crabben, Willem. *Duytschen waersegger ofte Almanach voor't iaer ons heeren iesu Christi M.DC.LVII*. Gent: Maximiliaan Graet, 1657. (UBG).

Crabben, Willem. *Duytschen Waersegger Ofte Almanach Voor't Iaer Ons Heeren Iesu Christi M.DC.LXVI*. Gent: Maximiliaan Graet, 1666. (UBG).

De Beaupré, Julius. *Den onvervalschten Vlaemschen tydt-wyser, dat is een oprechten almanach dienende voor het schrickel-iaer [...] M.DC. LXVIII*. Gent: Weduwe Jan van den Kerckhove, 1668. (UBG).

De Beaupré, Julius. *Gendschen almanach voor het jaer ons Heere Jesu-Christi ... dienende voorde bisdommen van Gend, Brugge en Ipren*. Gent: Poelman, 1791. (UBG).

De Bert, Thomas. *Almanach en[de] Prognosticatie van den schrickel-iaere ons Heeren M.D. ende LXJJJJ*. Gent: Hendrik van de Keere, 1563. (HD).

De Buck, Pieter. *Almanach ende prognosticatie van den iaere ons Heeren M.D.CCCCC.LX*. Gent: Hendrik van de Keere, 1559. (HD).

De Buck, Pieter. *Almanach ende prognosticatie vanden Jare ons Heeren M. CCCCC. LXX*. Gent: Gillis van den Rade, 1569. (HD).

De Buck, Pieter. *Almanach ende prognosticatie vanden Jare ons Heeren M. CCCCC. LXXJ*. Gent: Gillis van den Rade, 1570. (HD).

De Buck, Pieter. *Almanach ende Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.CCCCC. LXXJ*. Gent: Ghileyn Manilius, 1573. (HD).

De Buck, Pieter. *Almanach ende Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.D. LXXV*. Antwerpen: Guilliaume van Parijs, 1574. (HD).

De Buck, Pieter. *Almanach ende Prognosticatie vanden Jare ons Heeren M.D. LXXV*. Antwerpen: Guilliaume van Parijs, 1574. (HD).

De Dyn, Philips. *Almanach | oft Iournael voor t'Iaer ons Heeren 1625*. Antwerpen: Hieronymus Verdussen, 1625. (HD).

De Deyn, Philips. *Almanach voor het iaer ons Heeren M.DC.XXXVIII*. Gent: Gerlacus Great, 1638. (UBG).

De Scheppere, Joos. *Almanach voor 't Jaer ons Heeren Jesu Christi M.DC.XXXIIIJ*. Gent: Gerlacus Graet, 1633. (UBG).

de Scheppere, Joos. *Almanach Van't Schrickel-Iaer Ons Heeren M.DC.XXXVI*. Gent: Gerlacus Graet, 1636. (UBG).

Gandavensem, P. Johannem. *Prognosticatie vanden Iare ons Heeren. M.D.LXIII*. Antwerpen: Jan Mollyns, 1562. (HD).

Garnier, Claude. *Nieuwe almanach ende prognosticatie vanden jare onses Heeren Jesu Christi M.D.LXXXJJJ*. Gent: Ghileyn Manilius, 1582. (UBG).

Lambrecht, Joos. *Cale[n]dier eewelic dure[n]de: met den Iaermaertte[n] daer by ghesteld*. Gent: Joos Lambrecht, 1550. (UBG)

Van den Hoecke, Gillis. *Almanack ende Pronosticatie vanden loopenden Jare ons heeren M.CCCCC.XXXVJ*. Gent: Pieter de Keysere, 1535. (UBG)

Van Waereghem, Jan. *Nederlantschen sterre-kycker ofte Almanach van het [schrickel]-iaer [...]* *Promptelijck ghecijffert op den meridiaen van Ghendt*. Gent: Maximiliaan Graet, 1666. (UBG).

Verniers, Jan. *[Almanach voor het Jaer ons Heeren Jesu Christi M. D.LXXXVII]*. Gent: Gaultier Manilius, 1587. (UBG).

Verniers, Jan. *Almanach Oft Iovrnael voor 'tSchrickel-Iaer van onsen Heere 1592*. Antwerpen: Joachim Troгнаesius, 1592. (UBG).

Verniers, Joos. *Almanach en[de] prognosticatie, vande[n] schrickel-iare ons heere[n] M.DC.XXXVI*. Gent: Servaes Manilius, 1636. (UBG).

Andere

Sanderus, Antonius. *De Gandavensibus eruditionis fama claris libri tres*. Antwerpen: Willem van Tongeren, 1624.

Online geraadpleegde bronnen

Algemeen Rijksarchief, Parochieregisters Huwelijksakten-Gent. Geraadpleegd oktober-november 2023. <http://search.arch.be>.

Algemeen Rijksarchief, Parochieregisters Begrafnisakten-Gent. Geraadpleegd oktober-november 2023. <http://search.arch.be>.

Callion, Edouard, and François Xavier van Quickenborne. *Gentsche Kronijcke: 1525-1835*. Manuscript, 1867. Geraadpleegd op 2/11/2023. <https://books.google.be/books?vid=GENT900000151095&printsec=frontcover#v=onepage&q=Pieter%20de%20buck&f=false>.

Centro interuniversitario per la storia delle universita italiane (CISUI). Matrikels van de Italiaanse universiteiten: project ASFE. Geraadpleegd in november. <http://asfe.unibo.it/it>.

Van Vaernewyck, Marcus. *De historie van Belgis*. Uitgegeven door Charles Jacques Fernand Vander Haeghen. Geraadpleegd op 6/11/2023. <https://www.dbnl.org>.

Van Vaernewyck, Marcus. *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelick in Ghendt 1566-1568*. Uitgegeven door Ferdinand vander Haeghen. Geraadpleegd op 7/11/2023. <https://www.dbnl.org>.

Literatuur

Baelde, Michel. 'De toekenning van drukkersoctröoien door de geheime raad in de zestiende eeuw.' *De Gulden Passer* 40 (1962): 19-58.

Bollème, Geneviève. *Les almanachs populaires aux XVIIe et XVIIIe siècles: essai d'histoire sociale*. Parijs: Mouton, 1969.

Daem, Marcel, and Leon Elaut. *Van baardemaker tot barbier: Gentse chirurgijn-barbiers*. Brussel: Aurelia Books, 1978.

Blommaert, Philip. *De Nederduytsche Schrijvers van Gent*. Gent: Drukkery en boekhandel van Dooselare, 1861.

Bockstaele, Paul. 'Gielis van den Hoecke en zijn sonderlynghe boeck in die edele conste arithmetica 1537.' *Academiae anlecta* (1985): 3- 29.

Bockstaele, Paul. 'Astrologie te Leuven in de zeventiende eeuw.' *De zeventiende eeuw: cultuur in de Nederlanden in interdisciplinair perspectief* 5 nr.1 (1989): 172- 180.

Bockstaele, Paul. 'De wiskunde.' In *Geschiedenis van de wetenschappen in België van de oudheid tot 1815*, uitgegeven door Robert Halleux, Carmélia Opsomer en Jan Vandersmissen, 113-144. Brussel: Dexia, 1998.

Bohez, Julie. 'Proeve van studie van de Antwerpse almanakkencultuur in de zeventiende en de achttiende eeuw: Een archaïsche volkscultuur of een beschavingsoffensief?' Masterproef, Universiteit Gent, 2016.

Bragard, Phillipe. *Dictionnaire biographique des ingénieurs des fortifications. Pays-Bas espagnols, principauté de Liège, Franche-Comté, 1504-1713*. Namur: Les Amis de la citadelle de Namur, 2011.

Cap, Bernard. *English Almanacs 1500-1800: astrology and the popular press*. Ithaca (N.Y.): Cornell university press, 1979.

Campion, Nicolas. *History of western astrology. Volume II: The medieval and modern worlds*. New York: Continuum, 2009.

Caulet, G. 'Essai sur l'histoire et le commerce des almanachs a Courtrai.' *Bulletin van de Geschied- en Oudheidkundige Kring te Kortrijk* 2 (1904-1905): 39-95.

Curry, Patrick. *Prophecy and power: astrology in early modern England*. Princeton: Princeton University Press, 1989.

David Juste. 'A sixteenth-century astrological consultation,' in *Astrologers and their clients in medieval and early modern Europe*. Uitgegeven door David Juste en Deinnman Wiebe. Keulen: Böhlau, 2015.

De Bethune, Jean-Baptist. 'Oude plakalmanakken.' *Verslagen en mededelingen van de koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde* (1905): 159-171.

De Potter, Frans. 'Oprakelingen van biografische aard door Frans de Potter.' *Tijdschrift verslagen en mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde* (1889): 83-128.

De Smet, Sylvie. 'Sociaal-economische analyse van een beroepsgroep: De Gentse boekdrukkers (1450-1700).' Masterproef, Universiteit Gent, 1999.

Dr. Phil., Dr. Paed en Marcel Grypdonck. 'Eligius Houckaert: een schoolman uit het begin der XVIe eeuw.' *De Gulden Passer* 20 (1942): 23-57.

Eamon, William. 'Astrology and society,' in *A companion to astrology in the Renaissance*. Uitgegeven door Brendan Dooley. Leiden, The Netherlands: Brill, 2014.

Golvers, N. 'Een nieuwe Antwerpse almanak.' *Scientiarum Historia* 22 nr. 2 (1996): 87-96.

Hoogendoorn, Klaas. *Bibliography of the exact sciences in the low countries from ca. 1470 to the Golden Age (1700)*. Leiden: Brill, 2018.

Janssen, Cara. 'Almanac production and the Antwerp printing community, 1588–1621,' in *Negotiating conflict and controversy in the early modern book world* (Leiden: Brill, 2019): 107–128.

Kossmann, Friedrich Karl Heinrich, Ph. C Molhuysen en P. J Blok. 'Lansbergen, Philips.' In *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*, deel II: 775-782. Leiden: Sijthoff, 1911.

Mandrou, Robert. *De la culture populaire aux 17e et 18e siècles: la bibliothèque bleue de Troyes*, 3. éd. Paris: Imago: Diffusion Payot, 1985.

Merckaert, Bart. 'Philips de Dijn, een leven in kaarten.' *Land van Aalst* LXX nr. 4 (2018): 243-254.

Meulemans, Alfons. 'Wesaliana.' *Mededelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring voor Leuven en omgeving* 24 (1984): 3-49.

Mortier, Marijke. 'Inhoudsanalyse van de Gentse almanakken uit de 16de, 17de en 18de eeuw: het schetsen van een wereldbeeld.' Masterproef, universiteit Gent, 1981.

Mortier, Marijke. 'Het wereldbeeld van de Gentse almanakken, 17de en 18de eeuw.' *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* 10 nr. 35 (1984): 267-290.

North, John. 'Chapter 19: Astronomy and astrology.' In *The Cambridge History of Science*, uitgegeven door David C. Lindberg en Michael H. Shank, 456–84. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

Pannier, A.C. Robert. *Van gissen naar weten: de geneeskunde in Brugge in de 17e eeuw, de tijd van Thomas Montanus*. Brugge: uitgeverij van de Wiele, 2008.

Rouzet, Anne. *Zestiende-eeuwse drukkers In onze provincies*. Brussel: Koninklijke bibliotheek Albert I, 1975.

Salman, Jeroen Leonoardus. *Populair drukwerk in de gouden eeuw: de almanak als lectuur en handelswaar*. Zutphen: Walburg pers, 1999.

Scheerder, J. 'Schoolmeesters en schoolmeesteressen te Gent tijdens het wonderjaar (1566-1567).' *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent* 35 nr.1 (2018): 1-14.

Schonaert, Roger. *De landt-meeters van de xvie tot de xviii eeuw in onze provincies*. Brussel: Koninklijke bibliotheek Albert I, 1976.

Thorndike, Lynn. 'The true place of astrology in the history of science,' *Isis* 46, nr. 3 (1955): 273-278.

Thomas, Keith. *Religion and the decline of magic: Studies in popular beliefs in sixteenth and seventeenth-century England*. London: Penguin Books, 1973.

Van de Perre, Dirk en Georges Vande Winkel. 'Overzicht van het cartografisch en landmeetkundige oeuvre van Philips de Dijn (1618-1662).' *Land van Aalst* LXX nr. 4 (2018): 255-278.

Van de Wiele, Johan. 'Gentse drukkers en drukkerijen.' *Tijdschrift voor Geschiedenis van Techniek en Industriële Cultuur* 25 nr. 7 (1989): 3-19.

Vanden Broecke, Steven. *The limits of influence: Pico, Louvain, and the crisis of Renaissance astrology*. Leiden: Brill, 2003.

Vanderhaeghen, Ferdinand. *Bibliographie gantoise: recherchessur la vie et les travaux des imprimeurs de Gand (1483-1850)*. Gent: Ernest Vanderhaeghen, 1858-1869.

Van Heule Andreas. *Memorieboek der stad Ghent van 't jaar 1301 tot 1793: deel drie*. Gent: Drukkerij C. Annoot-Braeckman, 1854.

Van Kampen, Hinke. *Het zal koud zijn in 't water als 't vriest: zestiende-eeuwse parodieën op gedrukte jaarvoorspellingen*. Den Haag: Nijhoff, 1980.

Van Rossem, Stijn. *Het gevecht met de boeken: de uitgeversstrategieën van de familie Verdussen (Antwerpen, 1589–1689)*. Proefschrift, Universiteit Antwerpen, 2014.

Verheyden, Prosper. ‘De Antwerpse drukker Henrick Eckert van Homberch alias Butzbach, “Bosbas”, en zijn “herdoopte” weduwe.’ *De Gulden Passer* 16-17 (1938–1939): 103-121.

Vermij, Rienk. ‘The marginalization of astrology among Dutch astronomers in the first half of the 17th century,’ *History of science* 52, nr. 2 (juni 2014): 153–77.

Online-informatie

Algemeen Rijksarchief. ‘Inventaris van het Archief van de Raad van Vlaanderen, 9 dln., 1353-begin 19de eeuw.’ Geraadpleegd in september 2023. <http://search.arch.be>.

Algemeen Rijksarchief. ‘Inventaris van de verzameling almanakken en plakkalenders (1560-1908)’. Geraadpleegd in november 2023. <http://search.arch.be>.

Algemeen Rijksarchief. ‘Catalogus van de Kaartenverzameling van het Rijksarchief te Gent, (1358) 16de eeuw-midden 20ste eeuw (1989).’ Geraadpleegd in oktober 2023. <http://search.arch.be>.

Oxford Classical Dictionary. ‘Tiresias.’ geraadpleegd op 30/10/2023 via <https://oxfordre.com/classics/display/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-6479>.

Oxford Dictionary of National Biography. ‘Forster, Richard.’ Geraadpleegd op 03/01/2024. <https://www.oxforddnb.com/>.

